

KIRKKO JA JUUTALAIKUUS -TYÖRYHMÄN HISTORIA VUOSILTA 1977-2013

Näkökulmia Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäsenille

Marika Pulkkinen

Julkaisija
Kirkkohallitus, ulkoasiain osasto

Hyvä tietää uskonnoista ja elämäkatsomuksista -julkaisuja 2

KIRKKO JA JUUTALAIKUUS -TYÖRYHMÄN HISTORIA VUOSILTA 1977-2013

Näkökulmia Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jäsenille

Marika Pulkkinen

Julkaisija
Kirkkohallitus, ulkoasiain osasto

Kustantaja ja julkaisija: Kirkkohallitus, ulkoasiain osasto
Toimittaja: Tomi Karttunen

ISSN 1799-9375 (painettu)
ISSN 1799-9383 (verkkajulkaisu)

ISBN 978-951-789-434-0 (nid)
ISBN 978-951-789-435-7 (pdf)

Helsinki 2013

Kannen kuva: Pekka Lindqvist
Taitto: Emma Martikainen

Painopaikka: Kirkkohallituksen julkaisu- ja AV-myynti
Satamakatu 11, PL 185, 00161 Helsinki

Tilaukset:
Kirkkohallituksen julkaisu- ja AV-myynti
Satamakatu 11, PL 185, 00161 Helsinki

julkaisumyynti@evl.fi
www.evl.fi/julkaisumyynti

SISÄLTÖ

1. Johdanto	6
Tutkimuksen tavoitteet.....	6
Arkistoaineisto ja sen erityispiirteet	7
2. Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän vaiheet 1977-2013	9
2.1. Työryhmän toiminta vuosina 1977-1989.....	9
Työryhmän perustaminen: tausta ja tavoitteet.....	9
Koulutustilaisuuksien ja kansainvälisten kokousten valmistelu (1979-1982)	12
Kylmän sodan aikainen poliittinen tilanne ja sen vaikutus työryhmän tehtäviin.....	15
Sanoutuminen irti Lutherin juutalaisvastaisista kirjoituksista LML:n yleiskokouksessa Budapestissa 1984.	16
Työryhmän osuus LEKKJ:n julkaisussa Luthers Erben und die Juden (1984).....	18
Keskustelu "Israel-harrastuksesta".	19
Vastakkainasettelu "dialogin" ja "lähetystyön" välillä	21
Kesäkurssi uskonnonopetuksesta juutalais-kristillisessä dialogissa	25
Erimielisyys LEKKJ:n sisällä ja sen jäsenmaiden välillä.	26
Lähi-idän tilanne 1980-luvun lopulla: palestiinalaisten kansannousu.	27
Yhteenveto vuosista 1977-1989.....	28
2.2. Työryhmän toiminta vuosina 1990-1999.....	30
"Israelin maa" -teeman nousu LEKKJ:n kestoaiheeksi.	30
Driebergenin julistus (1990).	31
Työryhmän juutalaiset asiantuntijajäsenet (1993).....	34
LEKKJ:n ja sen jäsenorganisaatioiden erimielisyys "Israelin maa" -teemasta (1994).....	36
Kirkkokäsikirjan uudistus ja mahdollisuus vaikuttaa sen tekstivalikoimaan.	37
Ikkuna juutalaisuuteen -kirjan julkaiseminen (1995).	38
"Israelin maa" -teeman käsittely LEKKJ:ssä (1995-1996).....	38
Juutalaisuus, yhteiskunta ja kirkko -seminaari Tallinnassa (1996).....	41

Muut aiheet 1990-luvun lopulla	42
Kannanotto yhteisestä lepopäivästä (1997).....	43
Yhteenveto vuosista 1990-1999.	45
2.3. Työryhmän toiminta vuosina 2000-2013.....	46
Kirkolliskokouksen kannanotto ja työryhmän huoli siitä, ettei sen ääni kantaudu kirkon keskushallinnossa.	47
Muistomerkkihanke kahdeksan Gestapolle luovutetun juutalaispakolaisen muistoksi.	48
Suomalaisten koulujen opetussuunnitelmien ja oppikirjojen antama kuva juutalaisuudesta.....	50
Koulutuksen ja tiedonvälityksen tarve kirkossa juutalaisuutta koskevissa asioissa.	50
Lähi-idän tilanne ja ajankohtaiset poliittiset kysymykset: "työryhmä ei ole 'Kirkko ja Israelin valtio -työryhmä'".	51
Työryhmän kannanotto eduskunnalle juutalaisen ympärileikkauskäytännön sallimisen puolesta (2004).....	54
LEKKJ:n keskustelunaiheet 2000-luvulla.....	57
Työryhmän opintomatkat Euroopan juutalaiskaupunkeihin 2000-luvulla.	60
Huoli antisemitismin vahvistumisesta Euroopassa.	63
Yhteiskunnallinen keskustelu uskonnoista.	65
Yhteenveto vuosista 2000-2013.....	68
3. Loppukatsaus.....	70
4. Lyhenteet	74
5. Lähteet ja kirjallisuus.....	75
Painamattomat lähteet.	75
Painetut lähteet.	75
Sanoma- ja aikakauslehdet.	76
Haastattelut.....	76
Kirjallisuus.....	76

6. Liitteet	79
Liite 1 Työryhmän jäsenet 1977-2013.....	79
Puheenjohtajina toimineet:.....	79
Sihteereinä toimineet:	79
Työryhmässä jäsenenä toimineet:.....	79
Liite 2 Julkaisut.	80
Työryhmän julkaisut.	80
LEKKJ:n julkaisut.	80

1. JOHDANTO

Tutkimuksen tavoitteet

Tämän Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän toimintaa koskevan tutkimuksen tarkoituksena on antaa lyhyt esittely siitä julkaisu- ja arkistoaineistosta, jota kyseinen työryhmä on tuottanut, ja kuvailla työryhmän toimintaa ja sen kehitystä vuodesta 1977 vuoden 2013 kevääseen asti.

Työryhmän pääasiallisena tehtävänä on ollut ensinnäkin edistää asiallisen tiedon levittämistä juutalaisuudesta ja toisekseen vuoropuheluyhteyden muodostaminen juutalaisuutta edustavien tahojen kanssa. Nämä ovat olleet pyrkimyksenä myös kansainvälisellä tasolla. Molemmipuolisen dialogin syntymistä on kuitenkin hidastanut taustalla ollut kysymys siitä, mihin kristillinen osapuoli pohjimmiltaan on keskustelulla pyrkinyt: onko vuoropuhelun varsinaisena tarkoituksena lähetystyön harjoittaminen juutalaisten parissa? Toisaalta dialogiin on myös kannustanut se, että sen kautta on pystytty korjaamaan luterilaisessa kirkossa vallinneita virheellisiä käsityksiä juutalaisuudesta ja torjumaan mahdollista antisemitististä ilmapiiriä. Koko toiminnan historian ajan työryhmän päämääränä on ollut toimia linkkinä Suomessa toimivien teologisten tiedekuntien ja laitosten ja näissä tapahtuvan alan tutkimuksen sekä hiippakuntien välillä.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Kirkko ja juutalaisuus -työryhmä perustettiin vuonna 1977 kansalliseksi alajaostoksi raportoimaan Suomen juutalaisten tilanteesta Euroopan luterilaisten kirkkojen kirkko ja juutalaisuus -komissiolle (Lutherische Europäische Kommission für Kirche und Judentum, tästedes: LEKKJ). Se on toiminut yhteistyössä Luterilaisen maailmanliiton (LML) kanssa ja painottanut toiminnassaan kristilliseen lähetystyöhön liittyviä kysymyksiä ja ongelmia. LEKKJ:n perustajaorganisaatioina olikin runsaasti lähetysjärjestöjä – mukana oli muun muassa Suomen Lähetysseura. Tiedyt kysymykset ovat olleet toistuvasti käsiteltävinä LEKKJ:n kokouksissa. Näitä ovat olleet esimerkiksi 1980-luvun lopulla kysymys uskontojen välisen dialogin ja lähetystyön suhteesta sekä 1990-luvulta alkaen käyty keskustelu ”Israelin maa” -teemasta, johon kytkeytyy sekä poliittisia että teologisia jännitteitä.

Tämän historian tarkoituksena on antaa yleisesitys työryhmän toiminnan historiasta, jolloin yksittäisten teemojen tarkempi käsittely on jätettävä myöhemmälle tutkimukselle. Historia ei pyri vastaamaan yksittäisiin tutkimuskysymyksiin, vaan tarkoituksena on esitellä kokonaisuuden lisäksi joitakin mahdollisia teemoja ja aihekokonaisuuksia, jotka edellyttävät syvällisempää jatkokäsittelyä.

Historiaesitys on laadittu Kirkon ulkoasiain osaston toimeksiantona ja työtä ovat ohjanneet Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän puheenjohtaja Pekka Lindqvist, kirkon lähetys-
sihteerin Risto Jukko, teologisten asiain sihteerin Tomi Karttunen sekä juutalaisen koulun uskonnon ja historian opettaja sekä kirkko ja juutalaisuus -työryhmän asiantuntijajäsen Daniel Weintraub.

Arkistoaineisto ja sen erityispiirteet

Tutkimuksen aineistona on työryhmän arkistomateriaali eli kokousasiakirjat, muistiot ja mietinnöt, matka- ja kokousraportit, kirjeenvaihto, työryhmän jäsenten laatimat esitelmät ja artikkelit sekä niiden luonnokset ja myös työryhmän jäsenten haastattelut. Työryhmään läheisesti liittyvien organisaatioiden ja kirkkohallituksen muiden elinten arkistomateriaali on niin ikään tutkimuksen aineistona. Tärkein näistä on LEKKJ, jonka arkistomateriaalia on runsaasti myös kirkkohallituksessa. Organisaatiolla ei ole varsinaista erillistä arkistoa, mutta sen aineisto on pääasiassa arkistoitu Saksassa Hannoverissa sijaitsevaan evankelisen kirkon keskushallinnon arkistoon.¹ Osa työryhmän jäsenistä toimi samanaikaisesti muissa kirkollisissa organisaatioissa, minkä vuoksi arkisto sisältää runsaasti myös muiden toimijoiden materiaalia. Näitä ovat pohjoismainen yhteistyökomitea (Den nordiska samarbetskommittén) Luterilainen maailmanliitto (LML), jo aiemmin mainittu LEKKJ, sekä Europäische Regional-konferenz Kirche und Judentum (ERKKJ). Näiden lisäksi aineisto sisältää myös Suomen Lähetysseuran (SLS) materiaalia. Monet työryhmän jäsenet ovat toimineet myös pohjoismaisen judaistisen tutkimuksen seurassa *Sällskapet för judaistisk forskning i Norden*. Juutalais-kristillisen dialogin kannalta tärkeitä arkistoja ovat myös LML:n ja KMN:n (Kirkkojen maailman-neuvosto) arkistot Genevessä.² Koska työryhmä on tehnyt yhteistyötä lukuisten kansainvälisten ja kotimaisten organisaatioiden kanssa, näiden organisaatioiden nimien lyhenteet esiintyvät hyvin tiuhaan myös seuraavassa historiakatsauksessa. Jatkossa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon Kirkko ja juutalaisuus -työryhmään viitataan tiivistämisen vuoksi sanalla työryhmä. Lukijan apuna historian lopussa on liitteenä lyhenneluettelo sekä lista työryhmän jäsenistä, puheenjohtajista ja sihteereistä.

Työryhmän nykyisten ja entisten jäsenten haastatteluin kerätty aineisto täydentää paperidokumentaation antamaa kuvaa työryhmän historiasta. Useissa tapauksissa suullisen lausunnon avulla arkistomateriaali näyttäytyy uudessa valossa: asenteet kätkeytyvät rivien väliin sellaisessa muodossa, että asianomaiset kyllä tunnistavat kirjoituksen sävyn, mutta tietämätön lukija saattaa ohittaa vihjeet nopeastikin. Haastattelukeskusteluja on käyty työryhmän ensimmäisen puheenjohtajan (1977–1987) professori Jukka Thurénin sekä vuosina 1988–1999 puheenjohtajana toimineen professori Reijo E. Heinosen kanssa. Työryhmän pioneerijäsen sekä sen pitkäaikainen sihteeri dosentti Aarne Toivanen on kommentoinut historian käsikirjoitusta sekä valottanut etenkin työryhmän alkuvaiheisiin liittyviä kysymyksiä. Samoin työryhmässä alusta asti ja edelleen vuonna 2013 siinä toimiva dosentti Timo Vasko sekä työryhmän jäsenenä ja puheenjohtajana vuosina 1989–2011 toiminut professori Tapani Harviainen ovat lukeneet historian käsikirjoituksen ja esittäneet tärkeitä tarkennuksia ja huomioita.

Työryhmä on koko toimintansa ajan tuottanut uutta ja päivittänyt vanhaa oppikirjamateriaalia. Keskeisin näistä julkaisuista on kirja *lkkuna juutalaisuuteen*, jonka ensimmäinen

¹ Evangelisch-lutherische Landeskirche Hannovers: Landeskirchliches Archiv. LEKKJ:n aineisto ajalta 1975–2006 löytyy signumilla D 59.

² Nykyisin KNM:n alainen Consultation on the Church and the Jewish People (CCJP) on käynyt juutalais-kristillistä dialogia jo vuodesta 1932 alkaen, LML ryhtyi toimeen vasta vuonna 1964.

painos ilmestyi vuonna 1993 (Yliopistopaino) ja uudistetut laitokset vuosina 2003 (Yliopistopaino) ja 2013 (Gaudeamus). Teos perustuu osittain saksankieliseen ”Was jeder von Judentum wissen muss” -kirjaan.³ Toinen keskeinen julkaisu on LEKKJ:n monivuotinen hanke *Luthers Erben und die Juden* (1984)⁴, jossa tarkastellaan erityisesti Euroopan luterilaisten kirkkojen ja juutalaisuuden historiaa. Suomea käsittelevä alaluku kuului työryhmän tehtäväalueeseen. Työryhmän arkisto sisältää myös näihin teoksiin liittyviä luonnoksia ja käsikirjoituksia.

³ Baumann (toim.), 1984.

⁴ Baumann, Mahn & Saebø (toim.) 1984.

2. KIRKKO JA JUUTALAIKUUS -TYÖRYHMÄN VAIHEET 1977-2013

2.1. Työryhmän toiminta vuosina 1977-1989

Työryhmän perustaminen: tausta ja tavoitteet

Kirkko ja juutalaisuus -työryhmä⁵ perustettiin vuonna 1977. Aloitteen työryhmän perustamiseksi teki arkkipiispa Martti Simojoki, joka myös määritteli työryhmän kokoonpanon. Simojoen 16.10.1975 kirkon ulkomaanasiain toimikunnan teologiselle jaostolle lähettämässä lyhyessä mutta painokkaassa saatekirjeessä todetaan:

”Vaikka tiedänkin, että Teologinen jaosto kiinnittää huomion oheiseen [LML:n Osion 1975 Jewish Christian Consultations -loppuasiakirja], sille tietävästi lähetettyyn monisteseen, haluan omasta puolestani painottaa sen tärkeyttä, että kirkkomme piirissä jokin pienehkö asiantuntijoiden elin tutkisi kysymystä juutalaiset ja kirkko, levittäisi tarpeellista tietoa tästä teemasta käydyistä keskusteluista ja mahdollisuuksien mukaan järjestäisi konsultaatioita maamme juutalaisten ja kirkkomme (kristittyjen) kesken. Luterilaisina meillä on asiasta oma vastuumme ja yleensäkin kristittyinä, koska antisemitismin syytös ei ole helposti torjuttavissa. Lisäksi on otettava huomioon, että poliittinen tilanne Lähi-idässä vaikeuttaa asian periaatteellista selvittelyä, etenkin, kun maassamme on kristittyjä piirejä, jotka ilmeisestikin ovat poliittisesti asennoituneet sanottuun kriisiin ja joiden piirien luterilainen integriteetti ei ole selvä.”⁶

Puheenjohtajaksi kutsuttiin professori Jukka Thurén Åbo Akademista. Thurénin vuonna 1977 kirjoittama synodaalikirja *Israelin usko* toi piispainkokouksen tietoisuuteen kirkon tarpeen ryhtyä selvittämään kirkon suhdetta juutalaisuuteen sekä vuoropuheluun juutalaisuuden edustajien kanssa. Työryhmän perustamisesta päätettiin kirkolliskokouksessa 1977.

Taustana työryhmän perustamiselle oli myös edellisenä vuonna perustettu *Luterilainen eurooppalainen kirkko ja juutalaisuus* -komissio (*Lutherische Europäische Kommission für Kirche und Judentum*, LEKKJ). Komissio syntyi erityisesti Euroopan luterilaisten kirkkojen tarpeeseen selvittää rooliaan suhteessa toisen maailmansodan aikana tapahtuneeseen juu-

⁵ Vuoden 1998 jälkeen KUN:n työryhmälle antama mandaatti päättyi ja sen virallisessa toiminnassa oli lyhyt katko. Tällöin työryhmän jäsenet painottivat, että sen asettaminen on edelleen paikallaan ja työryhmän mandaattia tulisi jatkaa. (Vuoden 1999 muistiot). TAT (1/1999 5 §) perusti väliaikaisesti työryhmän alaisuuteensa, kunnes KUN asetti kirkko ja juutalaisuus -työryhmän uudelleen vuonna 2000 seuraavaksi kahdeksi vuodeksi (KUN 25.5.2000).

⁶ Arkkipiispa Martti Simojoen saatekirje 16.10.1975 Kirkon ulkomaanasiain toimikunnan teologiselle jaostolle.

talaisten vainoon. Niinpä Luterilainen maailmanliitto (LML) organisoi vuosina 1964-1982 juutalais-kristilliset konsultaatiot (Jewish Christian Consultations). Konsultaatioiden seurauksena pidettiin LML:n ja LEKKJ:n järjestämät neuvottelut vuosina 1981 ja 1983, jotka johtivat muun muassa LML:n vuoden 1984 Budapestin yleiskokouksen kannanottoon, jossa jäsenkirkot irtisanoutuivat Lutherin juutalaisvastaisista kirjoituksista.⁷

Huomion arvoinen taustatekijä työryhmän perustamiselle oli myös seurakunnissa herännyt "Israel-harrastus" – kuten ilmiötä 1970- ja 1980-luvuilla nimitettiin. Tähän taustaan viittaa myös arkkipiispa Simojoki edellä lainatussa kirjeessään esittäessään epäilyksensä näiden piirien "luterilaisesta integriteetistä". Lorenz Grönvikin Kirkon ulkomaanasiain toimikunnalle (KUT, nyk. neuvosto: KUN) laatiman esityksen mukaan: "Melkoisen suuri merkitys eräitten kirkollisten piirien keskuudessa on myös määrätynlaisella uskonnollisesti motivoitulla sionismilla, jossa yhdistetään uskonnollisia ja poliittisluontoisia Israelia koskevia näkökohtia omalla tavallaan."⁸ Tällä viitattiin muun muassa vuonna 1949 perustetun Suomen Karmel-yhdistyksen toimintaan, joka kannusti seurakuntien työntekijöitä lähtemään avustustyöhön Israeliin. Israelin valtio ja juutalaisten kohtalo pyrittiin yhdistyksen tulkinnaissa sovittamaan Jesajan kirjan antamaan kuvaan eskatologisesta ajasta: uusi käänne oli koittamassa ja lopunajan merkkejä oli nähtävillä. Suomen Lähetysseura sai runsaasti yhteydenottoja, joissa tiedusteltiin, onko "oikein ja tarpeellista julistaa Jumalan omaisuuskansalle evankeliumia: juutalaisethan ovat aikojen alusta olleet "kotona"; Jeesus on tullut vain pakanakansoja varten."⁹ SLS:an perustettiin vuonna 1965 Israelin-työn sihteerin virka, jonka tarkoituksena oli edistää "lähetysmielistä evankeliumin tulkintaa" kotimaassa.¹⁰ Seurakunnissa vaikuttivat myös monet muut kristilliset Israel-ystävyyjärjestöt. Heikki Nurmisen Suomen Lähetysseuran pyynnöstä laatiman muistion mukaan vuosien 1983-1984 aikana Israel-harrastus kasvoi merkittävästi. "Kysymyksiä ei herätä ainoastaan tämän toimeliaisuuden piirissä liikkuva raha

⁷ Konsultaatiot: Løgumkloster 1964; Neuendettelsau 1973; Oslo 1975; Bossey 1982; Oppineuvottelut: 1981 Kööpenhamina "Juutalaisuuden ja kristinuskon ihmiskuva". Norjan Israel-lähetys ei ollut tyytyväinen LML:n konsultaatiossa Neuendettelsaussa 1973 laadittuihin loppuasiakirjoihin niiden kielteisen lähetystyökannan vuoksi. Näissä kyseltiin, onko lähetystyö juutalaisten parissa oikeutettua. Tämän takia Norjan Israel-lähetys isännöi uutta LML:n konsultaatiota Oslon Voksenåsenissa, jossa Suomea oli edustamassa Jukka Thurén. (Thurénin haastattelu 12.2.2013).

⁸ Lorenz Grönvikin esitys (14.1.1977) Kirkon ulkomaanasiain toimikunnalle (KUT, nyk. neuvosto: KUN).

⁹ Aarne Toivasen sähköpostiviesti 8.4.2013. Suomen Karmel-yhdistys r.y:n perustajana toimi Aapeli Saarisalo, joka oli SLS:n ensimmäinen Palestiinan alueella toiminut lähetti. Suomen osaston esikuvana oli Norjan vastaava yhdistys. 1960-luvun lopulla SLS:n ja Karmel-yhdistyksen välillä oli erimielisyyttä siitä, miten tulisi suhtautua juutalaisten parissa tehtävään lähetystyöhön. Karmel-lehdessä julkaistiin vuonna 1965 Norjan Karmelin johtajan Per Faye-Hansenin artikkeli, jossa tämä kyseenalaisti juutalaislähetystyön. Israel-harrastuksen piirissä ei siten ole yhtenäistä linjaa siitä, mihin toiminta kohdistuu: onko se eskatologisesti väritynyttä, jolloin ajetaan voimakkaasti juutalaisten kääntymistä kristinuskoon, vai onko se Israelin valtion harjoittaman politiikan tukemista, jollaista harjoitti esimerkiksi Jerusalemin kansainvälisen kristillisen suurlähetystö. Kun Israel vuonna 1980 liitti vuoden 1967 sodassa valtaamansa Itä-Jerusalemin itseensä, siirsivät useimmat valtiot suurlähetystönsä protestina Tel-Aviviin. Tämän seurauksena evankeliset lähinnä helluntaitaustaiset kristityt perustivat Jerusalemiin suurlähetystön, joka tavoitteena oli osoittaa solidaarisuutta Israelin valtiota kohtaan (Heikki Nurmisen muistio 1984, 16).

¹⁰ Aarne Toivasen sähköposti 8.4.2013

[...] Työntekijöiden kysymykset koskevat myös tämän toimeliaisuuden teologista ja periaatteellista puolta. Pahimmillaan Israel-harrastus voi näet olla eskatologialla spekulointia, jopa pelottelua. Myös uskonto ja politiikka saattavat sekaantua keskenään, samoin uskonto ja bisnes.”¹¹ Toisaalta taustalla työryhmän tarpeellisuudelle olivat siis kristilliseen sionismiin ja toisaalta juutalaislähetystyöhön liittyvät kysymykset.

Kirkon ulkomaanasiain toimikunnan kokouksessa 31.1.1977 päätettiin liittyä jäseneksi *Luterilaiseen eurooppalaiseen kirkko ja juutalaisuus* -komissioon (LEKKJ). Aarne Toivanen nimettiin järjestön kokoukseen Berliiniin 17.-18. 2. 1977 Suomen ev.-lut. kirkon edustajaksi. Samassa kokouksessa asetettiin myös asiantuntijaryhmä – eli kirkko ja juutalaisuus -työryhmä – seuraamaan järjestön aihepiiriin kuuluvia kysymyksiä. Tämän jäseniksi kutsuttiin dosentti Matti Peltola, teol. tri Aarne Toivanen, prof. Jukka Thurén, vt. prof. Karl-Johan Illman ja pastori Timo Vasko. Tässä vaiheessa työryhmällä ei ollut kutsuttuina juutalaisia asiantuntijoita, mutta tällainen toive oli esillä säännöllisin väliajoin aina siihen asti, kunnes vuonna 1993 työryhmälle lopulta kutsuttiin juutalaisiksi asiantuntijoiksi Helsingin juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Gideon Bolotwsky sekä kirjastonhoitaja Isak Kantor.

Työryhmän ensimmäisessä kokouksessa 3.6.1977 ”todetaan työryhmän toimeksianto, joka sisältyy teologisten asiain valiokunnan sihteerin, tri Grönvikin laatimaan valmisteluun 14.1.1977.”¹² Työryhmän ensimmäisen puheenjohtajan Jukka Thurénin mukaan työryhmä sai itsenäisesti määritellä tehtävänsä.¹³ Arkkipiispan toimeksiannolla ei ollut määritelty työryhmälle sen tehtäväalueita. Työryhmän järjestäytymiskokouksessa 4.6.1977 tehtävä määriteltiin seuraavasti:

”Työryhmä totesi sille kuuluvan lähinnä arvioinnin-, tarkkailu- ja seurantatehtävän. Asenne esille tuleviin asioihin on tutkiva, seulova ja arvioiva. Edelleen tehtävänä on suunnitella toimintaa, tehdä ehdotuksia, levittää tasapuolista tietoa ja mahdollisuuksien mukaan järjestää areena kannanottoa varten juutalaisten ja kirkkomme kesken.

¹¹ Vuonna 1980 perustettiin erilaisilta pohjilta toimivien Israel-järjestöjen koordinoitua varten Israel-ystävyysoimikunta, jolla ei kuitenkaan ollut virallista asemaa. Puheenjohtajaksi valittiin Karmel-yhdistyksen puheenjohtaja Seppo Seppälä. (Heikki Nurmisen muistio Israel-harrastus Suomessa keväällä 1984, SLS.)

¹² ”TAV ehdottaa: 1. että KUT ilmoittaisi Suomen Lähetysseuralle suostuvansa ottamaan vastaan seuran tarjoaman toisen paikan LEKKJ-järjestössä sekä tulevaisuudessa kantamaan taloudellisen vastuun tästä. 2. että KUT ilmoittaisi Suomen Lähetysseuralle olevansa valmis nimeämään tri Aarne Toivasen edustajakseen järjestön kokoukseen Berliinissä 1977. 3. että KUT asettaisi pienehkön asiantuntijaryhmän seuraamaan asiaa ja suunnittelemaan tarpeellista toimintaa kirkkomme puolesta. Ryhmä toimisi yhteydessä KUT:n teologisten asiain valiokuntaan ja ylläpitäisi yhteyttä Åbo Akademin teologisessa tdk:ssa toimivan Institutum Iudaicumii sekä yleensä suomalaisiin asiantuntijoihin ja asianharrastajiin. Ryhmän tehtävänä olisi: seurata asiaan kuuluvaa ulkomaista keskustelua ja toimintaa varsinkin LEKKJ-järjestön puitteissa; seurata asiaan liittyvää keskustelua ja toimintaa Suomessa; tutkia kysymystä, suunnitella toimintaa, tehdä ehdotuksia, levittää tarpeellista tietoa Suomessa ja mahdollisuuksien mukaan järjestää konsultaatioita maamme juutalaisten ja kirkkomme kesken. KUT valitsisi mainittuun ryhmään esimerkiksi seuraavat jäsenet: tri Aarne Toivanen (kokoonkutsuja), professori Jukka Thurén, v.t. professori Karl-Johan Illman ja pastori Timo Vasko.”

¹³ Jukka Thurénin haastattelu 12.2.2013. Thurén kävi keskustelun piispainkokouksen päätöksen jälkeen vuonna 1977 työryhmien koordinaattorin Timo Rusaman kanssa, jonka jälkeen he totesivat, ettei piispainkokous ollut antanut ohjeita.

Työryhmä määritteli painopistealueensa seuraavasti:

- a) teologinen tutkimus, mukaan lukien lähetystyö (Peltola, Toivanen, Vasko)
- b) poliittiset kysymykset (YK, rasismi, juutalaisten kansallinen asema eri maissa) (Illman, Vasko)
- c) uskontokeskustelua (dialogi) (yleisesti)¹⁴

Koulutustilaisuuksien ja kansainvälisten kokousten valmistelu (1979–1982)

LEKKJ:n kansainvälinen kesäseminaari Turussa 1979

Turun Kristillisellä Opistolla 24.–29.7. 1979 pidetty LEKKJ:n kansainvälisen kesäseminaarin valmistelu oli työryhmän keskeisenä tehtävänä vuosina 1978–1979. Seminaari oli suunnattu seurakunnissa ja oppilaitoksissa työskenteleville teologeille ja sen tavoitteena oli käsitellä juutalais-kristilliseen dialogiin liittyviä kysymyksiä. Seminaaria valmisteltiin yhdessä LEKKJ:n sekä pohjoismaisen yhteistyöelimen Nordisk sammarbetskommittén kanssa. Seminaarin aiheeksi suunniteltiin aluksi teemaa ”Lähetys vai dialogi?”¹⁵, mutta aihepiiri muuttui alustavasta suunnitelmasta ja teemaksi valikoitui ”Herra on yksi. Heprealainen Raamattu – yhteinen perintömme. (Der Herr ist einer. Die Hebräische Bibel als gemeinsames Erbe.)”¹⁶ Kesäseminaarin aikana pidetyt esitelmät on koottu ja toimitettu julkaisuun *Der Herr ist einer, unser Gemeinsames Erbe*.¹⁷

Kesäseminaarissa pitämässään avauspuheessa Aarne Toivanen kuvasi työryhmän tehtävät seuraavasti:

”Työryhmälle on annettu tehtäväksi ensisijaisesti seurata kirkkoa ja juutalaisuutta koskevia tapahtumia kotimaassa ja ulkomailla. Tähän tehtävänantoon voidaan katsoa kuuluviksi myös seuraavat osa-alueet: laatia kirkko–Israel-teemaa koskevia selvityksiä, tehdä alaa koskevia esityksiä kirkon päättävälle elimille ja suorittaa eräitä käytännön toimenpiteitä aihepiirin tunnetuksi tekemiseksi seurakunnissamme. [...] Tuleviin tehtäviimme kuuluu kannanottojen valmistelemineen niihin kymmeneen kysymykseen, jotka Luterilainen maailmanliitto on esittänyt kirkkoille 1981 pidettävää konsultaatiota varten pohdittaviksi.”¹⁸

¹⁴ Ptk 1/1977.

¹⁵ Ptk 2/1978 (4§).

¹⁶ Ptk 3/1978 (4§).

¹⁷ Karl-Johan Illman & Jukka Thurén (toim.), Åbo Akademi: Åbo 1979.

¹⁸ Aarne Toivasen avauspuhe LEKKJ:n kansainvälisessä kesäseminaarissa 1979 Turussa. Työryhmän vastaukset LML:n kysymyksiin käsiteltiin kokouksessa 5/1981: esseemuotoiset vastaukset ptk:n liitteenä.

Lisäksi Toivanen nosti esille Uudeltamaalta kerätyn aineiston pohjalta tutkimustuloksia, joissa ilmeni juutalaisvastaisen asenteen leviäminen suomalaisten keskuudessa: haastatelluista pojista 23 % oli sitä mieltä, etteivät he tahtoisi olla tekemisissä ”mustalaisten, neekereiden tai juutalaisten kanssa.” Toivanen toteaa, että tulokset saattavat olla vaikutusta Polttouhrit-elokuvan esittämisestä Suomessa. Toivanen jatkaa:

”[I]lman tätä filmiä kyseiset nuoret tuskin olisivat voineet mainita listansa päätteeksi ’juutalaisia’ koska heillä ei ole tästä väestönosasta varsinaista tietoa eikä kosketusta siihen”. [...] ”Kun toisaalta joukkoviestimet käsittelevät Lähi-idän konfliktia, edustavat ainakin suurimmat lehtemme Israelille myönteistä käsitystä. Kristillisten piirien asenne Israelin valtioon on selvästi positiivinen. [...]”¹⁹

Avauspuheesta voi havaita, että juutalaisvastaisuuden ja rassististen asenteiden uhka oli yksi tärkeä taustatekijä sille, että Euroopan luterilaiset kirkot ja Suomen ev.-lut. kirkko niiden ohella ryhtyivät selvittämään menneisyyttään suhteessa juutalaisuuteen.

Konsultaatio ”The Concept of Man in Judaism and Christianity” (1981)

Kööpenhaminassa pidettiin 6.-8.7.1981 LML:n, LEKKJ:n ja juutalaisen IJCIC:n (International Jewish Committee for Interreligious Consultations) järjestämä konsultaatio aiheesta ”The Concept of Man in Judaism and Christianity”. Työryhmän sihteeri Aarne Toivanen osallistui kokoukseen.²⁰ Konsultaatiossa laadittiin kolme julkilausumaa, joista yhdessä muun muassa käsiteltiin proselytismia. Julkilausumassa suhtaudutaan sallivasti kristilliseen todistukseen, mutta ulkonainen painostus toiseen uskontoon torjutaan. Nämä juutalais-kristillisen vuoropuhelun periaatteelliset kysymykset nousivat keskeisiksi LEKKJ:n piirissä etenkin 1980-luvun lopulla. Vuonna 1981 työryhmä toimi myös aktiivisesti LEKKJ:n Hesselbergissä pidettävän kansainvälisen kesäkokouksen valmistelutyössä. Timo Veijola piti kokouksessa raamattuluennon.

¹⁹ Aarne Toivasen avauspuhe LEKKJ:n kansainvälisessä kesäseminaarissa Turussa 1979. Ks. myös Sini Ikävalkon pro gradu -tutkielma: Polttouhrit ei hätkähdyttänyt – *Polttouhrit-televisiosarjan aiheuttamat reaktiot Suomessa keväällä 1979*. Yleinen kirkkohistoria, Helsingin yliopisto: 2004

²⁰ Ptk 2/1984. Kokouksen esitelmät ja loppuasiakirjat on julkaistu englanniksi: Christian Jewish Relations. A Documentary Survey. Vol. 15 Number 2 (79). Lutherans and Jews First Official International Consultation. Copenhagen 6 – 8 July 1981. ”The Concept of Human Being in the Lutheran and Jewish Traditions.” June 1982. Institute of Jewish affairs.

Kristillinen raamatuntulkinta ja juutalaisuus -kurssi Järvenpäässä 15.-18.3. 1982

Koulutusta suunniteltiin myös kotimaiselle yleisölle. Vuonna 1981 Aarne Toivanen kävi kirjeenvaihtoa Kirkon koulutuskeskuksen (KK) kanssa. Suunnitteilla oli saada juutalaisuutta käsittelevä kurssi osaksi KK:n tarjoamaa täydennyskoulutusta, joka oli suunnattu seurakunnissa työskenteleville teologeille. KK piti mahdollisena myös yhteistyötä Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan sekä Åbo Akademin kanssa.²¹ Työryhmässä oltiin tyytyväisiä KK:n suomaan yhteistyömahdollisuuteen ja todettiin, että työryhmä olisi valmis järjestämään kolmipäiväisen kurssin, mikäli se saadaan sisällytetyksi yliopisto-opetukseen.²² Kurssi toteutui keväällä 1982.

Koulutuspäivän ohjelman keskiössä olivat uusimman raamatuntutkimuksen soveltamiseen liittyvät kysymykset:

"Kurssin käytännöllisiksi tavoitteiksi päätettiin esittää seuraava: perehdyttää eräiden raamatunkirjojen keskeiseen aihepiiriin; auttaa näkemään raamatuntutkimuksen ajankohtaista merkitystä ja hyödyntämään sitä käytännön julistustyössä; valottaa juutalaisen ja kristillisen raamatuntulkinnan eroja eräiden kirkolle tärkeiden aihepiirien osalta."²³

Kurssin esittelytekstissä edelleen todetaan:

"[...] UT:n puolelta otetaan esille mm. se Roomalaiskirjeen tulkinta, jonka mukaan kirjeen keskeinen sanoma on heijastumaa juutalaisuuden kanssa käydyistä jatkuvasta dialogista. Lisäksi kysytään, miksi kirjeen sanoma erityisen hyvin soveltui uskonpuhdistusajan tilanteeseen ja miten sen kiteytyneet ilmaisutavat nykyisen UT:n tutkimuksen mukaan on ymmärrettävä. Yhtenä työpäivänä opiskellaan juutalaisuuteen ja Israelin maahan liittyvää problematiikkaa. Monet teologit ovat kyllä syvällisesti tutkineet juutalaisuuden olemusta ja historiaa. Samalla on kuitenkin saatettu liiaksi kärjistää vastakohtaa UT:n sanomaan nähden. Koska yhä useammat seurakuntalaiset tekevät matkan Israeliin ja tutustuvat henkilökohtaisesti sen monitahoiseen ongelmakenttään, on kirkon syytä kriittisesti tarkastella erilaisia ajassa liikkuvia käsityksiä ja etsiä kristillisestä uskosta avautuvaa näkökulmaa."²⁴ / "Kurssin tarkoituksena on uusimman raamatuntutkimuksen sekä jatkuvasti lisääntyvän Lähi-idän tuntemuksen hyödyntäminen raamatunkäytössä. Tehtä-

²¹ Mikael Lehtosen (KK) kirje Aarne Toivaselle 9.2.1981.

²² Ptk 1/1981 (1-2 §§).

²³ Ptk 3/1981 (4§). Esitelmät: Veijola: "Profeetta Jesajan poliittinen sanoma"; "Herran kärsivä palvelija"; Peltola: "Miten saarnaan VT:sta", "Pyhän maan turismi - bisnestä vai teologiaa?"; Illman "Pyhä maa - kenen?"; Thurén; Toivanen: "Paavalin juutalaisuus Roomalaiskirjeen valossa" ja "Mitä Roomalaiskirje kertoo Paavalin taustasta".

²⁴ Ptk-liite 3/1981.

vämme on lähestyä keskeisiä VT:n ja UT:n perikoopeja sekä perinteisen juutalaisen ja kristillisen tulkinnan että tieteellisen eksegetiikan valossa.”²⁵

Raamatuntutkimuksen uudet näkökulmat ja painotukset ovatkin tuoneet kristinuskon ja juutalaisuuden historian tarkasteluun tärkeän korjaavan ja vuoropuheluun kannustavan lisän.²⁶ Raamatuntutkimuksen tulosten soveltamisen lisäksi teemaksi nousi myös juutalaisuuden historia sekä ”Israelin maahan liittyvä problematiikka”. Kurssi koettiin mielekkäänä sekä osallistujien että järjestäjien keskuudessa. Seuraavan vuoden pöytäkirjoista löytyykin maininta, että vastaavia kursseja voisi järjestää myös muualla Suomessa.²⁷ Työryhmä onkin koko toimintansa ajan toteuttanut tätä toivetta ja järjestänyt koulutustilaisuuksia sekä suomalaiselle että kansainväliselle yleisölle. Kotimaassa hiippakunnittain toteutettava koulutus nousi keskeiseksi työryhmän toiminta-alueeksi etenkin 2000-luvulla.

Kylmän sodan aikainen poliittinen tilanne ja sen vaikutus työryhmän tehtäviin

Työryhmän sihteerinä vuosina 1978–1985 ja LEKKJ:n puheenjohtajana vuosina 1985–1988 toiminut Aarne Toivanen toimi aktiivisesti sen puolesta, että Itä-Euroopan maiden sekä Itä-Saksan luterilaisten kirkkojen edustajat saataisiin mukaan juutalais-kristilliseen vuoropuheluun ja LEKKJ:n toimintaan. Suomen ev.-lut. kirkko esimerkiksi avusti Unkarin luterilaista kirkkoa LEKKJ:n jäsenmaksussa. Suomi oli sovelias maa järjestää kansainvälisiä kokouksia ja seminaareja, joihin myös itäblokin maiden luterilaiset saattoivat osallistua.²⁸ Suomen ev.-lut. kirkko toimi myös muuten aktiivisesti Itä-Saksan luterilaisten kirkkojen parissa etenkin Pohjoismais-saksalaisen kirkkokonventin kautta.²⁹

Aarne Toivasen matkaraportissa LEKKJ:n vuosikokouksesta 20.–21. 1980 Liebfrauenbergistä Ranskasta esitetään mielenkiintoisia seikkoja koskien Itä-Saksan ja Israelin valtion

²⁵ Osallistujakirje 5.2.1982.

²⁶ Ks. eksegeettisen tutkimuksen vaikutuksesta vuoropuheluun esim. John T. Pawlikowski: ”A Christian-Jewish Dialogical Model. In Light of New Research on Paul’s Relationships with Judaism,” *Paul and Judaism. Crosscurrents in Pauline Exegesis and the Study of Jewish-Christian Relations*. Reimund Bieringer & Didier Pollefeyt (toim.) London: T & T Clark, 2012, 163–173.

²⁷ Ptk 2/1983.

²⁸ Ks. ptk 1/1979.

²⁹ Suomen ev.-lut. kirkko oli mukana vuonna 1949 perustetussa Pohjoismais-saksalaisessa kirkkokonventissa (Nordisch-Deutscher Kirchenkonvent), jonka yhtenä tarkoituksena oli kirkkojen jälleenrakennustyö sodanjälkeisessä Saksassa sekä tutustua DDR:n luterilaisten kirkkojen elämään. Konventti toimi epävirallisena keskustelufoorumina avoimelle teologiselle keskustelulle, ja sen kokoontumisiin pyrittiin saamaan aina myös maallikoita ja etenkin nuoria teologeja. Kylmän sodan aikana konventin toimintaa kuitenkin haittasi toisaalta DDR:n kansalaisten ja Itä-Saksan luterilaisten kirkkojen edustajien pääsyn estäminen kokoontumisiin muihin maihin ja toisaalta länsisaksalaisten edustajien esitelmäimiskielto DDR:ssä pidetyissä kokoontumisissa. Köntti, 2006, 255–268.

suhteita sekä poliittista ilmapiiriä. Raportissa todetaan, että ”DDR:ssä valtiollinen taho on tajuamassa, että juutalaisuus on myös osa kansallista historiaa eikä vain Israelin valtion poliittista puolustamista.” Vaikka juuri Saksan luterilaiset kirkot olivat olleet aktiivisia selvittämään suhdettaan juutalaisuuteen, Itä-Saksan valtiollinen hallinto ja sen harjoittama politiikka suhtautuivat tähän epäluuloisesti. Raportissa myös todetaan, että ”Pohjoismaiden edustajat pitivät huolestuttavana sitä, että akateeminen nuoriso tuntee huomattavaa viettymystä PLO:n yksipuolisiin näkemyksiin.” Kokouksessa oli esillä myös hanke Israelin luterilaisen kirkon mahdollisesta yhteistyöstä LEKKJ:n kanssa. Kokouksessa ollut kirkkoneuvos Tschörner kuitenkin huomautti, ettei Itä-Saksan valtio päästäisi Israelin edustajaa maahan. Neuvostoliiton ja Israelin valtion suhteiden tarkastelu ja asetelman vaikutus Neuvostoliiton vaikutuspiiriin kuuluviin alueisiin olisi mielenkiintoinen tema jatkotutkimusta ajatellen.

Sanoutuminen irti Lutherin juutalaisvastaisista kirjoituksista LML:n yleiskokouksessa Budapestissa 1984

Vuonna 1983 vietettiin Martti Lutherin syntymän 500-vuotisjuhlavuotta, mikä otettiin huomioon luterilaisten kirkkojen keskuudessa monin tavoin. LEKKJ:n valmisteleva julkaisu *Luthers Erben und die Juden*³⁰ oli tarkoitus julkaista merkkivuotena, mutta julkaisu siirtyi seuraavaan vuoteen. Huomion kohteeksi nousi uudelleen myös –luterilaisten kirkkojen kannalta erityisen häpeällinen – Lutherin myöhäisvuosinaan kirjoittama kirja *Juutalaisista ja heidän valheistaan* (*Von den Juden und ihren Lügen*, 1543). Kirjan reseptiohistoria on ollut valitettavan surullinen sen kytkeytyessä toisen maailmansodan tapahtumiin. Vuonna 1938 marraskuun 9. päivänä erään luterilaisen kirkonjohtajan tulkin mukaan oli tullut aika panna täytäntöön Lutherin antamat ohjeet siitä, kuinka juutalaisia tulisi kohdella: ”juutalaisten synagogat ja koulut oli poltettava ja talot hävitettävä, heidän rukouskirjansa oli otettava heiltä pois, rabbiineja oli kiellettävä opettamasta, kirkon velvollisuutena oli varoittaa kansaa juutalaisista ja heidän valheistaan”.³¹

Luterilaisten kirkkojen sanoutuminen irti kyseisistä Lutherin teoksen näkemyksistä on ollut hyvin voimakkaasti esillä juutalais-kristillisen dialogin alkuvaiheissa. Aarne Toivanen kirjoittaa lehtiartikkelissaan:

”Ei ole mitenkään yllättävää, että tänä vuonna, jona vietetään Lutherin syntymän 500-vuotisjuhlaa, useissa neuvotteluissa ja symposiumeissa on etsitty vastausta kysymykseen: Miten luterilaisuuden isän sanallinen väkivalta on ymmärrettävissä? (Juutalaisten tuhoamiskehotusta Luther ei koskaan antanut.) Uutta on kärsimään joutuneiden juutalaisten osallistuminen keskusteluun ja kiihkoton paneutuminen Lutherin ajan maailmaan.”³²

³⁰ Baumann, Mahn & Saebø (toim.), 1984.

³¹ Lainattu Aarne Toivasen lehtiartikkelin mukaan: Kotimaa 14.8.1983.

³² Aarne Toivanen: Kotimaa 14.8.1983.

Toivanen jatkaa edelleen todeten, että nykyisen näkemyksen mukaan Lutherin myöhäisteoksessaan esittämä käsitys juutalaisista ei ollut laskettavissa ainoastaan hänen myöhäisvaiheen mielipiteidensä kärjistymiksi, vaan Lutherin käsitykset juutalaisista pysyivät melko yhtenäisenä kautta koko hänen tuotantonsa

”Riippuen tilanteesta ja tarkoituksesta Lutherin valtavaan kirjalliseen tuotantoon mahtuu myös juutalaisuutta arvostavia lausuntoja. [...] Paneutumalla heprealaisen uskonnon olemukseen Luther suorastaan avasi Vanhan testamentin ja palautti läntiseen kristikuntaan Vanhan testamentin esikuvien myötä aineellisen todellisuuden arvostuksen, nosti kunniaan Raamatun alkukielet.” [...]”Luterilaisten kirkkojen perhe on kuitenkin vasta vähitellen, katolista kirkkoa ja reformoituja myöhemmin, ryhtynyt yhdessä arvioimaan uudelleen suhdettaan juutalaisuuteen.”³³

Vuonna 1982 Helsingin juutalainen seurakunta sai uuden rabbin, Owe (Uri) Schwarzin, jota työryhmän puheenjohtaja Jukka Thurén ja sihteeri Aarne Toivanen kävivät tapaamassa vuoropuhelun aloittamiseksi. Rabbin kanssa ei löytynyt kuitenkaan sellaisia yhteisiä kysymyksenasetteluja, jotka olisivat olleet relevantteja myös luterilaisen keskustelukumppanin näkökulmasta. Rabbi Schwarz oli keskittynyt erityisesti juutalaisiin kosher-säädöksiin.³⁴ Vaikka Helsingin juutalaisesta seurakunnasta noin kymmenen vuotta myöhemmin vuonna 1993 saatiin juutalaisia asiantuntijajäseniä, seurakunnalla ei ole ollut vakinaista rabbia.³⁵ Varsinaisesti yhteistyö juutalaisen seurakunnan rabbin kanssa kehittyi vasta 30 vuotta myöhemmin, kun Helsingin juutalainen seurakunta sai uuden, ensimmäisen suomalaistaustaisen rabbinsa Simon Livsonin syksyllä 2012.

Kotimaassakin työryhmä paneutui vuonna 1983 kansainvälisiin tehtäviin juutalais-kristillisessä vuoropuhelussa. Työryhmä järjesti 6.4.1983 yhteistyössä kirkkohallituksen ulkoasiain osaston teologisten asiain jaoston (nyk. teologisten asiain yksikkö) kanssa neuvottelukokouksen, jossa professori Tuomo Mannermaa tarkasteli Luterilaisen maailmanliiton (LML) kirkko ja juutalaisuus -teemasta järjestämien konsultaatioiden³⁶ julkilausumia. Työryhmä myös ryhtyi valmistelemaan LEKKJ:n alullepanemaa hanketta koota juutalaisista lähteistä luterilaista jumalanpalvelusta ja uskonnonopetusta palvelevaa aineistoa. Seuraavana vuonna Helsingissä 14.9.1984 pidetty pohjoismainen neuvottelukokous teetti myös suunnittelu- ja valmistelutöitä. Upsalassa pidettiin 1.3.1984 LEKKJ:n perikooppihanketta valmisteleva kokous, jossa alustajana toiminut norjalainen Oskar Skarsaune esitelmöi myös Helsingin ko-

³³ Aarne Toivanen: Kotimaa 14.8.1983. Ks. kristalliyön tapahtumista myös ptk 4/1988: Reijo Heinosen artikkeli Kotimaassa 11.11.1988.

³⁴ Jukka Thurénin haastattelu 12.2.2013. Pöytäkirjassa 2/29.9.1983 (38 d) mainitaan: ”Puheenjohtaja ja sihteeri kertoivat käynnistään rabbiini Schwarzin kodissa 21.4. Helsingin rabbiini sanoi olevansa tyytyväinen suomalaisten uskonnonoppikirjojen esityksiin juutalaisuudesta ja keskittyvänsä työssään erityisalaansa, rituaalista puhtautta koskeviin säännöksiin.”

³⁵ Owe Schwartzin jälkeen lyhyen ajan seurakunnassa ollut rabbi Alonyi poistui Yhdysvaltoihin vuonna 1996.

³⁶ Konsultaatiot: Løgumkloster 1964; Neuendettelsau 1973; Oslo 1975; Bossey 1982.

kouksessa. Muina alustajina toimivat Karl-Johan Illman ja Risto Santala.³⁷ Tarkoituksena oli laatia teos, jossa ammennetaan juutalaisista lähteistä virikkeitä luterilaisen saarnakäytännön rikastuttamiseksi.³⁸

Työryhmän osuus LEKKJ:n julkaisussa *Luthers Erben und die Juden* (1984)

Vuonna 1984 LEKKJ julkaisi sen usean vuoden työn tuloksena teoksen *Luthers Erben und die Juden*.³⁹ Teosta valmisteltiin usean vuoden ajan sekä LEKKJ:n yleiskokouksissa, erillisessä julkaisua varten kokoonpannussa revisioryhmässä sekä kunkin LEKKJ:n jäsenmaan omissa kansalliskomiteoissa. Teos jakautuu seitsemään osaan. Sen ensimmäisessä osassa käsitellään reformaatioajan tilannetta: millainen asema Euroopan juutalaisilla oli sekä miten heihin asennoiduttiin 1500-luvun ilmapiirissä. Toisessa ja kolmannessa osassa tarkastellaan maakohtaisesti luterilaisten kirkkojen juutalaisuutta koskevien käsitysten muuntumista historian saatossa. Suomen osuuden on laatinut työryhmä. Käsikirjoitus annettiin kommentoitavaksi myös useille muille tahoille Suomessa, kuten juutalaisen seurakunnan asiamiehelle Poljakoffille.⁴⁰ Näin julkaisuun pyrittiin saamaan myös juutalaisen osapuolen näkökulma. Kirjan neljännessä osassa käsitellään kysymyksiä, jotka ovat paljastuneet juutalais-kristillisen dialogin kannalta ongelmallisiksi. Näitä ovat muun muassa Vanhan testamentin (kristillisestä näkökulmasta nimettynä) luonne sekä kristittyjen että juutalaisten pyhänä kirjana, valinta ja Jumalan kansa, Israelin käsite (valtio, maa, kansa), todistus Kristuksesta juutalaisten parissa⁴¹ sekä juutalaistutkimuksen (messiaanisten juutalaisten) asema. Kirjan viimeiset luvut esittelevät luettelon tavoin keskeiset aiheita koskevat organisaatiot kussakin maassa sekä keskeisen aiheita käsittelevän kirjallisuuden. Kirjalla oli pieni levikki, mutta se sai erittäin myönteisen vastaanoton.

³⁷ Ptk 1/1984 (§ 4).

³⁸ Ptk 2 (14.9.)/1984. Pöytäkirjanumeroinnista huolimatta kokous oli käytännössä suunniteltu neuvottelukokous, jossa oli kutsuttuina kansainvälisiä ja kotimaisia puhujia: mm. Eugene Brand (LML), Oskar Skarsaune (Norja) sekä Åbo Akademista Karl-Johan Illman. Timo Veijolan aihepiiriin liittyvä artikkeli julkaistu myös Teologisessa aikakauskirjassa: "Abrahamin uhri – valistuneen jumalakuvan loppu?", TA (92) 1987 nro 3, 179–191.

³⁹ Baumann & Mahn & Saebø (toim.) 1984. Toivanen osallistui revisioryhmän kokoukseen Hannoverissa 2.–3.9.1982.

⁴⁰ Ptk 4/1981. Poljakoffin antamaa palautetta on käsitelty kokouksessa 6/1981, mutta hänen kirjalliset vastauksensa eivät sisälly pöytäkirja- tai muuhun arkistoaineistoon.

⁴¹ Kirjan otsikointi: "Christuszeugnis unter Juden"; "Aufgaben des Zeugnisses"; "Formen des Zeugnisses", joista viimeinen (119–121) käsittelee todistuksen suhdetta lähetystyön käsitteeseen. Samassa yhteydessä sivutaan dialogin käsitteen käyttämistä juutalais-kristillisen kanssakäymisen yhteydessä ja siitä käytyä keskustelua vuodesta 1948 alkaen. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa juutalaisten parissa harjoitettu lähetystyö nähtiin verhotuksi antisemitismiksi ja siten se tuli torjua. Tämä on herättänyt myöhemmin runsaasti keskustelua. Termeillä 'todistus', 'lähetys' ja 'dialogi' ja niiden valinnalla on siis raskas painolasti. Siinä mielessä on myös kuvaavaa, että *Luthers Erben* on valinnut sanan 'todistus' tähän yhteyteen.

Aarne Toivanen valittiin vuonna 1985 LEKKJ:n vuosikokouksessa Berliinissä ensimmäiseksi komission suomalaiseksi puheenjohtajaksi seuraavaksi kolmivuotiskaudeksi. Puheenjohtajuuskautenaan Toivanen laajensi LEKKJ:n toimintaa myös Itä-Euroopan maiden luterilaisten kirkkojen edustajien piiriin.⁴² Tämä oli merkittävää sikäläkin, että Itä-Euroopassa maissa juutalaisten asema oli heikko Neuvostoliiton juutalaisia väheksyvän rotupolitiikan vuoksi.

Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän jäseninä jatkoivat vuonna 1985 Jukka Thurén, Timo Veijola, Timo Vasko ja Aarne Toivanen. Vasko oli palannut työryhmään toimittuaan vuosina 1978-1984 Länsi-Saksassa, missä hän teki väitöskirjan juutalaisten ja kristittyjen välisestä dialogista.⁴³ Työryhmä toivoi jäsenikseen myös systemaattikkoja ja kirkkohistorioitsijoita tasapainottamaan sen runsasta eksegeettiedustusta. Vuonna 1986 kirkko ja juutalaisuus -työryhmään uusiksi jäseniksi tulivat Reijo Heinonen ja Jouni Turtiainen (siht.) Samana vuonna pidettiin kuusi työryhmän kokousta, joissa valmisteltiin seuraavan vuoden LEKKJ:n kesäkurssia (Sommerschule), joka pidettiin Kauniaisissa.⁴⁴

Keskustelu "Israel-harrastuksesta"

Vuonna 1985 pidettiin erillinen Kirkon lähetystyön keskuksen (KLK) järjestämä Israelin ja Lähi-idän työtä koskeva neuvottelu.⁴⁵ Neuvottelu järjestettiin sen asian selvittämiseksi, miten Israelin kysymyksiin ja juutalaislähetystyöhön suhtauduttiin Suomen ev.-lut. kirkon seurakunnissa sekä näissä toimivissa niin sanotuissa Israel-järjestöissä. Neuvottelussa pohdittiin, miten Suomessa toimivaa "Israel-harrastusta" voitaisiin kanavoida seurakuntien jo olemassa olevan toiminnan kautta. Huolestusta herätti Jerusalemin kansainvälinen kristillinen suurlähetystö (International Christian Embassy Jerusalem, ICEJ), joka toiminnallaan tuki aktiivi-

⁴² Kirjeenvaihto: LEKKJ 1985-1988.

⁴³ Vasko 1985.

⁴⁴ Kokouksessa 4/14.8.1986 Sommerschulen ohjelmasta käytiin laajaa periaatekeskustelua, joka on dokumentoitu otsikkotasolla ko. kokouksen pöytäkirjaan. Puheenaiheeksi nousi mm. se, kuinka paljon Sommerschulen ohjelmassa painotetaan tutkimuksellisia kysymyksiä etenkin eksegetiikan alalta (Timo Veijola) ja miten palvellaan myös kurssille osallistuvia lähetysjärjestöjen edustajia. "Tämän vuoksi T. Vasko ehdotti kompromissia korkeasti akateemisen ja populäärin kokouksen välillä." Narratiivisen teologian menetelmää koskevaa esitelmää kohtaan esitettiin sekä epäilyjä (Veijola) että kannatusta (Heinonen, Vasko). Aarne Toivanen arveli narratiivisen teologian aiheen olevan "laaja ja epädidaktinen" ja ehdotti tämän korvaamista P. von der Osten-Sackenin vertailuteoksen *Katechismus und Sidsur* esittelyllä. Toivanen esitti myös epäilyksensä Eitingerin esitelmän sopivuudesta: "pelkään, että ajaudumme keskelle hedelmätöntä poliittista kiistaa!" Kirje työryhmän jäsenille 7.7.1986. Lisää spekulointia: Karl-Johan Illmanin kirje Toivaselle 14.7.1986; Reijo Heinosen kirje työryhmän jäsenille 23.7.1986; Karl-Johan Illmanin kirje työryhmälle 9.8.1986.

⁴⁵ Muistio 28.3.1985. Läsnä: Piispa Samuel Lehtonen, pastori Eero Junkkaala, pastori Seppo Kangas, toimittaja Leena Leppäkumpu, lähetyssehteri Juhani Lindgren, lähetyssehteri Martti Myllärinen, Israelin työn sihteri Heikki Nurminen, pastori Pekka Rossi, toimittaja Heikki Tervonen, prof. Jukka Thurén, TT Aarne Toivanen, pastori Olavi Tuovinen, pastori Timo Vasko, TT Seppo Syrjänen (siht.)

sesti Israelin valtion ajamaa politiikkaa. Lähetystö pyrki myös sijoittumisellaan Jerusalemiin ilmaisemaan tukensa Israelin toiveelle tehdä kaupungista valtion pääkaupunki. ICEJ ei seurannut kansainvälisen politiikan ja YK:n esitystä, jonka mukaisesti useimmat maat siirsivät suurlähetystönsä Israelin viralliseen pääkaupunkiin Tel Aviin.

KLK:n neuvottelutilaisuudessa esitettiin, että paikallisseurakunnissa ”kaivataan selvää tietoa siitä, miten asiat todella ovat”. Neuvottelussa ei kuitenkaan päästy yksimielisyyteen siitä, kuka jakaisi tällaista selkeää opetusta: piispainkokous vaiko mahdollisesti KLK. Tässä yhteydessä ei esitetty, että KUN:n asettama kirkko ja juutalaisuus -työryhmä teettäisi aiheesta informaatiota seurakunnille, vaikka työryhmän jäseniä osallistui neuvotteluun ja tiedonvälittäminen Israel-harrastukseen liittyvissä kysymyksissä kuului työryhmän tehtäväalueeseen.⁴⁶ KLK:n kannanotossa neuvottelun johdosta esitetään, että ”KLK:n johtokunta ottaisi kantaa Israel-harrastukseen ja juutalaislähetystä koskevan suosituksen tarpeellisuuteen, sekä mahdollisen suosituksen laatimisprosessiin.”

Keväällä 1985 aiheesta syntyi keskustelua myös julkisuudessa. KLK:ssa laadittiin suositukset seurakunnille siitä, miten eri Israel-järjestöihin tulisi suhtautua ja mikä oli näiden keskinäinen suhde. Ratkaisevana kriteerinä järjestöjen ”luokitukseen” neljään eri kategoriaan oli niiden sitoutuminen evankelis-luterilaiseen tunnustukseen. Tämän vuoksi Suomen ev.-lut. kirkon viralliset lähetysjärjestöt kuten SLS ja Kylväjä kuuluivat KLK:n luokituksessa kohtaan ”luterilaiset järjestöt” ja niiden toimintaa myös pidettiin siinä mielessä suositeltavana. Lisäksi tähän ryhmään laskettiin Suomen Raamattuopisto, Helsingin Raamattukoulu ja Pyhän maan kävijät. Toiseen ryhmään, eli ”yhteiskristillisiin järjestöihin” kuuluivat muun muassa Israelin Ystävät, Karmel, Patmos ja SYKR (Suomen yhteiskristillinen raamattukoulu). Kolmannen kategorian muodostivat ”kansainvälisen ystävyystoiminnan kanavat”, joita olivat muun muassa Suomi-Israel-seura ja Finnkiv-kibbutsiystävät. Neljännen luokan muodosti ”järjestöjen välinen yhteistyö”, johon luettiin Israel-ystävyystoimikunta sekä Jerusalemin kansainvälinen kristillinen suurlähetystö (ICEJ, Suomen osasto).⁴⁷

⁴⁶ Aarne Toivanen tiivistää ko. neuvottelussa muistion (28.3.1985) mukaan: ”Useassa yhteydessä on lausuttu toivomus, että jokin taho voisi tuoda selvyyden tähän asiaan. Selvitystä tarvittaisiin seuraavissa asioissa. 1) missä mielessä juutalaisuudella on erityisasema; luterilaiset tunnustuskirjat antavat tässä asiassa hyvän pohjan, 2) kuitenkin tulisi pitää esillä että juutalaisuus on ei-kristillinen uskonto (yhtenäisenäkin erillinen). Missä suhteessa tämä asia on kirkon missionaarisuuteen? 3) Olisi selvitettävä Israel-harrastukseen kuuluvat eettiset asiat, toisin sanoen kaikki se, mitä me Israelista opetamme, pitäisi voida perustella myös eettisesti. Mikä taho kirkossa olisi sopiva tästä vastaamaan? Mielestäni luterilaista oppia oikein tulkitsee piispainkokous, joten piispainkokous voisi tätä asiaa käsitellä esimerkiksi niin, että KLK ensin sitä valmisteli.” [...] Heikki Tervonen: ”Piispainkokous on liian korkea elin käsittelemään tätä asiaa. Tämä meidän tyyppinen kokoonpano olisi riittävä [...]” Samuel Lehtonen: ”Olen samaa mieltä Tervosen kanssa, ja esitänkin, että tämä asia olisi KLK:n ja järjestöjen huolehdittava.” (Muistio 28.3.1985.)

⁴⁷ Jo vuonna 1982 Kirkon lähetystoimikunta antoi seurakunnille suosituksen, että nämä kanavoisivat lähetyskannatuksensa Suomen ev.-lut. kirkon hyväksymien lähetysjärjestöjen [SLS, Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys, Svenska Lutherska Evangeliföreningen i Finland, Suomen Pipliaseura, Suomen Evankelis-luterilainen Kansanlähetys ja Kylväjä] kautta. Suosituksessa todetaan: ”Kirkon lähetystoimikunta tuntee juuri nyt erityistä tarvetta tähdentää tätä kirkkomme lähetystössään omaksumaa mallia siitä syystä, että maahamme on viime vuosina pyrkinyt useita ulkomaalaisia lähetys- ja evankelioimisjärjestöjä, jotka ovat saattaneet hämmentää tilannetta seurakunnissamme.” Tarve suosituksen antamiselle syntyi Suomeen saapuneiden uusien lähetysjärjestöjen toiminnan myötä.

Luokitus aiheutti vastareaktioita niissä järjestöissä, joita ei luettu kuuluvaksi "luterilaisiin". Karmel-yhdistyksen toiminnanjohtaja Seppo Seppälä laati mielipidekirjoituksen, jossa hän vakuutti järjestön toiminnan olevan samoilla linjoilla SLS:n kanssa.⁴⁸ Timo Vaskon vastineessa Seppälän kirjoitukseen sen sijaan todetaan, että "Karmel-yhdistyksen säännöistä (hyväksytty 22.11.1983) ei löydy suoraa mainintaa, että se sitoutuisi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tunnustukseen." Vasko edelleen vetoaa Kirkkolakiin (124 §), joka velvoittaa "evangeliumin levittämiseen niiden keskuuteen, jotka eivät ole kristittyjä" ja toteaa lopuksi: "Onneksi Suomen ev.-lut. kirkolla on viralliset lähetysjärjestönsä, joiden kautta myös juutalaislähetystyö voi selkeästi tapahtua."⁴⁹ Vaskon esittämä kritiikki Karmel-yhdistystä kohtaan koski ennen kaikkea sitä, että yhdistys pidättäytyi harjoittamasta lähetystyötä juutalaisten parissa. Tämä aihe oli ollut esillä jo vuonna 1965, jolloin Norjan Karmel-yhdistys esitti, ettei juutalaislähetystä pitäisi harjoittaa.⁵⁰ Samantyyppistä kritiikkiä Vaskon kanssa esitti Seppo Syrjänen KKK:n järjestämässä neuvottelussa, jossa paheksuttiin sinänsä hyvin eri linjoja ajavaa ja eri lähtökohdista toimivaa "liberaaliteologiaa" ja apokalyptistä teologiaa siitä, että "kumpikin kieltää Israelin suhteen lähetystyön oikeutuksen."⁵¹

Kysymystä pohdittiin myös kansainvälisesti. LEKKJ:n "Advisory Committee", joka koontui Budapestissä toukokuussa 1987 LEKKJ:n vuosikokouksen yhteydessä, pohti kysymystä "Israel-ryhmistä" ("Israel groups"). Komitea nosti esille sen, että seurakunnissa ollaan epätietoisia, miten näiden rahallisiin avustuspyyntöihin tulisi suhtautua.⁵²

Vastakkainasettelu "dialogin" ja "lähetystyön" välillä

Keskustelu lähetystyön ja uskontojen välisen dialogin suhteesta on ollut näkyvästi esillä Saksan protestanttisten kirkkojen piirissä ja syyllisyydentunto juutalaisten kohtalosta toisen maailmansodan tapahtumissa on värittänyt vahvasti juutalais-kristillistä vuoropuhelua.⁵³ Vuonna 1975 Saksan evankelisen kirkon (EKD) työryhmä "Kirche und Judentum" tarkasteli käsitteiden "lähetys" ja "dialogi" sisältöä. Mietinnössä todettiin, että ei ainoastaan "lähetys" vaan myös "dialogi" näyttäytyy juutalaisille kristillisen todistuksen yhtenä ilmenemismuoto-

⁴⁸ Etelä-Saimaa (1.5.1985) Lukijat-osasto.

⁴⁹ Timo Vaskon kirje (20.5.1985) Etelä-Saimaan Lukijat-osastolle, julkaistu 22.5.1985.

⁵⁰ Heikki Nurmisen muistio (1984, SLS.)

⁵¹ Muistio 28.3.1985. Suomen Karmel-yhdistyksen julkisuuskuvan kahtalaisuudesta vuosina 1967-1973 Tammissalo (2004) toteaa pro gradu -tutkielmassaan, että toisaalta yhdistys ansaitsi kiitosta Israelissa teke-mälläään kibbutsityöllään, kun ja toisaalta Suomessa yhdistys esiintyi mediassa arvostelun kohteena.

⁵² "Orientation materials for the many 'Israel groups' is being gathered in order to prepare a resource for pastors and congregations who are often unsure about how to relate to such groups and their appeals for funding."

⁵³ Stuttgart (1945); Weissensee (1950); Berliinin kirkkopäivät (1961). Ks. myös *Christen und Juden. 50 Jahre Erklärung von Weissensee. Eine Handreichung für die Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland im Jahre 2000.*

na. Tämän vuoksi kristityt joutuvat miettimään uudelleen, mitä heidän todistuksensa Jeesuksesta Kristuksesta tarkoittaa juutalaisesta näkökulmasta ja millaisia muotoja tälle todistukselle voidaan sallia.⁵⁴

Niinpä vuoden 1986 keskusteluja hallitsivat lähetystyötä, dialogia ja proselytismia koskevat kysymykset. Terminologiseen hajanaisuuteen toivottiin selkeyttä, minkä vuoksi LEKKJ valmisti aiheesta dokumenttia, johon työryhmä esitti kommentteja. Suomen Lähetysseura osallistui tähän keskusteluun omalla kannanotollaan. Suomen työryhmän näkemysten sisäinen jännitteisyys alkoi korostua.⁵⁵

Lähetys–dialogi-keskustelua pyrittiin selkeyttämään erittelemällä myös lähetystyön ja todistuksen käsitteellisiä eroja. Usein ”lähetys” sai negatiivisia konnotaatioita, kun taas ”todistus” miellettiin positiiviseksi sisällöltään. LEKKJ:n valmisteleman työpaperin (1986–1987) luonnosteleman ongelmanasettelun mukaisesti kysymys todistuksen sisällöstä ja muodosta edellytti lisäselvitystä tulevilla kokouksilla. Lähetysten ja todistuksen sisällöllistä eroa pyrittiin hahmottamaan siten, että lähetys viittaisi organisoituun toimintaan, jota jokin ryhmä harjoittaa. Todistuksessa taas olisi kyse spontaanista, vuorovaikutuksessa syntyvästä yksittäisen henkilön vakaumuksesta nousevasta toiminnasta.

Kysymyksenasetteluun oltiin jo kyllästyneitä 1980-luvun alussa. Kysymys proselytismitä oli esillä vuoden ensimmäisessä kokouksessa, jossa käsiteltiin Timo Vaskon Nürnbergistä työryhmälle osoitettua kirjettä:

”Timo Vasko on pyytänyt proselytismia käsittelevää aineistoa, joka lähetetään hänelle, sen jälkeen kun kirkon lähetystyön keskus on sitä koonnut. Vaskon lainaama Reinin maakirkon juutalaislähetyksestä antaman lausunnon katkelma on monitulkintainen.⁵⁶ Tietenkin kansojen keskuudessa suoritettava työ lähtee toisista lähtökohdista, koska juutalaisten parissa tehtävässä työssä on otettava huomioon yhteinen perintö. Missiosanassa on olennaista sen sijaan päämäärähakuisuus, vaikka työn tulos ei useinkaan ole ennakoitavissa. Proselytismissä sitä vastoin julistaja esittää mallin, jonka mukaiseksi toinen halutaan yksityiskohtia myöten tehdä. Mitä veli Vaskon mainitsemaan julkaisuihin⁵⁷

⁵⁴ ”Inzwischen ist aber die Einsicht gewachsen, dass Mission und Dialog zwei Dimension des einen christlichen Zeugnisses sind... Nicht nur der Begriff ‘Mission’, sondern auch der Begriff ‘Dialog’ ist für Juden als Beschreibung des christlichen Zeugnisses belastet. Deshalb stehen die Christen heute vor Aufgabe, neu darüber nachzudenken, wie sie ihr Zeugnis, das Jesus Christus Heil für alle Menschen bedeutet, im Blick auf die Juden verstehen, wie sie es benennen und welche Gestalt sie ihm geben sollen.”

⁵⁵ Reijo Heinonen (lausunto 11.4.1986 LEKKJ:n työpaperista, Ptk:n 2/1986 liitteenä) esitti kritiikkiä mm. seuraavista aiheista: ”Antisemitismin voittamiseksi olisi tärkeä korostaa teologisen työskentelyn tärkeyttä antijudaismia voittamiseksi. Tämä johtaa selvittämään kristinuskon antijudaistisia piirteitä. Joudumme kysymään, onko kristinuskon olemukseltaan antijudaistinen uskonto [...]. Tähän vastattaessa olisi tärkeää erottaa toisistaan kristinuskon antijudaistinen syntyhistoria ja molempien uskontojen nykyinen soteriologinen järjestelmä.”

⁵⁶ Timo Vaskon kirje 7.3.1980: ”Reinin maan ev.lut. maakirkon synodi tammikuussa 1980 torjuu juutalaislähetysten toteamalla: ”... darum sind wir überzeugt, dass die Kirche ihr Zeugnis dem jüdischen Volk gegenüber nicht wie ihre Mission an die Völkerwelt wahrnehmen kann.”

⁵⁷ H. Kremers: Judenmission heute? – Von der Judenmission zur brüderlichen Solidarität und zum ökumenischen Dialog. Neukirchner Verlag 1979.

muuten tulee, työryhmä piti lehden Friede Über Israel -arviointeja tasapuolisina ja katsoi voivansa yhtyä varsinkin Baumannin esittämiin näkökohtiin.”⁵⁸

Euroopassa vallitsevasta turhautumisesta dialogin ja lähetystyön vastakkainasetteluun kertoo myös Aarne Toivasen matkaraportti LEKKJ:n kokouksesta Liebfrauenbergistä (20.–21. 1980), jossa hän toteaa:

”Keski-Euroopassa ollaan ilmeisen väsyneitä dialogi-vyyhden setvimiseen. Kirkon ja juutalaisuuden suhteita tarkastellaan nyt monista muistakin näkökulmista. Kj-kokousten merkitys raamatuntutkimukselle ja -tulkinnalle tunnustetaan yleisesti. Saksassa keskustellaan eräistä uusista puheenvuoroista (Reinin synodin lausunto, prof. Rendtorffin artikkeli Lutherische Monatsheftissä).”⁵⁹

Samoin Risto Santala, joka oli SLS:n edustajana Luterilaisen maailmanliiton konsultaatiossa ”Kirkko ja juutalaiset” 23.–28. 8.1982 Bosseyssa, toteaa matkaraportissaan:

”Toiseksi voitiin havaita, että vuosikausia jatkunut juutalaislähetykseen liittyvä kompleksiteologia on nyt murtumassa. Eräät lähinnä ruotsalaista ja hollantilaista ajattelua edustavat kokouksen jäsenet eivät saaneet millään keinoin syntymään vastakohtaisasettelua ns. dialogian ja lähetyksen välille.”⁶⁰

Lähetys- ja dialogi-käsitteisiin jyrkästi suhtautuneet olivat yhtä mieltä siitä, että proselytismi eli käännäyttämisen oli torjuttava toiminnan muoto. Työryhmän kokouksessa vuonna 1986 käsiteltiin näihin termeihin ladattuja merkityksiä. KKK:n lähetysteologi Seppo Syrjänen analysoi kysymystä proselytismistä ja evankelioimisesta juutalaisten parissa.⁶¹ Alustuksen jälkeen käytiin vilkas keskustelu, joka on pääpiirteissään referoitu Aarne Toivanen muistiinmer-

⁵⁸ Ptk 1/1980 (7§).

⁵⁹ Aarne Toivasen matkaraportti LEKKJ:n vuosikokouksesta Liebfrauenbergistä (20.–21. 1980).

⁶⁰ Risto Santalan matkaraportti LML:n konsultataatiosta Bosseystä 1982.

⁶¹ Ptk 1/1986: ”[...] Raja proselytismien ja evankelioimisen välillä on todella häälyvä. Useimmiten yhteisymmärrys nimittäin koskee vain sitä havaintoa, että se mitä toiset (”ne”) tekevät, on proselytismia, ja se mitä oman uskonnon tai kirkkokunnan edustajat (”me”) tekevät, on evankelioimista!” [...] juutalaisen dialogiosapuolen pyrkimys näyttää olevan, että järjestetty lähetystyö juutalaisten parissa ja sitä varten olemassa olevat muodot, ovat pahasta. Todistusta, satunnaisissa kanssakäymisissä välttämättä esiintyvää oman vakauksen esittämistä saisi kyllä olla, mutta ei järjestettyä juutalaislähetystä. Näin ollen koko kysymys koskee juutalaislähetysten oikeutusta. [...] Juutalaislähetykseen liittyy myös meidän aikamme ihmisen mielessä negatiivisia asioita. Lähetystyöntekijöitä pakkautuu Israeliin ja Jerusalemiin, he edustavat koko kristikunnan hajanaisuutta, riitelevät keskenään, lisäksi tulee kaikenlaisia poliittisia intohimoja. Olisi monienkin mielestä onnellinen ratkaisu, jos yhtäkkiä päästäisiinkin yksimielisyyteen siitä, ettei järjestettyä lähetystoimintaa enää olisi. Merkillistä kyllä, tässä asiassa liberaaliteologia lyö kättä fundamentalistisen teologiattomuuden kanssa. [...] Monista eri ilmauksista käy ilmi, että olisi olemassa kahdenlaista asennoitumista lähetystyöhön juutalaisten parissa. Toinen on luonnehdittava lähetystyöntekijäasenteeksi ja toinen dialogiasenteeksi. [...] Minusta se on erittäin huolestuttava asetelma. [...] Lähetystyöhön kuuluu aina dialogi, miten siis lähetystyöntekijäasenne voisi olla vastakohtainen dialogiasenteelle?”

kitsemään dokumenttiin ”Näkökohtia evankelioimisesta, lähetystyöstä ja proselytismistä”.⁶² Esille nostettiin proselytismi-keskustelun tausta, joka juontaa juurensa protestanttisten kirkkojen Neuvostoliiton alueella harjoittamasta evankelioimisesta ja Venäjän ortodoksisen kirkon reaktiosta tähän toimintaan. Tässä yhteydessä kritiikki koski ennen kaikkea sitä, että toisen kristillisen tunnustuskunnan edustajat harjoittivat lähetystyötä toista kohtaan. Sinänsä proselyytti terminä ei alun perin ole kantanut mukanaan negatiivista konnotaatiota. Sillä viitattiin toisen temppelin ajan juutalaisuudessa juutalaiseksi kääntyneeseen henkilöön (kr. proselytos, ”luokse tullut”).⁶³ Proselytismi sen sijaan on saanut merkityksen ”käännättäminen” ja kuten keskustelusta on käynyt ilmi, sitä on käytetty erottavana käsitteenä suhteessa lähetystyöhön ja todistukseen.

Mielenkiintoisen näkökulman lähettämisen käsitteeseen esitti LEKKJ:n ”Advisory Committee”, joka kokoontui Budapestissä toukokuussa 1987 LEKKJ:n vuosikokouksen yhteydessä. Aarne Toivanen oli komitean jäsen. Käsiteltäessä maakohtaisesti kunkin LEKKJ:n jäsenmaan tilannetta Suomen osalta todettiin, että juutalaislähetys on osa kirkon virallista toimintaa.⁶⁴ Kokouksessa keskusteltiin pitkään ongelmallisena pidetystä lähetys-teemasta ja sovittiin, että LEKKJ ottaisi käsiteltäväksi edellisenä vuonna sen toiminnanjohtajan ja VELKD:n edustaja kirkkoneuvos Käte Mahnin ehdotuksen ”Maailmaan lähetetty...” Tämän aiheen takana on kehitys, joka saatettiin alulle jo ensimmäisessä LML:n järjestämässä luterilaisuuden ja juutalaisuuden suhteita selvittävässä neuvottelussa Løgumklosterissa vuonna 1964. Tämä aihe tulee ymmärtää laajemmassa mielessä viitaten lähetykseen. Juutalaisille ja kristityille on yhteistä heidän käsityksensä Jumalasta ”lähettävänä Jumalana”. Teemaa ei tule ymmärtää 1800-luvun tai varhaisen 1900-luvun hengessä siten, että lähettäminen koskisi vallalla olevaa kirkkoa tai kulttuuria sinne, ”missä on ongelmia”. Lähettämistä ei pidä ymmärtää menemisenä jonnekin toisaalle, vaan siten, että lähetetyllä on tehtävä omassa kulttuurissa ja maantieteellisessä kontekstissaan. Teeman muotoutuminen on seurausta juutalaisen

⁶² Keskustelun taustalla LML:n kysely, jota johti Eugene Brand. Kirje Brandilta 29.10.1985.

⁶³ Ks. Horst Becker: Proselytism and Evangelization (LEKKJ 1985). Termi ”proselytos” on edustettuna ainoastaan juutalaisissa ja kristillisissä lähteissä. Septuaginta käyttää termiä kääntäessään heprean sanan ’muukalainen’ (ger). Myöhemmissä lähteissä termiä proselytos ryhdyttiin käyttämään kreikkalais-roomalaisessa diasporassa viitattaessa ei-juutalaiseen, joka on kääntynyt juutalaisuuteen.

⁶⁴ ”The status of the various Jewish mission groups vis-à-vis the churches was discussed. In Finland, A. Toivanen pointed out, the Israel Mission is an official organ of the Finnish Church, and its actual work is done largely through the church of Jordan. Throughout the Nordic countries mission groups whose express purpose is to convert Jews receive continuing support. Does this mean, it was asked, that people suffer from lack of information about the groups in question, or does it mean that they are intentionally dissatisfied with the position of the churches?” (LWF, Department of Studies, Advisory Committee: LECCJ, 8 – 10 May 1987, Budapest, Draft Report, § 16.)

Gerhart Riegnerin (General Secretary of the World Jewish Congress) puheesta "The Church and the Jewish People" LML:n seitsemännessä yleiskokouksesta vuonna 1984.⁶⁵

Kesäkurssi uskonnonopetuksesta juutalais-kristillisessä dialogissa

Elokuussa 1987 järjestettiin Kauniaisissa LEKKJ:n kesäkokous (Sommerschule), jonka aiheena oli "Religionsunterricht im Dialog zwischen Judentum und Christentum" (Uskonnonopetus juutalais-kristillisessä dialogissa). Kokouksen esitelmät ja kommenttipuheenvuorot on julkaistu saksaksi julkaisussa: *Religionsunterricht und Dialog zwischen Judentum und Christentum*.⁶⁶ Kokouksen keskeisenä kysymyksenä oli, kuinka kirkon ja koulun opetuksella tuettaisiin monipuolisen ja asianmukaisen kuvan välittämistä juutalaisuudesta. Esitelmien sisältöjen, näkökulmien sekä kokoavan teeman valinnasta käytiin vilkasta keskustelua edellisen vuoden aikana.⁶⁷

Vuonna 1988 työryhmässä aloitti uutena jäsenenä Risto Saarinen (siht.) ja Roger Syrén. Puheenjohtajaksi tuli työryhmässä vuodesta 1986 toiminut Reijo Heinonen. Niin ikään Timo Vasko ja Jouni Turtiainen jatkoivat työryhmän jäseninä. Kokouksessa 1/1988 työryhmän tavoitteiksi asetettiin:

- 1) ekumeeninen kasvatustyö, 2) mission ja dialogin välisen suhteen selvittäminen, 3) kirkon tunnustuksen merkityksen arviointi suhteessa juutalaisiin, 4) LEKKJ:n toiminnan yleinen suomalainen arviointi, 5) suomalaisen kirkko ja juutalaisuus -kysymyksiä käsittelevän materiaalin tuottaminen.

Kokouksessa 2/1988 (§ 3) laadittiin toimintasuunnitelma lähetys- ja dialogikeskustelun seuraamiseksi (vastuualueet): pohjoismainen keskustelu (Syrén); Israelin tilanne (Turtiainen); LML:n & KMN:n julkaisut (Saarinen); juutalaisten kannanotot (Harviainen); suomalaisten Israel-järjestöjen suhde lähetys-dialogi-kysymykseen (Vasko).

⁶⁵ "[...] We know that witness is an essential trait of the Christian community. Our condemnation of proselytism deals with one part of this problem. It deals with immoral and indecent methods of persuading other to change their faith. There are, however, other aspects which need further clarification. The Jewish community is very sensitive in this respect and I therefore proposed at the meeting [1983 konsultaatio] in Stockholm that we should devote our next consultation to this problem. Let me say today only that, while we do not question the right of anybody to witness, and while we have ourselves our own eschatological expectations, we believe that there should not be institutions which are especially directed at the Jewish community."

⁶⁶ Reijo E. Heinonen, Karl-Johan Illman & Aarne Toivanen (hrg). Åbo: Åbo Akademis förlag, 1988.

⁶⁷ Karl-Johan Illman arvioi seminaarin onnistumista kirjeessään Aarne Toivaselle 11.9.1987: Illman kyseenalaistaa Lutheria kohtaan esitetyn apologian. Muutoin hän kuitenkin korostaa, että Kauniaisten kesäseminaari oli huomattavasti paremmin järjestetty ja valmisteltu kuin työryhmän vuonna 1979 Turussa järjestämä LEKKJ:n kesäseminaari. Palaute seminaarista ja miten seminaari sekä sen raporttijulkaisu otettu huomioon kansainvälisesti: ks. kokous 4/1988.

Erimielisyys LEKKJ:n sisällä ja sen jäsenmaiden välillä

LEKKJ:n vuosikokous 1988 pidettiin Wienissä ja Suomesta kokoukseen osallistuivat Reijo Heinonen (Suomen ev.-lut. kirkko) sekä Timo Vasko (SLS:n mandaatilla). Wienissä pyrittiin löytämään ratkaisua niihin ongelmallisiin kysymyksiin, jotka olivat jääneet avoimiksi edellisten vuosien kokouksissa Birminghamissa 1986 ja Budapestissä 1987. Tuolloin laadittiin 11 teesiä kristinuskon ja juutalaisuuden suhteesta.⁶⁸ Tavoitteena oli laatia dokumentti, jossa hahmotellaan, ”millaisen kannan luterilaiset kristityt eri Euroopan maista voivat ottaa suhde- tautumisestaan juutalaisiin ja juutalaisuuteen”.⁶⁹ Dokumentti saatiin valmiiksi vuoden 1990 vuosikokouksessa Driebergenissä. Budapestissä avoimeksi oli jäänyt kysymys siitä, mitä tar- koitetaan käsitteillä ”missio” ja ”dialogi”. Wienissä myös puhuttiin ”kahden pelastustien” kä- sitteestä, joka oli muotoiltu aiemmissa kokouksissa. Tällä käsitteellä pyrittiin jättämään auki lähetystyön tarve juutalaisten parissa näkemällä juutalaisuus ”toiseksi pelastuksen tieksi”.⁷⁰ Mallia on kuitenkin kritisoitu sekä lähetystyöhön myönteisesti että siihen kriittisesti suh- tautuvien parissa.⁷¹ Wienissä kuitenkin päädyttiin yksimielisyyteen siitä, että LEKKJ:n tulisi tavoitella kolmatta ratkaisumallia sen lisäksi, että lähetys ja dialogi asetettaisiin vastakkain. Toivottiin, että löytyisi malli, joka voisi yhdistää kummankin näkemyksen.⁷²

Wienin kokouksessa oli esillä myös juutalaisiin toisen maailmansodan aikana kohdis- tetut vainot ja kristalliyön (9.11.1938) 50-vuostismuisto. Työryhmän kokouksessa samana vuonna mainitaan valmistautuminen muistovuoteen. Päätettiin esittää kirkolliskokoukselle

⁶⁸ LEKKJ Working Paper. (Passed at the 1986 Annual Meeting in Birmingham. Supplemented 1987 in Budapest.) Paperissa luonnostellaan 9 kysymystä, joista vallitsee erimielisyys LEKKJ:n jäsenten kesken.

⁶⁹ Vuosikokouksessa 1988 Wienissä Arnulf Baumann tiivisti LEKKJ:ssä vallitsevat erimielisyydet seuraavasti: 1) Onko kristityn mahdollista tunnustaa siten pelastus Jeesuksessa Kristuksessa, että siihen sisältyy ilmaisu juutalaisten pelastusmahdollisuuksista irrallaan Jeesuksesta Kristuksesta? 2) Onko tarpeellista, että kunnioituksesta toisen uskonvakaumusta kohtaan ilmaistaan positiivisesti niiden juutalaisten olemassaolo, jotka eivät usko Jeesukseen? 3) Täytyykö kristityn jyrkästi rajoittaa siihen, mikä koskee hänen uskonkoke- mustaan ja samalla ottaa huomioon, ettei sorru ylemmyyteen toisin uskovia kohtaan? 4) Onko lupa tunnus- taa vain omaa uskoa vai onko lupa samalla sanoa, että sillä, mihin toinen (erityisesti juutalainen) uskoo, on oma oikeutuksensa? (Timo Vaskon matkaraportin mukaan lainattu. Vasko oli Wienin kokouksessa SLS:n edustajana).

⁷⁰ Toisen pelastustien käsitteestä ks. Vasko 1985, (*Die dritte Position. Der jüdisch-christliche Dialog bei Schalom Ben-Chorin bis 1954*. Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisu 48. Diss. Helsinki: Missiologian ja ekumeniikan seura.) 48–49, 70–71.

⁷¹ Reijo Heinonen on myöhemmin useasti painottanut, että hän pyrki kokouksessa tuomaan esille sen, että olisi keskityttävä ”siihen, mitä jo tiedetään” – eli käytännöllis-pedagogisiin kysymyksiin: miten juuta- laisuudesta opetetaan Suomessa ylipestojen teologisissa tiedekunnissa sekä seurakunnissa. Tämä kanta – vaikka se ei suoranaisesti voittanut – käytännössä hyväksyttiin. Viitaten Gerhard Ebelingin käsitteeseen ”Geheim des Gottes” (Jumalan salaisuus) Heinonen muistuttaa, että ”pelastusteistä me emme voi tietää tässä ajassa. Se on ja pysyy Jumalan salaisuutena.” (Haastattelu 12.2.2013).

⁷² Reijo Heinonen, Kotimaa 19.7.1988.

[korjattu kokouksessa 4/1988 (2§): piispainkokous], että muistopäivän jälkeisen sunnuntain jumalanpalveluksissa muistettaisiin juutalaisia esirukouksessa.⁷³

Lähi-idän tilanne 1980-luvun lopulla: palestiinalaisten kansannousu

Vuonna 1988 käytiin kirkon eri elimissä (Kirkon ulkoasiain neuvosto: KUN, Kirkon tiedotuskeskus: KT) laajaa keskustelua Lähi-idän tilanteesta, kun edellisenä vuonna (9.12.1987) alkanut palestiinalaisten intifada eli kansannousu Gazassa ja Länsirannalla sekä Hamasin perustaminen vuodenvaihteessa johtivat siihen, että Israel kovensi otteitaan alueella. Palestiinan kansalliskongressi hyväksyi, joskin epäsuorasti, Israelin valtion olemassaolon oikeutuksen 15.11.1988 ja samalla julisti itsenäisen Palestiinan valtion syntyneen. Palestiinalaisten vapautusjärjestön, PLO:n johtaja Jasser Arafat vieraili vuonna 1988 Suomessa. Toiveet rauhanneuvottelumahdollisuuksista PLO:n ja Israelin välillä virisivät – tosin jotkin uskonnolliset lehdet kirjoittivat vierailusta tätä suhtautumistavan muutosta kritisoivia arvioita. Kirkon ulkoasiain neuvoston (KUN) kokouksessa 10.2.1988 käsiteltiin sen lausuntoa koskien LML:n kannanottoa Palestiinan ja Israelin väliseen kysymykseen. Vaikka KUN:n lausunnossa toivotaan, että LML olisi selvemmin tuonut esille palestiinalaisten keskinäisen epäyhtenäisyyden vaikutuksen konfliktissa, lausunnossa myös arvostellaan Israelin toimia:

”Ehkä olisi selvemmin voinut esittää myös sen, että arabien vaikeus päästä keskinäiseen yhteisymmärrykseen on ollut osaltaan syynä tilanteen säilymiseen ratkaisemattomana. Raportti on myös liian varovainen arvioidessaan Yhdysvaltojen Israelin-politiikan ratkaisevan tärkeää vaikutusta siihen, että Israel voi ylläpitää nykyisen kaltaista politiikkaa yleensä, mihin kuuluu erityisesti myös vallattujen alueiden hallussapito ja sen väestön nykyisen kaltainen kohtelu.”⁷⁴

Vaikka KUN:n lausunnossa todetaan, että kirkkojen rooli Lähi-idän tilanteen selvittämisessä on hyvin vähäinen suurvaltojen (USA, Neuvostoliitto) rinnalla, nostetaan esille se, että Yhdysvaltojen luterilainen kirkko voisi vaikuttaa ihmisten mielipiteisiin, ”[k]oska Yhdysvaltojen nykyisen Israelin-politiikan tukena on runsaasti kristillisiä ryhmiä [...]”. Mielenkiintoista on, ettei LML:n Israel-kannanottoa puollettu LEKKJ:n vuosikokouksessa 1989 Ustrónissa Puolassa.⁷⁵ Kokouksessa Suomen ev.-lut. kirkkoa edustanut työryhmän puheenjohtaja Reijo Heinonen piti esitelmän aiheesta ”Theologie nach Auschwitz”. Esitelmää seurasi keskuste-

⁷³ Ptk 3/1988 (4§). Reijo Heinonen käsitteli laajasti kristalliyön historiallista kontekstia ja Saksan kirkko-historiallista tilannetta lehtiartikkelissaan (Kotimaa 11.11.1988, ptk:n 4/1988 liite).

⁷⁴ KUN:n lausunto 10.2.1988.

⁷⁵ ”Die Stellung des LWB ist unhaltbar durch ihre unklaren Äusserungen zur ’Erwählung Israels oder Heil der Völker’, in kritischer Solidarität für den Staat Israel einzutreten, bedeutet noch lange nicht, ein Zionist zu sein.” (Protokoll: Ustrón 1989).

lu, jossa tuotiin esiin erityisesti Stuttgartin syyllisyysjulistuksen (1945) merkitys ja kunkin maan oman teologianhistorian kriittisen arvioinnin tarpeellisuus.⁷⁶

Kuten eurooppalaisessa keskustelussa kristillis-juutalaisesta kanssakäymisestä, myös Suomessa jännitteinen rajankäynti lähetysten ja dialogin välillä ilmeni lähes kaikissa työryhmän keskusteluissa: ”keskusteltiin yhteistyöstä Suomen juutalaisten kanssa. Heinonen painotti yhteistyötä opetuksen puitteissa. Vasko otti esille kirkon todistuksen näkökulman.”⁷⁷ Samassa kokouksessa työryhmään liittyi myös uutena jäsenenä Tapani Harviainen, joka toimi työryhmässä vuoteen 2011 asti – vuosina 2000–2004 puheenjohtajan roolissa.

Yhteenveto vuosista 1977–1989

Työryhmän toiminnan tarkastelu vuosilta 1977–1989 paljastaa, että kysymys lähetystyön ja uskontojen välisen keskustelun suhteesta nousi kansainvälisesti tärkeäksi, eikä siihen näkynyt löytyvän tyydyttävää ratkaisua. LEKKJ:n vuosikokouksissa 1986–1987 kysymys juutalaislähetysten oikeutuksesta ja siitä, miten uskontodialogi eroaa lähetystyöstä, nosti eriäviä mielipiteitä eri edustajien kesken. Lähetysjärjestöjen edustajat, kuten Norjan Israel-lähetys, toivoivat selkeämmin myönteistä kantaa lähetystyön puolesta, kun taas siihen kriittisesti suhtautuvat edustajat, kuten Hollannin kirkon edustaja prof. Johannes P. Boendermarker ja Suomen ev.-lut. kirkon edustajana ollut työryhmän puheenjohtaja Reijo Heinonen, painottivat dialogin tärkeyttä. Heinonen on pyrkinyt tuomaan esille sen, että lähetyskysymystä tulee tarkastella ottaen huomioon toisen maailmansodan tapahtumien ja juutalaisten joukkotuhon jälkeinen tila, jolloin juutalaisiin kohdistettu lähetystyö näyttäytyy epäeettisenä toimintana.

Juutalaisen keskusteluosapuolen kutsuminen työryhmän kokouksiin asiantuntijajäseneksi oli esillä pitkään niin Suomessa kuin myös kansainvälisissä yhteyksissä. Vuonna 1964 alkaneissa LML:n konsultaatioissa oli ensimmäisen kerran mukana juutalaistedustaja vasta vuoden 1984 kokouksessa. Työryhmässä esitettiin mahdollisuutta laajentaa toimintaa siten, että se lähettäisi edustajan tai tarkkailijajäsenen juutalaisen kansainvälisen organisaation ICCJ:n kokouksiin tai että tälle organisaatiolle perustettaisiin alajaosto Suomen juutalaisten keskuudessa.⁷⁸ Juutalaisen osapuolen mukanaoloa dialogissa on toisaalta pidättänyt edellä esitetty ratkaisematon kysymys siitä, mikä on kristillisen osapuolen lopullinen pyrkimys: onko dialogi kätkeytyä lähetystyötä tai suorastaan antisemitismii? Toisaalta taas dialogiin on kannustanut se, että sen on koettu lisäävän molemminpuolista kunnioitusta ja siten kitkevän virheellisiä käsityksiä juutalaisuudesta ja myös estävän antisemitismin leviämistä.

⁷⁶ Reijo Heinosen matkaraportti LEKKJ:n vuosikokouksesta Ustrónista Puolasta 1989.

⁷⁷ Ptk 2/1989 (§5).

⁷⁸ Organisaation Suomen alajaostosta keskustelivat Turun juutalaisen seurakunnan jäsen Ruth Hasan sekä Reijo Heinonen ja Karl-Johan Illman. Hankkeen etenemisen suhteen kuitenkin sattui ”työtapaturma” ja se jäi odottamaan myöhempiä suotuisampia aikoja, kun tuolloin asiakirjojen kadotessa ”pöytä oli muutenkin täynnä töitä”, kuten Heinonen haastattelussaan (12.2.2013) toteaa.

Poliittiset kysymykset kytkeytyivät laajasti koko työryhmän tehtäväkentän alueelle, myös kysymyksiin lähetystyön ja dialogin suhteesta. Mielenkiintoista on, ettei työryhmän ensimmäisessä kokouksessa nostettu esille kysymystä Israelin valtiosta – ainakaan julkilauttuna. Tästä huolimatta Israelin valtion tapahtumien seuraaminen ja etenkin suomalaisten ev.-lut. seurakuntien piirissä herännyt mielenkiinto Israelia kohtaan nousi työryhmässä vahvasti esille.

Israel-ystävyyssjärjestöjen toiminnan seuraaminen oli yksi tärkeä taustatekijä työryhmän perustamiselle. Tähän vaikutti erityisesti vuonna 1949 syntynyt Karmel-yhdistys, joka tulkitsi Israelin valtion perustamisen olevan kristikunnalle lopunajallinen merkki. Seurakunnissa kiersi Karmel-yhdistyksen puhujia, jotka herättivät kiinnostusta Israelin valtiota kohtaan. Valtio ja sen juutalaiskansan kohtalo samaistettiin Suomen kansaan ja sen asemaan Neuvostoliiton pienenä naapurimaana. Karmel-yhdistys järjesti Israeliin suuntautuvia palvelutyöhankkeita, joille osallistui runsaasti seurakuntien diakonisseja. Suomen Lähetysseura sai jatkuvasti seurakunnista kyselyjä siitä, miten tällaiseen toimintaan tulisi suhtautua. Kristilliseen sionismiin kuuluvia ajatusrakenteita pyrittiin siis erittelemään ja osoittamaan näiden ongelmallisuus luterilaisen opin kannalta. Tämä sai myöhemmin työryhmän toiminnassa selkeämmän muotoilun,⁷⁹ mutta jo esimerkiksi vuonna 1985 järjestetyssä keskustelutilaisuudessa koskien Israel-harrastusta esitettiin samantyyppistä kritiikkiä. Samoin vuonna 1990 laadittu Driebergenin julistus sai osakseen kritiikkiä, joka liittyi Israelin valtioon/maahan liitetyistä pelastushistoriallisista väitteistä.

Ensimmäisenä toimintavuotenaan työryhmä tarttui suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyvän juutalaisvastaisuuden ja siihen liittyvien ilmiöiden erittelyyn ja torjuntaan. Työryhmä ryhtyi myös heti toimintansa alussa selvittämään toisen maailmansodan aikaista tapausta, jossa Suomi luovutti natsi-Saksalle kahdeksan juutalaispakolaista. Vaikka Suomi oli Saksan liittolainen, se ei noudattanut samanlaista rotupolitiikkaa. Kahdeksan Saksalle luovutetun juutalaisen myötä heräsikin kysymys, kaavailtiinko Suomen noin 1500 juutalaisen osalta myös karkotusta? Kysymyksestä käytiin lehdistössä keskustelua 1960-luvulla. Vasta vuonna 1979 ilmestyi laajempi tutkimus Suomen luovuttamista juutalaispakolaisista Elina Suominen kirjan myötä.⁸⁰ Suominen julkaisi myöhemmin vuonna 2003 (nimellä Sana) yksityiskohtaisemman ja laajemman tutkimuksen Suomen tekemistä ihmisluovutuksista, joita oli tapahtunut huomattavasti enemmän kuin aiemmin kuviteltiin.⁸¹

⁷⁹ Ks. mm. lausunto LEKKJ:n Das Land -työpaperista: ptk 7/1994; kannanotto Leuenbergin CI-paperiin: ptk 1/2000.

⁸⁰ Suominen, Elina: *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. Porvoo: WSOY, 1979.

⁸¹ Sana, Elina: *Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY, 2003.

2.2. Työryhmän toiminta vuosina 1990–1999

”Israelin maa” -teeman nousu LEKKJ:n kestoaiheeksi

Vuonna 1990 keskusteltiin työryhmän siirrosta Kirkon lähetystyön keskuksen (KLK) alaisuuteen. Taustalla oli KLK:n johtokunnan kokouksessa 28.3.1990 käymä keskustelu, jossa pohdittiin tämän elimen alaisuuteen perustettavan kirkko ja juutalaisuus -työryhmän luomista. Myös Suomen Lähetysseuran luovuttua omasta LEKKJ:n mandaatistaan sen toiveena oli, että lähetystyön näkökulman esillä pito toteutuisi siten, että LEKKJ:ssä olisi Suomen ev.-lut. kirkolla edelleen kaksi paikkaa, joista toinen KLK:lla, toinen KUN:lla.⁸² Edelleen aloitteen taustalla oli työryhmän jäsenen ja KLK:n lähetysteologi Timo Vaskon KUN:lle osoittama ehdotus, jossa tuodaan esille lähetystyön aspekti. Vasko toivoi, että työryhmään saataisiin Suomen ev.-lut. kirkon muiden virallisten juutalaislähetystä tekevien lähetysjärjestöjen edustajia mukaan, jotta nämä olisivat edustettuina LEKKJ:n kokouksissa. Perusteluiksi Vasko esitti sen, että sekä SLS että norjalainen juutalaislähetysjärjestö eivät olleet nimenneet edustajia LEKKJ:n kokouksiin.⁸³ Vasko tarkensi esitystään vuoden 1989 lopulla ja heti vuoden 1990 alussa. Hän mainitsi KLK:n työjaostolle laatimassaan ehdotuksessa, että aiheesta keskusteltiin KLK:n lähetysteologisen neuvottelukunnan kokouksessa (14.12.1989). Vasko mainitsi myös, että hän ”otti 20.12.1989 työryhmän kokouksessa esille täysin epävirallisesti mahdollisuuden, että joskus tulevaisuudessa työryhmästä tulisi KLK:n jaosto, sillä nykypäivänä uskontoihin liittyvä problematiikka hallinnollisesti ja teologisesti kuuluu kirkon keskuksista KLK:n toimialaan.” Vaskon mukaan kukaan paikalla olleista ”ei reagoinut asiaan negatiivisesti.”⁸⁴ Tästä ilmapiirin luonnehdinnasta huolimatta kaikkien työryhmän jäsenten asennoituminen Vaskon esitykseen ei liene ollut täysin myönteinen. Pöytäkirjassa nimittäin on havaittavissa jänniteitä lähetysaspektin korostamisen ja toisaalta juutalaisten kanssa tehtävän pedagogiikkaan painottuvan näkökulman välillä: ”Keskusteltiin yhteistyöstä Suomen juutalaisten kanssa. Heinonen painotti yhteistyötä uskonnonopetuksen puitteissa. Vasko otti esiin kirkon todistuksen näkökulman.”⁸⁵ Myös Aarne Toivasen myöhemmin seuraavana vuonna laatimassa kirjeessä niin ikään painotetaan, että työryhmän siirtoa KLK:n alaisuuteen ”ei tulisi missään tapauksessa toteuttaa”.⁸⁶

Käytännössä uuden kirkko ja juutalaisuus -työryhmän kaavailtiin koostuvan samoista jäsenistä: ”Suullisissa keskusteluissa on KLK:n puolelta viitattu mahdollisuuksiin integroida

⁸² Vuonna 1990 kirkkohallituksen organisaatiorakenteessa KLK oli KUN:sta erillinen keskus. Vasta vuoden 1994 organisaatiouudistuksessa, jolloin kirkon ulkomaanasiain keskukselta tuli kirkon ulkoasiain osasto, KLK ”jäsenyi kirkon ulkoasiain osastoon ja toi siihen lisää väriä persoonallisuutta” (Kirkkohallituksen ja kirkon keskusrahaston toimintakertomus 1994). Tästä uudistuksesta huolimatta KLK:n nimi säilyi ”keskuksena”.

⁸³ Timo Vaskon ehdotus KUK:lle / KUN:lle 23.11.1989.

⁸⁴ Timo Vaskon ehdotus KLK:n työjaostolle 16.1.1990. KLK:n työjaoston esityslista 2/1990.

⁸⁵ Ptk 2/1989.

⁸⁶ Aarne Toivasen kirje 6.7.1990 Lorenz Grönvikille.

uuteen jaostoon useita KUN:n nykyisen työryhmän jäseniä.” Vaikutti olevan epäselvää, oliko suunnitelmissa perustaa KKK:n alaisuuteen rinnakkainen työryhmä, siirtää KUN:n työryhmä KKK:n alaisuuteen vai lakkauttaa KUN:n työryhmä. TAJ:n lausunnossa 1.10.1990 puolletaan kussakin tapauksessa kirkko ja juutalaisuus -työryhmän ”status quota.” Perusteluina oli muun muassa lähetysaspektin sisällään pitäjä viesti ja sen negatiivinen tulkinta juutalaisten edustajien keskuudessa.⁸⁷ Lausunnossa esitetään, että Suomen lähetysseura pitäisi edelleen mandaattinsa LEKKJ:ssä. Siinä painotetaan, että uuden tai rinnakkaisen työryhmän perustaminen KKK:n alaisuuteen saattaisi polarisoida edelleen keskustelun alla olleita dialogi- ja lähetys-kysymyksiä:

”On tärkeää, että ko. [kirkko ja juutalaisuus -] työalan kysymyksissä etsitään konsensusta eri näkemysten ja korostusten välillä. Tällainen konsensus on kirkkomme uskon ja opin pohjalta löydettävissä siitä käsin, että sekä missio-aspektilla ja todistuksella että myös dialogi-aspektilla on oikeutensa ja merkityksensä. Tällainen käsitystapa on kirkossamme aikaisemminkin ollut jaoston käsityksen mukaan hallitsevana.”⁸⁸

Työryhmä säilyttikin asemansa KUN:n asettamana ja TAJ:n alaisena työryhmänä. SLS:llä ei ole ollut LEKKJ:ssä paikkaa sen luovuttua jäsenyydestä vuonna 1989.

Driebergenin julistus (1990)

Vuosi 1990 oli tärkeä myös LEKKJ:n toiminnan kannalta. Sen vuosikokouksessa Driebergenissä Hollannissa hyväksyttiin julkilausuma, jonka tavoitteena oli edistää luterilaisten kirkkojen vuoropuhelua juutalaisten kanssa. Julkilausuma oli reaktiota LEKKJ:n edellisten vuosikokousten erimielisyyksiin dialogin ja lähetystyön painotuksista. Lähetystä painottavalla kannalla oli Norjan Israel-lähetystä edustava Magne Saebø, joka Birminghamin kokouksessa vuonna 1987 esitti viisi teesiä, joilla hän pyrki kuvaamaan juutalaisiin kohdistuvan ”erityisen lähetystyön” luonnetta. Toisella, dialogia painottavalla kannalla taas olivat Hollannin edustajat Hanna Hirsch ja Johannes P. Bondermarker, jotka muistuttivat lähihistorian juutalaisvainoista ja niiden nostamista haasteista kirkkoille. Vuoden 1988 vuosikokouksessa Wienissä saavutettiin siinä määrin yhteisymmärrys eri näkemystä edustavien henkilöiden välillä, et-

⁸⁷ Ptk:n 1/1990 liite ”TAJ:n lausunto” 1.10.1990, kohta 5: ”Mikäli LEKKJ:n mandaatti ja mahdollisesti myös koko alaa koskeva työskentely siirrettäisiin yhtäkkiä KUN:n työryhmältä uudelle KKK:n jaostolle, tämä muutos saattaisi mm. työryhmän Suomen juutalaisten keskustelukumppanien keskuudessa herättää kysymyksiä siitä, mitä tämä siirtyminen merkitsee. Juutalais-kristillisten suhteitten jossain määrin sensitiivistä luonnetta silmälläpitäen tämä ei olisi suositeltavaa.”

⁸⁸ Ptk 1/1990 (§ 4), ptk:n 1/1990 liite ”TAJ:n lausunto” 1.10.1990. Lausunnon taustalla on Aarne Toivasen 6.7.1990 Lorenz Grönvikille lähettämä kirje, jossa työryhmän vallitsevaa kytkentää teologisten asiain jaostoon pidetään hyvänä.

tä erimielisyyttä aiheuttaneille kysymyksille pyrittiin löytämään muotoiluja, jotka lisäisivät molempien luottamusta. Ustrónissa Puolassa vuonna 1989 asetettiin työryhmä, jonka tehtäväksi annettiin valmistella lopullinen julkilausumateksti seuraavassa vuosikokouksessa hyväksyttäväksi.⁸⁹

Julkilausuma noteerattiin Suomessa ja maailmalla, ja sitä kohtaan esitettiin myös voimakasta kritiikkiä. Puutteena pidettiin ennen kaikkea sitä, että julkilausuma ei ota selkeää myönteistä eikä kielteistä kantaa kristittyjen lähetystyöhön juutalaisten keskuudessa. Kantaa pidettiin kompromissina lähetystehtävää ja vuoropuhelua painottavan lähestymistavan välillä. Välittävällä kannalla olivat etenkin Saksan luterilaiset.⁹⁰ Lisäksi kritiikkiä esitettiin julkilausuman poliittisesta yksipuolisuudesta. Reijo Heinonen, joka osallistui kokoukseen ja julkilausumaa laativaan työryhmään, on myöhemmin huomauttanut, että Driebergenin julistuksen lopussa oleva muotoilu⁹¹ syntyi kokouksessa keskustelun pohjalta, eikä lausuntoa valmistelleen työryhmän toimesta. Heinonen ehdotti keskustelussa, että lisättyä lausetta muutettaisiin muotoon, jossa teologiset ja poliittiset ulottuvuudet eivät sekoittuisi: "[...] wissen uns verbunden mit allen denen, die im Nahen Osten zum Frieden streben." Heinonen onkin LEKKJ:n Venetsian kokouksessa (Das Land -teema) painottanut sitä, että on tärkeää pitää uskonnollinen ja poliittinen kielenkäyttö erillään.

Myös Timo Vasko esitti kriittisiä näkemyksiä Driebergenin julkilausumaan, mutta eri näkökulmista kuin Reijo Heinonen. Vasko kritisoi sitä, että julistuksessa ei peräänkuuluta keskusteluosapuolten vastavuoroista asenteentarkistamista siten, että myös juutalaiset pohtisivat esimerkiksi suhtautumistaan juutalaiskristittyihin. Vasko viittasi Israelin silloiseen tiukentuneeseen lainsäädäntöön, jolla rajoitettiin maahanmuuttoa taustaltaan ei-juutalaisilta, joiksi Israel laski myös juutalaiskristityt. Lisäksi Vasko huomautti, etteivät julkilausumaa laatimassa olleet henkilöt edusta kirkkonsa koko näkemyskirjoa. Tätä seikkaa on korostanut myös Reijo Heinonen, joka työskenteli sekä julkilausuman valmisteluryhmässä että edusti Suomen ev.-lut. kirkkoa Driebergenin kokouksessa. Vasko moitti julkilausumaa myös siitä, että se käsitteli juutalaisuuden monoliittina ja etenkin ortodoksijuutalainen näkökulma nousi siinä hallitsevaan asemaan. Edelleen Vasko jatkoi, ettei yksinomaan luterilaista kirkkoa tulisi syyttää holokaustin synnystä. Sen sijaan tulisi muistaa, että kansallissosialismin syntymekanismi oli paljon monisyisempi kysymys, vaikka se olisikin käyttänyt kristillisiä dokumentteja hakiessaan vahvistusta ideologialleen. Julkilausuman kielteisen kannan suhteessa kristilliseen proselytismiin Vasko kuittaa "kliseenä". Esirukouksesta Vasko toteaa: "Dokumentin loppuosa Israelin valtiosta kristittyjen kotimaana, turvana ja toivona on ongelmal-

⁸⁹ Työryhmän jäseniksi valittiin Arnulf Baumann (pj., Saksa), Jutta Hausmann (siht., Saksa), Reijo Heinonen sekä Oskar Skarsaune (Norja), jonka tilalle myöhemmin tuli Christoph Erich (silloinen DDR).

⁹⁰ Reijo Heinonen: "Luterilaisten ja juutalaisten vuoropuhelu: Driebergenin julistuksen synty", *Ikkuna juutalaisuuteen. Historia, usko, kulttuuri*. Jouni Turtainen (toim.). Helsinki 2003 [1995], 130-135. Ks. myös Kotimaa 16.10.1990.

⁹¹ "[...] und wissen uns verbunden mit allen, die in dem Staat Israel ihre Heimat, Zuflucht und Hoffnung sehen."

linen teologis-poliittinen kannanotto. Viime kädessä kristittyjen turva ja toivo on tietysti Jeesuksessa Kristuksessa, ei missään tähän maailmanaikaan kuuluvassa valtiossa. [...]”⁹²

Vuonna 1991 työryhmän toiminta keskittyi Driebergenin julkilausuman suomennustyöhön, julkilausumasta tiedottamiseen ja sen kommentointiin.⁹³ Työryhmän sihteeri Risto Saarinen kirjoitti julkilausumasta Vartija-lehteen arvion, jossa hän myös kommentoi tämän kansainvälistä vastaanottoa. Hän toteaa, että julkilausumaa on moitittu sekä liian ”vanhoilliseksi että moderniksi” riippuen kritisoijan omasta näkökulmasta. Esimerkiksi juutalaisen kirjailija Günther Bernd Ginzelin arvion mukaan asiakirja on liian konservatiivinen, kun se ei selkeästi irtisanoudu lähetystyöstä juutalaisia kohtaan. Sen sijaa asiakirjan alku on lupaava painottaessaan, että Jeesus oli juutalainen, joka ei myöskään luopunut juutalaisuudesta.⁹⁴ Samasta kohdasta kriittisen huomion on sen sijaan esittänyt Timo Vasko, joka olisi toivonut mainintaa Jeesuksesta Jumalan Poikana. Vasko kritisoi myös julkilausumaa sen yksipuolisen myönteisestä asenteesta juutalaisuutta kohtaan: asiakirja korostaa liikaa kristittyjen parannusentekoa suhteessa juutalaisiin. Saarinen mainitsee, että ”vaikka [...] Vaskon kannanotto on monessa kohtaa pietismin värittävä, on se kotimaisena keskustelunavauksena sikäli mielenkiintoinen, että se torjuu poliittisen Israel-intoilun”. Saarinen myös nostaa esille sen, että Saksan ja Norjan luterilaiset kirkot ovat olleet kannanotoissaan varsin Israel-myönteisiä verrattuna esimerkiksi Yhdysvaltojen luterilaisiin kirkkoihin. ”Katumustyötä tekevä luterilainen kirkko on monissa maissa valmis hyväksymään aika pitkälle Israelin nykyisen poliittisen linjan”, Saarinen tiivistää.⁹⁵

Työryhmä asetti tavoitteekseen ”vaikuttaa suomalaisten asenteisiin juutalaisuutta kohtaan Driebergenin julistuksen avulla”.⁹⁶ Myös keskustelutilaisuuden järjestämisestä puhuttiin, mutta tämä ei toteutunut. Sen sijaan seuraavana vuonna Driebergenin julistuksen osalta päätettiin lähteä kehittämään uutta julistusta esiin tulevien tapausten ja kentän ongelmien kautta.⁹⁷ Driebergenin julistuksesta käyty keskustelu jatkui edelleen vuonna 1992. Aihe oli ollut esillä etenkin LEKKJ:n vuosikokouksessa 1992 Dianalundissa Tanskassa. Varsinaisena teemana oli ”Israel – Land and Peoplehood”. Julistusta kommentoiva saksalaisteos *Gottes Geist schafft Begegnung*⁹⁸ ilmestyi vuonna 1992. Työryhmän kokouksessa mainittiin, että Suomessa julistusta on arvioitu negatiivisemmin kuin muulla Euroopassa.⁹⁹ Mielenkiintois-

⁹² Vasko: ”Luterilaisen LEKKJ:n dokumentin ’Erklärung zur Begegnung zwischen lutherischen Christen und Juden’ (1990) kriittinen arvio”. *Israel – Messiaan maa. Vuosikirja* 1992. STI, 113–126.

⁹³ Vasko: *ibid.*; Risto Saarinen: Kotimaa 20.9.1991, Teologia ja politiikka kristittyjen ja juutalaisten kohtaamisessa, Vartija 5–6/91: 229–235; J. Lindgren: Perusta 4/1991, 139–140; Shalom-lehti 1991.

⁹⁴ Günther Bernd Ginzler: Jüdische Allgemeine (19.9.1990).

⁹⁵ Saarinen: Vartija (*ibid.*)

⁹⁶ Ptk 3/1991 (4§).

⁹⁷ Ptk 3/1992 (6§).

⁹⁸ Denecke, Bergler & Hirschberg (1992).

⁹⁹ Ptk 2/1992. Ks. Denecke & al. (1992) sekä LEKKJ:n vuosikokous 1991, Zinnowitz.

ta on, että vuonna 1997 työryhmän kokouksessa Driebergenin julistukseen viitattiin siinä mielessä, että sen nähtiin määrittelevän lähetystyön ja dialogin sisällöt lähes tyhjentävästi.¹⁰⁰

Vuonna 1992 ryhdyttiin selvittämään *Was jeder vom Judentum wissen muss*¹⁰¹ -kirjan julkaisemismahdollisuutta suomeksi. Kokouksissa käsiteltiin kirjan rakenteeseen ja sisältöön tehtäviä muutoksia sekä työryhmän jäsenten välistä työjakoa eri lukujen kesken. Kirja *Ik-kuna juutalaisuuteen* julkaistiin vuonna 1995. Kirjan kirjoittamiseen osallistui myös vuonna 1992 työryhmään liittynyt uusi jäsen Anni Maria Laato, joka myöhemmin toimi työryhmään puheenjohtajana 2005–2010.

Työryhmän juutalaiset asiantuntijajäsenet (1993)

Työryhmässä oli ollut jatkuvasti esillä toive siitä, että sen kokouksiin saataisiin mukaan juutalaisedustusta. Yhteistyötä olikin tehty jossain määrin – esimerkiksi Helsingin seurakunnan rabbiin Owe (Uri) Schwarziin oltiin yhteydessä tämän toimiessa juutalaisessa seurakunnassa 1980-luvun alussa. Yhteistyö ei kuitenkaan ollut säännöllistä. Vuonna 1992 oli esillä kysymys uusnatsiliikkeiden noususta Euroopassa.¹⁰² Työryhmä piti huolestuttavana sitä, että ongelmaa vähäteltiin kirkkojen virallisella taholla. Seuraavana vuonna keskusteltiin juutalaisuuden asemasta Suomessa ja todettiin, että Turussa oli selvästi alkavan antisemitismin merkkejä. Marraskuussa kristalliyön vuosipäivän jälkeen juutalaisten synagogaa oli vandalisoitu. Keskustelun tuloksena työryhmässä lopulta pyydettiin juutalaisyhteisöä nimeämään edustajansa sen kokouksiin. Vuoden kolmannessa kokouksessa kutsuttuina olivat läsnä Helsingin juutalaisesta seurakunnasta Gideon Bolotowsky ja Isak Kantor. Juutalaista osapuolta kuultiin toiveista dialogin suhteen. Pöytäkirjassa mainitaan, että dialogia häiritseväksi koettiin lähetystyön läsnäolo. "[...] Teologisella tasolla missio on ongelma: juutalaiset suhtautuvat siihen torjuvasti, koska he katsovat, että yhteisö, joka haluaa dialogia, ei voi samalla harjoittaa missiota." Sen sijaan kouluopetuksessa tehtävää yhteistyötä oppikirjojen aineksen tarkistamisessa Bolotowsky piti kannattavana ja siihen voitiin hänen mielestään pianakin ryhtyä: "Oppikirjoihin vaikuttaminen on selvästi eräs tavoite, johon voidaan vaikuttaa nopeasti pedagogisella tasolla."¹⁰³ Lisäksi yhteiseksi haasteeksi yhteiskunnallisella tasolla nähtiin antisemitismi, johon toivottiin voitavan puuttua yhdessä. Työryhmä pohti sitä, millä keinoilla se voisi vaikuttaa ja voisiko reagointi olla provosoimassa ilkeiden esiintuloa.

¹⁰⁰ 2/1997 4 §: "Otettiin esille VELKD:ssa ja EKU:ssa käyty saksalainen keskustelu kirkon ja juutalaisuuden suhteesta. [...] Keskusteltiin, onko VELKD:ssa tapahtumassa sukupolvenvaihdos, jonka seurauksena ollaan palaamassa "esi-driebergeniläiseen" kauteen (juutalaislähetystä pidetään yhä mahdollisena dialogin sisällä)."

¹⁰¹ Baumann (toim.), 1984.

¹⁰² Ptk 3/1992 (5§).

¹⁰³ Ptk 3/1993 (2§).

Näin oli lopulta otettu askel kohti uskontodialogia. Vuoden 1993 lopulla dialogia käytiin myös julkisesti, kun Timo Veijola ja Gideon Bolotowsky puhuivat radiossa (YLE 1). Keskustelu sai ”sekä positiivista että negatiivista palautetta”.¹⁰⁴

Piispojen kannanotto vähemmistöihin kohdistuvan vihamielisyyden torjumiseksi (1993)

Vuonna 1993 Suomen ev.-lut. kirkon piispat antoivat julkilausuman, jossa vedottiin vähemmistöjen puolesta muukalaisvihaa ja antisemitismii vastaan. Työryhmä oli taustavai-
kuttajana piispojen kannanotossa. Työryhmä valmisteli piispainkokoukselle esityksen kan-
nanotoksi, jonka pohjalta piispat antoivat julkilausuman. Työryhmässä kiiteltiin lausunnon
saamaa huomiota mediassa.¹⁰⁵

Kannanotossa esitettiin huoli juutalaisiin kohdistuvan vihamielisyyden lisääntymisestä sekä siitä, että juutalaisten kansanmurhaa vähäteltiin Euroopassa ja sen lähialueilla. Lisäk-
si painotettiin sitä, että Suomessa ilmenneitä juutalaisiin kohdistuneita vihanpurkauksia ei
voida pitää irrallisina ilmiöinä, vaan kyse oli yleisemmästä vähemmistöihin kohdistuvasta
vihamielisyydestä. Vaikka yksittäisten tapausten taustalla olisikin yhden henkilön vihanpur-
kaus, tapauksilla oli ilmeiset yhteydet uusfasistiseen ajatteluun. Tämän vuoksi ilmiöön tuli
piispojen mukaan suhtautua vakavasti. Kannanotossa sanouduttiin irti ”kaikista lähimmäisiin
kohdistuvista epäluuloista ja valheista, jotka ruokkivat muukalaisvihaa”:

”[...] Myös me tunnemme vastuumme niistä vääryyksistä, joita juutalaiset ovat historian
aikana joutuneet kokemaan. Siksi me vetoamme kirkkomme jäseniin ja Suomen valtio-
valtaan, jotta yhdessä puolustaisimme vähemmistöjemme oikeuksia elää maassamme
rauhassa ja ilman vihamielisyyden pelkoa emmekä ruokkisi opetuksellamme ja asenteil-
lamme rodullisia tai uskonnollisia ennakkoluuloja.”¹⁰⁶

Huomionarvoista piispojen kannanotossa sekä sen pohjalla olevassa työryhmän luonnoksessa on korostus, ettei ilmenneitä vihanpurkauksia tule nähdä vähättelevään sävyyn ainoas-
taan yksittäistapauksina. Huoli kohdistuikin nimenomaan asennemuutokseen ja laajempaan
ilmiöön. Työryhmä näki tehtävänsä asiallisen tiedon levittäjänä ja vihamielisten näkemysten
purkajana entistä tärkeämpänä ja ajankohtaisempana. Tässä voi nähdä eron myös 1980-lu-
vun asennoitumisilmapiiriin. Vuonna 1982 Tukholman juutalaisen seurakunnan Georg Eis-
manille osoittamassaan vastauskirjeessä Ruotsin kirkon arkkipiispa Olof Sundby toteaa, ettei
jaa Eismanin käsitystä siitä, että antisemitismi olisi kasvamassa Ruotsissa tai muualla maa-
ilmassa.¹⁰⁷ Saatuaan tällaisen vastauksen Ruotsin kirkon arkkipiispalta Eisman lähestyi seu-

¹⁰⁴ Ptk 4/1993 (5 §).

¹⁰⁵ Ptk 4/1993.

¹⁰⁶ Kirkon tiedotuskeskus 14.9.1993: ”Piispat vetoavat vähemmistöjen puolesta muukalaisvihaa ja an-
tisemitismii vastaan”.

¹⁰⁷ Olof Sundbyn kirje 14.10.1982 Georg Eismanille: [...] jag inte delar Er uppfattning att antisemitis-
men kan sägas vara stark sig i vårt land eller i världen i stort. Skulle så bli fallet tror jag inte att Kyrkornas
Världsråd kommer att tiga. [...]”

raavana vuonna Suomen ev.-lut. kirkon arkkipiispaa John Vikströmiä.¹⁰⁸ Arkkipiispan teologinen sihteeri Maunu Sinnemäki välitti tiedon Kirkko ja juutalaisuus -työryhmälle ja Aarne Toivanen laati kirjeluonnoksen arkkipiispan vastaukseksi. Toivanen välitti työryhmän jäsenen Matti Peltolan ajatuksen, että Ruotsin arkkipiispan laatima vastaus olisi myös Suomen näkökulmasta riittävä. Vastausluonnoksessa kuitenkin todetaan, että: ”Kirkkomme on hyvin tietoinen siitä valitettavasta tosiasiasta, että juutalaisuusvastaisuus Euroopan alueella on viime vuosina – pääasiassa Lähi-idän jännittyneen tilanteen heijastumana – voimistunut.”¹⁰⁹

LEKKJ:n ja sen jäsenorganisaatioiden erimielisyys ”Israelin maa”-teemasta (1994)

Vuonna 1994 työryhmään liittyi uutena jäsenenä virkansa puolesta kirkkohallituksen ulkoasiain osaston teologisten asiain sihteeri Juhani Forsberg. Työryhmän keskustelussa esillä olivat edelleen ”Israelin maa” -teemaan liittyvät kysymykset. LEKKJ:n vuosikokouksessa Prahassa 6.–9.5.1994 teesien kokoaminen aiheesta muodostui ongelmalliseksi. Reijo Heinonen kuvaa matkaraportissaan (1.9.1994), että Oslon rauhanprosessin vaikutus sekä Israelin sisäpoliittinen hajonta näkyi taustalla näissä keskusteluissa.¹¹⁰ Heinonen esitti kokouksessa näkemyksensä, että julkilausuman hyväksyminen maa-teemasta edellyttää ”teologisesti jäsentyneempää ja historiallisesti realistisempaa otetta”. Hän myös mainitsee, että poliittisesti epävakaa tilanteen taustaa vasten ”näyttää onnelliselta, että Prahan kokouksessa ei lopullisesti sovittu Eretz Israel -käsitteestä laaditun julkilausuman sanamuotoa. [...] Lähihistoria taas kerran osoittaa uskonnollis-poliittisten kannanottojen ongelmallisuuden. Suunnitellussa julkilausumassa on näet piirteitä tähän.” Keskustelu teemasta oli tarkoitus saada päätökseen vuoden 1995 vuosikokouksessa Granissa Norjassa.

Työryhmä esitti Granin kokousta edeltävänä vuonna kriittiset näkemyksensä LEKKJ:n valmistelemasta paperista. Sen mukaan LEKKJ:n laatimat teesit maa-käsitteestä olivat epäkypsiä eikä niitä tulisi näin ollen allekirjoittaa. Työryhmän lausunnossa nostettiin esille kolme esimerkkiä. Ensinnäkin teeseissä ilmeni jännite ihanteellisen ja konkreettisen ”Israelin maa” -käsitteen välillä. Työryhmä esitti, että keskustelussa tulisi kyetä erottamaan, millä symboliasteella käsitteestä puhutaan: näin voitaisiin erottaa käsitteen poliittinen ja toisaalta uskonnollinen ulottuvuus. Toiseksi kiinnitettiin huomiota teesien korostukseen, että Isra-

¹⁰⁸ Georg Eismanin kirje joulukuussa 1983 John Vikströmille.

¹⁰⁹ Ptk 1/1984.

¹¹⁰ “[...] keskustelu Eretz Israel -kysymyksestä on saanut uuden ulottuvuuden PLO:n ja Israelin sekä Jordanian ja Israelin rauhansopimusten edistymisen myötä. Väkivallan uhka on painottunut nyt toisella tavoin. Sisäiset erimielisyydet kunkin osapuolen – erityisesti uskonnollisesti sitoutuneiden – piirissä ovat uhkaamassa kunkin osapuolen valtiollista ja poliittista identiteettiä. Israelin kohdalla ortodokseina itseään pitävät ääri ryhmät muodostavat ilmeisesti turvallisuusriskin, siis ryhmä, joka voimakkaasti vetoaa Eretz Israel -käsitteeseen ja uskonnollisesti perustelee Israelin alueiden luovuttamattomuutta. Uskonnollis-poliittinen maa-käsite näyttää muodostuneen Israelissa sisäpoliittiseksi uhkatekijäksi.”

elin maalla olisi kristillisen uskon kannalta erityinen asema siitä syystä, että Jeesus syntyi juuri tähän maailmankolkkaan. Israelin maan historiallisen ainutlaatuisuuden tunnustaminen ei ole identtinen tai verrattavissa pelastushistorialliseen merkitykseen (heilsgegeschichtlichen Bedeutung). Työryhmän mukaan on ongelmallista väittää, että Israelin maa olisi sidoksissa kristilliseen identiteettiin. Vaikka maalla olisikin merkitystä yksittäisen uskovan hartauselämässä, on muistettava, että maa ei ole uskon kohde. Lisäksi työryhmä kysyy, mihin LEKKJ:n maa-teesit kohdistavat sanomansa? Tämän jäädessä epäselväksi teesien tähtäyspiste tulisi muotoilla selkeämmin.¹¹¹

Kirkkokäsikirjan uudistus ja mahdollisuus vaikuttaa sen tekstivalikoimaan

Yksi keskeinen juonne vuosina 1992-1996 työryhmän toiminnassa oli vaikutusmahdollisuus Suomen ev.-lut. kirkon kirkkokäsikirjan uudistustyöhön. Toiveena oli toisaalta lisätä ja monipuolistaa Vanhan testamentin lukukappaleiden osuuksia ja toisaalta pyrkiä valitsemaan Uuden testamentin tekstejä siten, että vältettäisiin antijudaistisia tekstejä. Tämän työskentelyn alku juontaa Tanturin seminaariin vuonna 1980, jonka aiheena oli kristillisen liturgian juutalaiset juuret. Myös LEKKJ:ssä valmisteltiin tekstiperikooppihanketta. Vuonna 1984 pidettiin Helsingissä kansainvälinen neuvottelukokous, jota Suomen työryhmä isännöi.¹¹²

Työryhmän jäsenistä etenkin Timo Veijola piti asiaa aktiivisesti esillä. Hän huomautti, että Suomen ev.-lut. kirkossa valmisteilla olevassa jumalanpalveluskäsikirjauudistuksessa tulisi ottaa huomioon raamatuntekstien ja rukoustekstien valitsemisessa se, miten niissä viitataan juutalaisiin ja Israeliin. Asia oli esillä jo vuonna 1993, jolloin työryhmän kokouksissa olivat ensimmäistä kertaa mukana myös juutalaiset asiantuntijat. Kokouksessa kritisoitiin sitä, että kirkkokäsikirjassa häivytetään kristillisen jumalanpalveluksen juutalaiset juuret: "Kirjan [Kirkon jumalanpalvelusten] nimi 'Jumalan kansan juhla' sisältää jo itsessään substituution, koska siinä ei millään tavalla viitata VT:n Jumalan kansaan (=Israeliin)!" Työryhmä toivoi, että uudistuksessa tämä tulisi ottaa huomioon.¹¹³ Ilmeisesti näitä huomioita ei kuitenkaan otettu lukuun käsikirjaa laadittaessa. Vuonna 1996 Veijola nosti esille sen, että uuteen kirkkokäsikirjaan on tekstivalinnoissa otettu mukaan joitakin UT:n antijudaistisia tekstejä. Timo Veijola laati vuonna 1996 käsikirjakomitean pyynnöstä lausunnon uudistetun kirkkokäsikirjan raamatuntekstivalikoimasta sekä rukousteksteistä.¹¹⁴ Myös Vanhan testamentin tekstivalinnoissa oli suosittu tekstejä, jotka luettaessa kristillisessä kontekstissa voidaan tulkita antijudaistisiksi. Pöytäkirjassa mainitaan, että "Veijola on jättänyt ev.-lut. käsikirjakomitealle

¹¹¹ Ptk:n 7/1994 liite: Stellung zu den Thesen "Erwägungen zur theologischen Bedeutung des Landes Israel." Finnische Nationalkomitee der LEKKJ.

¹¹² Ptk 2/1984.

¹¹³ Ptk 3/1993 (2§).

¹¹⁴ Huomautus käsikirjakomitean mietintöön 1996. Ptk 7/1996 (5§).

lausunnon raamatuntekstien valinnasta. [...] Ehdotettiin, että pidetään jatkossa seminaari siitä, miten UT:n tekstejä tulisi tulkita suhteessa nykyjuutalaisuuteen.”¹¹⁵ Seuraavana vuonna todettiin myös, että tulisi tarkastella uuteen kirkkokäsikirjaan liittyviä yleisiä esirukouksia, joissa käsitellään Israelia ja juutalaislähetystä.¹¹⁶

Ikkuna juutalaisuuteen -kirjan julkaiseminen (1995)

Vuoden 1995 lopulla työryhmä sai valmiiksi pitkään valmistelemansa kirjan *Ikkuna juutalaisuuteen*. Kirjaa valmisteltiin aktiivisesti vuodesta 1992 lähtien. Kaksi kolmasosaa tekstistä pohjautuu saksankieliseen teokseen *Was jeder vom Judentum wissen muss*¹¹⁷; loppu on työryhmän jäsenten kokonaan tuottamaa tekstiä.¹¹⁸ Työryhmän toiveena oli, että kirja saavuttaisi kurssikirja-aseman teologisissa tiedekunnissa ja että sitä käytettäisiin hiippakunnissa pastoraalitenttikirjana. Samoin opettajankoulutuslaitokset, kirjastot ja Israelin matkoja myyvät matkatoimistot olivat työryhmän toiveissa kirjan kohdeyleisönä.

Vuonna 1995 työryhmän jäsenistä Gideon Bolotowsky ja Tapani Harviainen olivat eduskunnan lakivaliokunnan kuultavina shektaus-kysymyksessä eli lainmuutoskeskustelussa koskien juutalaisen lain mukaista teurastusta. Valiokunta ehdotti täsmennystä juutalaisen ja islamilaisen teurastuksen sallimisesta.¹¹⁹

”Israelin maa” -teeman käsittely LEKKJ:ssä (1995–1996)

Vuonna 1995 edellisen vuoden keskustelu Israelin maa -tematiikasta jatkui LEKKJ:n kokouksessa Granissa Norjassa. Kokoukseen lähetettiin edustajaksi Reijo Heinonen perustelemaan työryhmän kantaa maa-kysymyksessä. Työryhmässä pohdittiin, että mikäli LEKKJ:n kannanotto pitää sisällään ajatuksen, jonka mukaan kristillinen identiteetti sidotaan Israelin maa -käsitteeseen, esitetään eriävä mielipide.¹²⁰ Reijo Heinonen harmitteli myöhemmin sitä, ettei Suomen työryhmän kanta tullut LEKKJ:n kokouksessa tarpeeksi selväksi. ”Kristittyjen suhde Israelin maahan ja Israelin valtioon on tullut yhä epäselvemmäksi. Suhteemme Israe-

¹¹⁵ Ptk 8/1996 (5§).

¹¹⁶ Ptk 3/1997 (2§).

¹¹⁷ Baumann (toim.), 1984.

¹¹⁸ ”Kristillinen sionismi” (Jouni Turtiainen); ”Keitä ovat messiaaniset juutalaiset?” (Timo Vasko); ”Piirteitä juutalaisvainojen historiasta” (Karl-Johan Illman) ”Taistelu juutalaisvainojen historian tulkinnasta” (Reijo E. Heinonen); ”Katsaus Suomen juutalaisten historiaan” (Tapani Harviainen); ”Suomen juutalaisten seurakunta tänään” (Gideon Bolotowsky).

¹¹⁹ Ptk 6/1995 (3§).

¹²⁰ Ptk 3/1995 (5§).

lin valtioon ei ole teologinen, vaan poliittinen kysymys.”¹²¹ Työryhmä päätti käydä LEKKJ:n vuosikokouksessa laaditun *Das Land und Staat Israel* -paperin tarkkaan läpi ja katsoa, voiko siitä vielä muokata hyväksyttävämmän kannanoton. Työryhmä laati vuosikokoukseen oman vastineensa LEKKJ:n kannanotosta ”Erwägungen zur theologischen Bedeutung des Landes Israel”.¹²² Työryhmä oli yksimielisesti torjuvalla kannalla sen suhteen, että maa-käsitettä tulkittaisiin kristilliselle sionismille tyypilliseen tapaan pelastuksen kannalta välttämättömänä. Matkaraportissaan Heinonen mainitsee, että ”kun tekstissä Jeesuksen persoonan kautta halettiin sitoa Israelin maa -käsite kristilliseen identiteettiin, esitin kantamme mukaisesti, että tässä ylitetään ’maan’ arvostuksen teologisesti hyväksyttävä raja.”¹²³

Heinonen muistutti LEKKJ:n kannanoton korjausehdotuksessa, että Driebergenin julistuksen lopussa oleva muotoilu,¹²⁴ josta maa-keskustelu on noussut, syntyi kokouksessa keskustelun pohjalta eikä lausuntoa valmistelleen työryhmän toimesta. Keskustelussa valiteltiin sitä, että LML ja KMN ottivat liian vähän huomioon Israelin valtion intressit laatiessaan julkilausumaa.¹²⁵ Heinonen ehdotti keskustelussa, että lisättyä lausetta muutettaisiin muotoon, jossa teologiset ja poliittiset ulottuvuudet eivät sekoittuisi: ”[...] wissen uns verbunden mit allen denen, die im Nahen Osten zum Frieden streben.” Lisäksi paperin ongelmaksi nähtiin pyrkimys sitoa ”Israelin maa” -teologia osaksi kristillistä identiteettiä.¹²⁶

Das Land -paperia kohtaan esitettiin kritiikkiä myös Saksassa. Wolfgang Kraus¹²⁷ sekä Othmar Göhring¹²⁸ esittivät kriittisiä huomioita samoista kysymyksistä. Göhring korostaa kristillisen uskon universaalia luonnetta, jolloin se ei ole sidoksissa mihinkään tiettyyn maahan. Tästä huolimatta ei tarvitse unohtaa sitä, että kristinusko on saanut historiallisen alkunsa tietyllä alueella ja tietyn kansan keskuudessa.¹²⁹ Kuitenkaan, konkreettista ja edelleen olemassa olevaa aluetta (Ort) ei tule spiritualisoida tai tulkita epähistoriallisesti ja sattumanvaraisesti vaihdettavaksi (toiseen) alueeseen. Kristityt voivat puhua ”pyhästä maasta”, mikäli tästä ei tehdä uskon perustaa. Lisäksi jännite ”Israel”-sanan käytöstä viittamassa uskonnolliseen todellisuuteen ja toisaalta valtiolliseen elin- ja yhteiskuntamuotoon on hyvin tiedossa. Siksi käsitettä tulisi käyttää tiedostaen, ei epätarkasti. ”Israelin valtio ei ole sen ideaalisempi kuin

¹²¹ Ptk 4/1995 (3§).

¹²² Vuosikertomus 1995. Arkistosta löytyy Reijo Heinosen LEKKJ:n kokouksen jälkeen laatima kommenttipaperi ”Stellungnahme zum Papier Land und Staat Israel” (9.6.1995).

¹²³ Reijo Heinosen matkaraportti LEKKJ:n vuosikokouksesta Granista 1995.

¹²⁴ Heinosen matkaraportti 1995: ”[...] und wissen uns verbunden mit allen, die in dem Staat Israel ihre Heimat, Zuflucht und Hoffnung sehen.”

¹²⁵ VELKD:n edustaja Ingrid Homann esitti LML:a ja KMN:a kohtaan tällaista kritiikkiä (Heinosen matkaraportti LEKKJ:n vuosikokouksesta Budapestistä 1997).

¹²⁶ Ptk 4/1995 (3§).

¹²⁷ kirje 6.4.1995.

¹²⁸ kirje 4.7.1995.

¹²⁹ Göhring 4.7.1995: ”er von einem bestimmten geschichtlichen Ort, von einem bestimmten Volk, dem Land Israel und dem Volk Juden, ausgeht.”

meidän omat maamme.”¹³⁰ Lopuksi Göhring nosti esille myös palestiinalaisten näkökulman. Mikäli lausutaan toive tai pyrkimys ”demokraattisen Israelin oikeusvaltion” saavuttamisesta, tulisi tämä toive esittää myös palestiinalaisten puolesta. Tässä hän viittaa LEKKJ:n vuosikokouksessa laadittuun loppuasiakirjaan, jossa tasapuolisuus pääsee esille: ”[...] Errichtung eines demokratischen Rechtsstaates für die Palestinenser [...]”.¹³¹ Vaatimus tulee siten kohdistaa joko molempiin osapuoliin tai ei kumpaankaan.

Mielenkiintoista olisi tarkastella, onko työryhmän painotuksissa tapahtunut muutosta sen osalta, miten se on nähnyt tehtäväkenttensä kysymyksissä, jotka koskevat Israelin valtion toimintaa ja Lähi-idän politiikkaa. Poliittiset kysymykset ovat kuuluneet työryhmän määrittelemiin tehtäviin 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin. Vuonna 1995 kokouksessa, jossa hahmoteltiin toiminnan keskeisiä alueita vuosille 1996–1998, Lähi-idän rauhanprosessin seuraaminen on merkitty yhdeksi tavoitteeksi:

”Lähitulevaisuuden tärkeimmiksi kysymyksiksi:
-juutalaisten oikeus ns. shektaus-teurastukseen
-Lähi-idän rauhanprosessin seuraaminen
-kaikenlaisen antisemitismin paljastaminen sekä sen asiallinen kitkeminen”¹³²

Vuoden 1996 asiakirjoista kuitenkin käy ilmi, että KUN:n asetuksessa Lähi-idän tilanteen seuraamista ei mainita. Vaikuttaisi siltä, että tässä yhteydessä työryhmän painotusalue on ollut siirtymässä kansainvälisestä teologisesta keskustelusta enemmän kotimaassa pidettäviin koulutustilaisuuksiin. Seuraavaksi kolmivuotiskaudeksi työryhmän tehtävä määriteltiin seuraavasti:

KUN asetti vuosiksi 1996–1998 Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän. Työryhmän tehtävänä on:

”Kartoittaa ja seurata juutalaisuuden kohtaamiseen liittyviä teologisia, missiologisia ja uskontoteologisia kysymyksiä sekä tuottaa niitä koskevaa aineistoa kokonaiskirkon, hiippakuntien ja lähetysjärjestöjen käyttöön.”¹³³

Mahdollisesti Lähi-idän poliittisen tilanteen muutos vaikutti sekä LEKKJ:n painotuksiin, että suomalaisen työryhmän toimintaan. Osloon rauhanprosessin käynnistyminen vuonna 1993 antoi aluksi toivoa Lähi-idän tilanteen ratkeamisesta. Salaisina tammikuussa 1993 alkaneiden rauhanneuvotteluiden tuloksena osapuolet ensimmäistä kertaa virallisesti tunnustivat

¹³⁰ Göhring 4.7.1995: ”Es steht uns Christen nicht zu, von Israel als Staat idealistisch mehr zu verlangen als wir selber in unseren eigenen Ländern vom Staat erwarten und zur Erfüllung seiner Aufgaben, Frieden, Recht und Gerechtigkeit, beitragen.”

¹³¹ Gran III.5.

¹³² Ptk 6/1995.

¹³³ KUN:n ptk 30.1.1996.

toisensa. Palestiinalaisten itsenäisyyttä ajavan PLO:n johtaja ja palestiinalaishallinnon presidentti Jasser Arafat ja Israelin pääministeri Yitshak Rabin allekirjoittivat aiesopimuksen rauhanprosessista Valkoisen talon edustalla Washingtonissa Yhdysvalloissa saman vuoden elokuussa. Sopimus sisälsi aikataulun jatkoneuvotteluista sekä periaatesopimuksen palestiinalaisten itsehallintoalueesta. Myös PLO hyväksyi Israelin valtion oikeuden olemassaoloon. Oslon rauhanprosessin päädyttyä umpikujaan asian seuraaminen on siirtynyt asialistalta syrjään.¹³⁴ Toisaalta on huomautettava, että *lkkuna juutalaisuuteen* -kurssipäivien sekä -oppikirjan yhtenä teemana on ollut myös Lähi-idän poliittisen tilanteen uskonnollisten taustojen avaaminen, joten ei voi sanoa, että näiden aiheiden monipuolinen tarkastelu olisi sivuutettu työryhmän painotuksissa.

Juutalaisuus, yhteiskunta ja kirkko -seminaari Tallinnassa (1996)

Vuonna 1996 keskeisimpiä tehtäviä työryhmän toiminnassa oli Tallinnassa järjestettävä pohjoismais-balttilainen seminaari ”Judaism, Society and the Church”. Tämä tapahtui yhteistyössä Tallinnan teologisen instituutin sekä Suomen Viron-instituutin kanssa. Seminaarissa oli puhujina sekä kristillisiä että juutalaisia edustajia ja tutkijoita. Esillä oli Viron ja muiden Baltian maiden tausta osana Neuvostoliittoa ja se, miten tämä vaikutti alueen juutalaisväestön asemaan. Työryhmän jäsenet pyrkivät jo neuvostoaikana saamaan Baltian maiden tutkijoita mukaan *Sällskapet för judaistik forskning i Norden* -seuran tutkimushankkeiden puitteissa.

Samana vuonna Helsingin juutalainen seurakunta asetti virkaan yllirabbi Alonyn. Isak Kantorin mukaan erityisen merkittävää oli luterilaisen ja ortodoksisen kirkon arkkipiispojen ja katolisen kirkon piispan läsnäolo virkaanasettamistilaisuudessa. Työryhmässä toivottiin uuden yllirabbin ja arkkipiispan tai Helsingin piispan kohtaamista työryhmän järjestämässä seminaarissa Virossa, mutta yllirabbin toiminta Helsingin synagogassa jäi lyhyeksi hänen poistuttuaan Yhdysvaltoihin. Hänen tilallaan Tallinnan kokouksessa esityksen piti Gideon Bolotowsky.

Seminaarin jälkipuinnin yhteydessä Gideon Bolotowsky totesi, että dogmaattinen lähestymistapa ei ole kovin hedelmällinen lähtökohta uskontojen väliselle dialogille. Bolotowsky viittasi Helsingin piispa Eero Huovisen Tallinnassa pitämään puheenvuoroon ja kertoi olleensa täsmälleen päinvastaista mieltä, vaikka ymmärtääkin piispan näkökulman. Huovinen piti omassa esitelmässään tärkeänä juutalaisten ja kristittyjen välisen kohtaamisen teologista merkitystä. Hän totesi, että on jo suuri edistysaskel, kun konfrontaatiosta on päästy dialogiin, mikä merkitsee myös uudenlaista suhtautumista kirkon perusolemuksen kuuluvaan missionaarisuuteen. Huovisen mukaan ”kirkon kannalta olisi kohtalokasta luopua missionaarisuudesta”.

¹³⁴ Reijo Heinosen matkaraportti Budapestin vuosikokouksesta 1997: ”Kokouksessa keskusteltiin LEKKJ:n työpaperista, joka koski maa-käsitteen (eretz Israel) luterilais-teologista tulkintaa. Arnulf Baumann ehdotti, ettei teemaa enää käsiteltäisi ja mainitsi perusteluksi nykyisen poliittisen tilanteen Lähi-idässä. Suomen paperia, jossa ehdotettiin teologisista perusteista käsin, ettei teeman käsittelyä jatkettaisi, ei tässä yhteydessä mainittu.”

risesta näkökulmasta, sillä silloin se kieltäisi oman olemuksensa.”¹³⁵ Seminaarin raportissa Huovisen näkökulman loppupäätelmä tiivistetään seuraavasti: ”Niinpä kirkon on totuuden edessä nöyrästi tehtävä parannusta suhteessaan juutalaisiin, mutta samalla sille kuuluu oikeus julistaa kaikille samaa armoa, josta kirkko itsekkin elää: Jumalan rakkauden osoitusta Jeesuksessa Kristuksessa.” Bolotowsky esittää, että ”eettis-moraalinen lähestymistapa on hedelmällisempi, koska sen kautta voidaan vaikuttaa käyttäytymisen tasolla.”¹³⁶

Muut aiheet 1990-luvun lopulla

Työryhmän uusista näköaloista keskusteltaessa vuonna 1996 esillä olivat Vatikaanin ja Israelin väliset suhteet. Luterilaiset ja katoliset kävivät samaan aikaan opillisia keskusteluja vanhurskauttamisesta. Pantiin merkille myös se, että KMN:n seuraavassa yleiskokouksessa Hararessa Zimbabwessa asialistalla oli kirkon ja juutalaisuuden suhteet. Lisäksi esitettiin kysymys, tulisiko työryhmän koordinoida yhteistyötä Suomessa toimivien juutalaisuus- ja Israel-ystävyyssjärjestöjen kesken. Ehdotettiin informaatiotason yhteistyötä eri juutalaisuus- ja Israel-ystävyyssjärjestöjen kesken.¹³⁷ Tämä kysymys oli ollut esillä koko työryhmän historian ajan 1970-luvulta alkaen. Vuonna 1985 aiheesta järjestettiin KKK:ssa neuvottelukokous, jossa myös työryhmän jäsenet olivat mukana. Tätä ennen vuonna 1980 oli perustettu erilaisilta pohjilta toimivien Israel-järjestöjen koordinoitua varten Israel-ystävyystoimikunta, jolla ei kuitenkaan ollut virallista asemaa. Tässä Israel-toimikunnassa, jonka puheenjohtajana toimi aluksi Karmel-yhdistyksen puheenjohtaja Seppo Seppälä, Suomen ev.-lut. kirkon edustajat eivät kuitenkaan olleet mukana.¹³⁸

Työryhmä päätti olla lähettämättä LEKKJ:n tulevaan vuosikokoukseen Berliinissä 1996 edustajaa protestin ilmauksena sen johdosta, että järjestön viime vuosien toiminta on jatkuvasti ja osittain yksipuolisesti keskittynyt Israelin maan käsittelyyn. Päätettiin lähettää kirje,

¹³⁵ Eero Huovisen puheenvuoro ”Miksi tarvitsemme vuoropuhelua?” Tallinnassa 28.8.1996.

¹³⁶ Ptk 7/1996 (4–5§); Jouni Turtiaisen raportti seminaarista.

¹³⁷ Ptk 1/1996 5§.

¹³⁸ Heikki Nurmisen muistio Israel-harrastus Suomessa keväällä 1984, SLS.

jossa perustellaan ratkaisua sekä ehdotetaan parempia aiheita jatkotyöskentelylle.¹³⁹ Vuoden lopulla tarkennettiin vielä pöytäkirjamerkintää perusteluista olla lähettämättä edustajaa kokoukseen. Päätettiin muuttaa sihteerin kirjoittama kappale työryhmän vuosikertomuksessa: "LEKKJ:n liian tiivis sitoutuminen Israelin valtioon" muotoon: "se, että LEKKJ:n näkemykset teemasta mahdollistavat 'maa'-käsitteen politisoinnin."¹⁴⁰

Työryhmältä odotettiin kannanottoa Leuenbergin eksekutiivikomitean eli Euroopan protestanttisten ja reformoitujen kirkkojen yhteisön päättävän elimen valmisteilla olevaan *Church and Israel* -dokumenttiin.¹⁴¹ Työryhmä pohti, mikä on sen rooli suhteessa asiakirjaan, sillä Suomen ev.-lut. kirkko ei ole allekirjoittanut Leuenbergin konkordiaa. Asiakirjaan päätettiin kuitenkin ottaa kantaa. Työryhmä muun muassa painotti, että jatkossa jo paperin lähtökohdissa tulisi määritellä tarkemmin käsitteet "dialogi" ja "missio".¹⁴²

Kannanotto yhteisestä lepopäivästä (1997)

Vuonna 1997 työryhmä laati eduskunnalle kannanoton "Yhteinen lepopäivä on kulttuuri-arvo" kauppohenkilöstön sunnuntaiaukioloajan lainmuutoksen johdosta. Kannanotossa tuotiin esille lepopäivän juutalais-kristilliset juuret ja vastustettiin aukioloaikojen muutosta:

"[...] Juutalaiseen sapattiin kuuluvat humanit arvot elävät suomalaisessa yhteiskunnassa sunnuntain muodossa. Sunnuntai luo elämään tarpeellista vaihtelua, suojelee stressiltä ja mahdollistaa yhteisen vapaapäivän vieton. [...] Jokapäiväinen kaupankäynti ei ole sa-

¹³⁹ LEKKJ:n vuosikokouksen puheenjohtaja Christoph Ehricht vastasi tähän kirjeellä (19.6.1996, ptk:n liite), jossa hän mainitsee, että asian käsittelyä on lykätty kahdella vuodella. Työryhmä ei kuitenkaan lähettänyt Berliinin kokoukseen 1996 edustajaa. Heinosen laatimassa yhteenvedossa Berliinin kokouksen – vaikkakaan ei kokouksessa läsnä olleena – teemoista todetaan: "Keskusteltiin mahdollisesta jatkokäsittelyn teemoista, koska maa-käsitteen (Eretz Israel) teologisesta tulkinnasta päätettiin luopua". "Ehdotettiin uudeksi keskustelun aiheeksi uskonnon- ja yksilönvapautteen liittyvien kysymysten pohdiskelua". Budapest 1997, Heinosen matkaraportti: "Uudesta teemasta keskusteltaessa Axel Denecke ehdotti, että komitea pyrkisi laatimaan esityksen siitä, mikä Lutherin saarnoissa ym. on erityisen 'luterilaista'. [...] Ehdotin, että komitea tyytyisi käytännöllisempään pedagogiseen tehtävään, tehdä tieteellisen tutkimuksen tulokset kouluissa ja seurakunnissa tutuksi. Olisi tärkeää tutkia, miten Toora-käsitettä käytetään koulujen oppikirjoissa ja seurakunnissa sekä saarnojen yhteydessä. Tästä näet usein riippuu miten juutalaisuuden yleisluonne tulkitaan 'lakiuskonto', 'tekojen uskonto' jne. Esitys ei saanut kannatusta, vaikka juuri pedagoginen lähestymistapa oli Wienin kokouksesta 1988 alkaen johtanut Driebergenissa saavutettuun edistysaskeleeseen." Maa-teema (Die theologische Bedeutung des Landes Israel) nousi käsiteltäväksi jälleen vuoden 2005 LEKKJ:n kokouksessa Amsterdamissa.

¹⁴⁰ Ptk 8/1996 (2§)

¹⁴¹ Ptk 7/1996.

¹⁴² Ptk 8/1996 (3§). Ks. KUN:n lausunto Leuenbergin kirkko-yhteisön asiakirjasta *Church and Israel*, jota käsitelty Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän kokouksessa 1/2000.

malla tavoin elintärkeä yhteiskunnallinen toimi kuten on sairaanhoito tai turvallisuuden ylläpito.”¹⁴³

Työryhmä totesi, että hallituksen esitystä ei sellaisenaan hyväksytty, vaikkakin lainmuutos myöhemmin astui voimaan.¹⁴⁴

Vuoden 1997 aikana valmisteltiin myös seuraavan vuoden seminaaria ”Heijastuksia juutalaisuudesta ja kristinuskosta”, joka pidettiin 15.–17. 8. 1998 Helsingin ja Tukholman välisellä laivaristeilyllä. Osallistujia oli Suomesta, Ruotsista sekä Baltian maista. Tallinnan juutalaisen seurakunnan edustajat sekä Tukholmassa toimivien seurakuntien rabbit osallistuivat seminaariin. Työryhmän ensimmäisessä kokouksessa vuonna 1998 pohdittiin seminaarin ajankohtaa ja ohjelmaa. Tällöin esille nousi toive, että aikaisemmin sovittuun teemaan liittyen pitäisi esille ottaa myös kysymys juutalaislähetyksestä.¹⁴⁵ Toteutuneen seminaarin ohjelmassa olivat esillä kuitenkin erityisesti kysymykset Baltian maiden juutalaisen kulttuurin elvyttämisestä. Tukholmassa reformoidun synagogan oppaana toimi yllirabbi Morton Narro- we ja ortodoksisessa synagogassa rabbi Moshe Edelmänn.

Työryhmässä pohdittiin myös Israelin parlamentin uskontolakiehdotusta ja sen seurauksia uskonnonvapaudelle Israelissa. Mietittiin, voisiko sillä olla annettavaa tulevaan LEKKJ:n seminaarin tematiikkaan, esimerkiksi aiheesta ”uskonnollinen toleranssi juutalaisuuden ja kristinuskon kohtaamisessa.”

Työryhmässä keskusteltiin siitä, miten kristillistä uskontodistusta voisi pitää esillä Israelissa siten, ettei sorruttaisi ylilyönteihin.¹⁴⁶ Vuosikertomuksessa 1998 todetaan, että tulevaisuudessa työryhmä paneutuu Israelin uuden uskontolakiehdotuksen seuraamiseen sekä lisäksi kasvavaan antisemitismin vastaiseen toimintaan Euroopassa.

Vuonna 1999 työryhmä toimi teologisten asiain toimikunnan (TAT) alaisena ja siinä työskentelivät samat jäsenet kuin KUN:n aiemmin asettamassa työryhmässä.¹⁴⁷ KUN:n asettama mandaatti päättyi vuoden 1998 lopussa, mitä työryhmä piti hyvin valitettavana jo siitäkin syystä, että vuoden 1999 aikana sillä oli monta tärkeää tehtävää hoidettavanaan. Sen vastuulla oli LEKKJ:n vuosikokouksen 1999 järjestäminen Järvenpäässä ja *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjan toiseen painokseen liittyvät työt. Vuoden aikana osallistuttiin myös muistomerkin pystyttämisen valmisteluun toisen maailmansodan aikana natsi-Saksalle luovutettujen kahdeksan juutalaispakolaisen muistoksi. Bolotowsky oli mukana pääministeri Paavo Lipposen johdolla kokoontuvassa muistomerkkiä valmistelevassa toimikunnassa.

LEKKJ:n vuosikokous järjestettiin Järvenpäässä 27.–31.5.1999. Sen teemana oli ”Absolutheitsanspruch und Dialog” (Absoluuttisuusvaatimus ja dialogi). Kokouksessa oli puhu-

¹⁴³ Kannanotto ”Yhteinen lepopäivä on kulttuuriarvo”. Kirkko ja juutalaisuus -työryhmä 1997.

¹⁴⁴ Ptk 2/1997. Vuonna 2013 (22.4.) toteutui työryhmän järjestämä kolmen uskonnon – eli juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin – teologinen keskustelu lepopäivästä.

¹⁴⁵ Ptk 1/1998 (2§).

¹⁴⁶ Ptk 6/1998 (3§).

¹⁴⁷ TAT:n kokouksessa (1/1999 5 §) käsiteltiin Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän perustamista toimikunnan alaisuuteen, jotta työryhmän toiminta olisi turvattuun siihen asti, kunnes KUN ratkaisee mandaatin jatkamisesta.

jina sekä kansainvälisiä osallistujia LEKKJ:n jäsenmaista että kotimaisia esitelmävieraita kuten Max Jakobson.

Yhteenveto vuosista 1990-1999

Koko 1990-lukua hallitsi kansainvälisessä ja kotimaisessa keskustelussa *Israelin maa* -käsitteen tulkinta ja käyttö. Aihe nousi esille vuoden 1990 LEKKJ:n kokouksessa Driebergenissä, missä hyväksyttiin julkilausuma koskien luterilaisten kirkkojen ja juutalaisten välistä kanssakäymistä. Julkilausumaa oli valmisteltu vuodesta 1986 alkaen, ja siitä käytiin keskustelua LEKKJ:n vuosikokouksissa (Birmingham 1986, Budapest 1987, Wien 1988, Ustrón 1989) ja julkilausumaa varten kootussa revisioryhmässä. Driebergenissä julkilausuman loppuun laadittiin myös esirukouskehotus, jossa Israelin maa esiintyi viitaten moderniin Israelin valtioon.¹⁴⁸ Tämä nostatti keskustelun siitä, ettei uskontoa ja politiikkaa tulisi sekoittaa. Työryhmän jäsenet arvioivat Driebergenin julistusta useissa artikkeleissa, matkaraporteissa ja lehtikirjoituksissa. Maa-keskustelu vaati lisäselvitystä siinä määrin, että se nousi LEKKJ:n vuosikokousten teemaksi (Dianalund 1992: "Israel – Land and Peoplehood"; Venetsia 1993: "Das Land"; Praha 1994; Gran 1995 Das Land und Staat Israel -kannanotto). Suomen ev.-lut. kirkon työryhmä esitti näissä käsittelyissä kantansa, jossa korostettiin, että kristillinen usko on luonteeltaan universaalia, eikä kristillistä identiteettiä tule sitoa mihinkään tiettyyn maaan. Maa ei ole uskon kohde eikä pelastuksen väline. Osa työryhmän jäsenistä myös korosti, että kristittyjen suhtautuminen moderniin Israelin valtioon on puhtaasti poliittinen, ei teologinen kysymys. Työryhmän näkemykset erosivat lopulta siinä määrin LEKKJ:n ajamasta linjasta, että työryhmässä päätettiin olla lähettämättä edustajaa järjestön vuosikokoukseen 1996, jossa oli tarkoitus allekirjoittaa "maa-teesit" eli Granissa Norjassa vuosikokouksessa 1995 valmisteltu Das Land und Staat Israel -kannanotto.

Kuten edellisen vuosikymmenen dialogi-lähetys-kysymykset, myös maa-tematiikka ja sen synnyttämä erimielisyys aiheutti turhautumista. Etenkin Suomen työryhmä ilmaisi vastalauseensa jättäytyen pois LEKKJ:n vuosikokouksesta Berliinissä vuonna 1996. Lopulta myös LEKKJ luopui maa-teemasta – osittain Lähi-idän poliittisen tilanteen vuoksi.¹⁴⁹

1990-luvulla merkittävä muutos työryhmän toiminnassa oli myös se, että sen juutalaisina asiantuntijoina alkoivat vuodesta 1993 alkaen kokouksiin osallistua Helsingin juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Gideon Bolotowsky sekä kirjastonhoitaja Isak Kantor. Näin työryhmän näkökulmat laajenivat viimein myös käytännössä toisen keskusteluosapuolen mukaan ottamiseen.

Mielenkiintoinen jatkoselvityksen aihe voisi olla, vaikuttiko tämä näkökulman laajennus työryhmän tehtävämäärittelyyn ja kysymyksenasetteluun. Esimerkiksi kysymys antisemi-

¹⁴⁸ "[...] und wissen uns verbunden mit allen, die in dem Staat Israel ihre Heimat, Zuflucht und Hoffnung sehen."

¹⁴⁹ Maa-teema (Die theologische Bedeutung des Landes Israel) nousi käsiteltäväksi jälleen vuoden 2005 LEKKJ:n kokouksessa Amsterdamissa.

tismin uudesta noususta etenkin entisen Neuvostoliiton alueella sekä kotimaassa sai työryhmässä huomiota, minkä johdosta se luonnosteli piispoille kannanoton aiheesta. Antisemitismin torjuminen onkin ollut yksi keskeinen motivaatio juutalaiselle osapuolelle käydä keskustelua luterilaisten kanssa. Myös jaettu kulttuuriperintö nousi esille, kun työryhmä esitti eduskunnalle vuonna 1997 kannanoton ”Yhteinen lepopäivä on kulttuuriarvo” kauppojen sunnuntaiaukioloaikojen rajoittamiseksi.

Eräs asia, johon työryhmä toivoi voivansa vaikuttaa 1990-luvulla, oli vireillä ollut jumalanpalvelusuudistus. Esitettiin toiveita, että tällöin olisi mahdollisuus vaikuttaa jumalanpalveluksissa käytettävien raamatuntekstien sekä rukoustekstien valintaan siten, että voitaisiin välttää Uuden testamentin antijudaistisia tekstejä. Tämän lisäksi työryhmässä pohdittiin dialogitapaamista, jossa sekä juutalaisesta että kristillisestä näkökulmasta tarkasteltaisiin esimerkiksi jotain Vanhan testamentin tekstiä.

Tulevina painotuksina työryhmä alkoi valmistella 2000-luvulla toteutuneita hankkeita kuten hiippakunnittain pidettyjä *Ikkuna juutalaisuuteen* -koulutuspäiviä vuodesta 2003 alkaen sekä Helsingin Etelärantaan pystytettävää muistomerkkiä toisen maailmansodan aikana Gestapolle luovutettujen juutalaispakolaisten muistoksi. Näiden lisäksi työryhmä laati uudistetun painoksen (Yliopistopaino 2003) vuonna 1995 julkaistusta *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjasta. Voisi luonnehtia, että toiminta alkoi siirtyä enemmän kotimaahan, kun taas edellisinä vuosikymmeninä työryhmä osallistui aktiivisesti kansainvälisiin polemisiinkin väittelynaiheisiin. 2000-luvulla työryhmä pyrki sen sijaan vastaamaan järjestelmällisesti koulutustarpeeseen, jonka se oli havainnut seurakunnissa. Kotimaapainotteisuuden lisäksi työryhmä kuitenkin hoiti myös aktiivisesti kansainvälisiä yhteyksiä organisoidessaan Järvenpäässä vuonna 1999 pidetyn LEKKJ:n vuosikokouksen, jossa aiheena oli ”Absolutheitsanspruch und Dialog” (Absoluuttisuusvaatimus ja dialogi).

2.3. Työryhmän toiminta vuosina 2000–2013

Työryhmän toimintaa vuosina 2000–2013 on leimannut yhtäältä hiippakunnittain eri puolilla Suomea järjestettävät *Ikkuna juutalaisuuteen* -kurssit ja toisaalta LEKKJ:n kanssa tehtävän yhteistyön merkityksen vähentyminen. Vuosikymmen lopulla työryhmä pohtikin, tulisiko sen kanavoida kansainvälinen yhteistyö jonkin muun organisaation, kuten ICCJ:n (International Council of Christians and Jews) kautta.¹⁵⁰

Kirkon ulkoasiain neuvoston (KUN) työryhmälle antama mandaatti oli päättynyt vuoden 1998 lopussa, ja koska KUN ei tuolloin jatkanut mandaattia, toimi työryhmä vuoden 1999 teologisten asiain jaoston (TAJ, nyk. teologisten asiain yksikkö, TAY) alaisena. Työryhmän tarpeellisuudesta käytiin kirkon keskushallinnon elimissä vuosituhatlupien lopulla keskustelua. Työryhmä joutui tämän vuoksi perustelemaan toimintansa tarpeellisuuden painokkaasti.

¹⁵⁰ Ptk 3/2011.

KUN käsitteli kokouksessaan 26.1.1999 neuvoston alaisten työryhmien toimintaa. Näiden toimikausi oli päättynyt vuoden 1998 lopussa. KUN päätti asettaa uskontoteologisen työryhmän, jonka ”tehtävänä oli vuoden 1999 loppuun mennessä laatia KUN:lle selvitys siitä, miten uskontoteologiaa tulisi harjoittaa kirkossamme.” KUN:n asettaman uskontoteologisen työryhmänpuoltavassa esityksessä todetaan: ”Vuoden mittaan on tapahtunut kehitystä, jonka perusteella työryhmän olemassaolo on tullut entistä välttämättömämmäksi:

- 1) LML on aktivoitunut uudelleen juut.-lut. suhteissaan
- 2) Leuenbergin kirkkoyhteisö on laatinut dokumentin ”Church and Israel”
- 3) Kirkolliskokouksessa toukokuussa 2000 on käsitelty aloitetta, joka koskee keskeisesti kirkkomme suhdetta juutalaisuuteen.
- 4) Antisemitististen ilmiöiden nousu Euroopassa
- 5) Kirkkomme suhteet juutalaisuuteen kuuluvat koko KUN:n alaan [...], ei vain kirkkojen väliseen dialogiin (TAJ) tai lähetystyöhön¹⁵¹

Käsittelyn jälkeen KUN asetti kokouksessaan 25.5.2000 uudelleen vuosiksi 2000–2001 kirkko ja juutalaisuus -työryhmän, ”jonka tehtävänä on kartoittaa ja seurata juutalaisuuden kohtaamiseen liittyviä teologisia, missiologisia ja uskontoteologisia kysymyksiä sekä tuottaa niitä koskevaa aineistoa kokonaiskirkon, hiippakuntien, seurakuntien ja lähetysjärjestöjen käyttöön”.¹⁵²

Kirkolliskokouksen kannanotto ja työryhmän huoli siitä, ettei sen ääni kantaudu kirkon keskushallinnossa

Kuten työryhmän toimikauden jatkamista puoltavassa esityksessä käy ilmi, oli kirkolliskokouksessa vuonna 2000 käsittelyssä aloite, jossa toivottiin ikään kuin uutena asiana sitä, että kirkko käsittelee suhdettaan juutalaisuuteen ja sanoutuisi irti kaikesta antisemitismiin viittaavasta. Tämän lisäksi esitettiin painokas toive, että kirkko järjestäisi keskusteluja juutalaisuuden ja kristinuskon yhteisestä perinnöstä ja pyhistä kirjoituksista. Porvoon hiippakunnassa syntynyt keskustelu eteni kirkolliskokoukseen, vaikka hiippakuntakokouksen valmistusvaliokunta totesi, että kirkon ulkoasiain neuvoston alaisena toimii jo kirkon ja juutalaisuuden välisiä suhteita käsittelevä työryhmä.¹⁵³ Työryhmässä oltiin huolissaan siitä, että tietoisuus sen toiminnasta ei ollut riittävää: olivathan nämä aloitteessa mainitut seikat olleet työryhmän toimialaa jo lähes kolmen vuosikymmenen ajan. Keskustelussa todettiin, että kirkolliskokouksen syksyllä 2000 esittämä kannanotto kirkon ja juutalaisten suhteista antaa liian yksioikoisen kuvan: ”Syntyy vaikutelma, että työryhmän tähänastiset korostukset

¹⁵¹ KUN:n ptk 3/2000 (54§).

¹⁵² KUN:n ptk 3/2000 (54.3 §); Ptk 1/2000.

¹⁵³ Hirvonen 2004, 164.

juutalaisdialogissa ovat jääneet vaille huomiota ja on jopa palattu dialogissa taaksepäin.”¹⁵⁴ Työryhmässä pidettiin valitettavana sitä, että sen asiantuntemusta ei käytetty kirkolliskokouksen kannanoton valmistelussa.

Kirkolliskokouksen keskustelussa aloitetta julkilausuman laatimiselle sekä kannatettiin että vastustettiin voimakkaasti. Toisaalta molemmissa tapauksissa keskustelujen juutalaisten kanssa toivottiin jatkuvan. Erimielisyys koski sitä, pitäisikö kirkon laatia uusi julkilausuma ja julkinen anteeksipyyntö, jossa myönnettäisiin syyllisyys toisen maailmansodan aikaisiin juutalaisvainoihin sekä sanouduttaisiin irti Lutherin teoksesta *Juutalaisista ja heidän valheistaan*. Julkilausuman tarvetta epäilleet kirkolliskokousedustajat esittivät, että Suomen ev.-lut. kirkko on jo sanoutunut irti kyseisestä Lutherin teoksesta LML:n vuosikokouksessa 1984. Lisäksi kirkko oli työryhmän kautta mukana valmistelemassa jo edellä käsiteltyä Driebergenin julistusta (1990), jossa luterilaiset kirkot esittävät julkisen anteeksipyynnön ja kollektiivisen syyllisyydentunnon juutalaisiin kohdistettujen vainojen tähden. Driebergenin julistuksessa myös pyrittiin laatimaan reunaehdot tasapuolisen dialogin käymiselle juutalaisuuden ja kristinuskon välillä. Lisäksi uuden anteeksipyynnön tarpeettomuudesta todettiin, että kirkko oli ollut mukana valmistelemassa Helsingin Etelärantaan vuonna 2000 pystytettävää muistomerkkiä toisen maailmansodan aikana Suomesta luovutettujen juutalaispakolaisten muistoksi. Muistomerkin paljastustilaisuudessa pääministeri Paavo Lipponen esitti Suomen valtion puolesta anteeksipyynnön juutalaisluovutuksista, ja tähän anteeksipyyntöön myös kirkon tulkittiin liittyvän. Julkisen anteeksipyynnön tehoa myös epäiltiin väärinymmärryksen pelossa: miten julkilausuma tulkittaisiin juutalaisten taholla, kun kirkko oli jo irtisanoutunut Lutherin teoksesta ja ilmaissut syyllisyytensä? Kirkolliskokous päätyikin eräänlaiseen kompromissiin. Se ei laatinut uutta julkilausumaa, mutta kirkolliskokouksen mietinnössä tuotiin esille toimenpide-ehdotuksina monia esityksessä mainittuja seikkoja.

Muistomerkkihanke kahdeksan Gestapolle luovutetun juutalaispakolaisen muistoksi

Vuonna 2000 marraskuun 5. päivänä paljastettiin Helsingin Etelärantaan pystytetty muistomerkki kahdeksalle juutalaiselle pakolaiselle, jotka Suomi luovutti natsi-Saksalle vuonna 1942. Muistomerkin valmistelutyössä oli mukana Gideon Bolotowsky.¹⁵⁵ Luovutustapaus nousi julkisen keskustelun kohteeksi vuonna 1979, kun Elina Suominen julkaisi aiheetta käsittelevän kirjan *Kuoleman laiva s/s Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*.

¹⁵⁴ Ptk 1/2000 (4 §). Tällä lienee viitattu siihen, että vaikka kirkolliskokouksen keskustelussa peräänkuulutettiin kirkon irtisanoutumista kaikesta juutalaisvastaisuudesta, esille nousi myös näkemys, että kirkon lähetystehtävä kohdistuu myös juutalaisiin. [...] ”Todettiin, että tällainen vaikutelma on mahdollinen kirkolliskokouksen oman tehtävänmäärittelyn vuoksi. Se antoi lausuntonsa Porvoon hiippakunnan aloitteesta olleitten kysymysten perusteella ja joutui ottamaan kantaa myös kirkon perustehtävään suhteessaan juutalaisiin.” Tämä perustehtävä viitanee kristilliseen todistukseen juutalaisten parissa.

¹⁵⁵ Gideon Bolotowskyn laatima muistio 21.6.1998 valtioneuvostolle.

Suominen pyrki selvittämään eri arkisto- ja haastatteluaineistojen pohjalta, montako juutalaista Suomi luovutti, mikä oli näiden henkilöiden kohtalo, mitkä olivat luovutuksen perusteet ja mikä taho siitä oli vastuussa. Lukumäärään Suominen ei tässä tutkimuksessaan vielä kyennyt antamaan selkeää vastausta, sillä eri lähteissä annetaan erilaisia lukuja. Vuonna 2003 hän julkaisi laajemman tutkimuksen *Luovutetut: Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Myöhemmässä tutkimuksessaan hän tuo esille sen, että Suomesta luovutettiin Saksalle huomattavasti suurempi lukumäärä juutalaisia ja lisäksi muihin etnisiin ryhmiin kuuluvia henkilöitä. Suomesta luovutettiin Saksaan yhteensä lähes 3000 sotavankia. Tätä on pyritty peittelemään tuhoamalla järjestelmällisesti luovutuksia koskevat asiakirjat.¹⁵⁶

Muistomerkin valmisteluihin liittyen Bolotowsky esitti valtioneuvostolle laatimassaan muistiossa ”oman tarkistamattoman rekonstruktion” Suomisen aikaisemman tutkimuksen pohjalta, jossa toteaa yhteensä kahdeksan pakolaisen tulleen luovutetuksi. Luovutetut päätyivät Auschwitzin keskistysleirille, josta ainoastaan itävaltainen lääkäri Georg Kollman selvisi hengissä. Suomen valtiollisen poliisin (Valpo) päällikkö Arno Anthoni oli keskeisessä roolissa luovutuksen täytäntöön panossa ja hän oli vuonna 1947 syytettynä juutalaispakolaisten luovuttamisesta Saksaan.¹⁵⁷ Valtioneuvosto teki 3.11.1942 asiasta niin ikään päätöksen, jolla luovutus voitiin toimeenpanna. Kokouksesta ei pidetty pöytäkirjaa, eikä luovutusta koskevaa asiakirjaa luonnollisestikaan laadittu, mutta valtioneuvoston jäsenten muistelmateoksissa¹⁵⁸ ja yksityisarkistoissa asia mainitaan.

Kun muistomerkki vuonna 2000 paljastettiin, esitti Suomen pääministeri Paavo Lipponen tilaisuudessa anteeksipyyntön valtioneuvoston puolesta juutalaisten luovutusten vuoksi myöntäen valtioneuvoston osallisuuden toisen maailmansodan aikaisissa juutalaisluovutuksissa. Kirkko ja juutalaisuus -työryhmä esitti muistomerkin valmisteluvaiheessa arkkipiispalle julkisen pyynnön, jossa toivottiin Suomen ev.-lut. kirkon osallistuvan hankkeen taloudelliseen tukemiseen:

”[...] Pidämme erittäin tärkeänä, että Suomen evankelis-luterilainen kirkko olisi mukana muistomerkin pystyttämisessä Suomesta luovutettujen juutalaisten muistolle. Silloin kirkko ottaisi kannettavakseen oman osuutensa siitä moraalisesti velvoittavasta vastuusta, että juutalaisten joukkotuhon muisto ei joudu maassamme unohduksiin. [...]”¹⁵⁹

¹⁵⁶ Sana, 2003, 252–258, 350–355. Aikaisemman tutkimuksen luovutettujen lukumäärä perustui Auschwitzistä löytyneeseen listaan. Luovutettuja oli kuitenkin huomattavasti enemmän. Sana toteaa, ettei yksiselitteistä Suomesta luovutettujen määrää voida esittää, sillä eri arkistoaineistojen pohjalta hahmotetut luovutettujen listat antavat erilaisia lukumääriä.

¹⁵⁷ Asiaa koskevat laajat tutkintopöytäkirjat ovat Sota-arkistossa (tulonumero 16070 / kansio 18, A. K. Anthonin asia).

¹⁵⁸ T. M. Kivimäki: ”Suomalaisen poliitikon muistelmat” (Porvoo 1963, s. 243). Valtionarkiston tutkijan Carl-Magnus Roosin vastaus (11.7.1977) Aarne Toivasen kirjeeseen (29.6.1977). Mauno Jokipii: ”Historiallinen arkisto 58”: ”Himmlerin Suomen matka 1942”, 429–432.

¹⁵⁹ Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän vetoomus arkkipiispalle 5.3.1999.

Suomalaisten koulujen opetussuunnitelmien ja oppikirjojen antama kuva juutalaisuudesta

Työryhmä toteutti vuonna 2002 pitkään suunnitellun hankkeen, jossa kartoitettiin, miten suomalaisten koulujen opetussuunnitelmissa ja oppikirjoissa on esitetty juutalaisuus. KUN:n toimeksi antaman selvityksen ”Juutalaisuuden kuva opetussuunnitelmissa ja oppikirjoissa” toteutti evankelis-luterilaisen uskonnon osalta Heikki Nurminen. Nurminen toteaa selvityksen johdannossa, että Suomessa tämäntyypiseen hankkeeseen on ryhtytty melko myöhäisessä vaiheessa verrattuna esimerkiksi Saksan luterilaisten kirkkojen ja roomalais-katolisen kirkon toimintaan. Myös Israelissa on laadittu vastaavanlaisia tutkimuksia siitä näkökulmasta, miten juutalaisissa kouluissa annetaan opetusta kristityistä ja varhaisesta kristinuskosta.¹⁶⁰ Nurminen toteaa tarkasteltuaan opetussuunnitelmia (1994; 2001) sekä eräitä suomalaisten peruskoulujen ja lukioiden suunnitelmia, että näihin ei sisälly mitään erityistä kuvaa juutalaisuudesta.¹⁶¹ Juutalaisuus mielletään osaksi muiden maailmanuskontojen opetusta, eikä sillä ole näihin nähden erityistä roolia. Oppikirjoja tarkasteltuaan Nurminen toteaa, että ”kirjat antavat juutalaisuudesta asiallisen, monipuolisen ja myönteisen kuvan.”¹⁶² Raamatunhistoriallisessa aineksessa esiintyvä jännitteisyys juutalaisten ja Jeesuksen seuraajien välillä nousee itse Uudesta testamentista. Nurmisen mukaan sitä on vaikea poistaa puuttumatta ”UT:n perinteiseen tekstiin tai tulkitsematta kirjaa radikaalisti uudelleen. Oppikirjat eivät jännitystä tai vihollisuutta mitenkään korosta.”¹⁶³

Koulutuksen ja tiedonvälityksen tarve kirkossa juutalaisuutta koskevilla asioilla

Erityisen hallitsevaan asemaan työryhmän toiminnassa nousi 2000-luvulla tiedonvälityksen ja koulutuksen suunnittelu ja toteuttaminen juutalaisuuden historiasta ja nykypäivästä. Työryhmässä oli tiedostettu tämä tarve jo pitkään: aihe oli noussut esille säännöllisesti koko sen toiminnan ajan. Yksittäisiä koulutustilaisuuksia sekä kansainvälisiä kursseja olikin järjestetty aina 1970-luvulta lähtien. Vuonna 2001 päätettiin, että vuoteen 2003 mennessä työryhmä laatii kirkon koulutuskeskukseen koulutusohjelman tai kurssin kristittyjen ja juutalaisten suhteista. Teemoiksi esitettiin aiheita ”Jeesuksen ajan juutalaisuus” ja ”Juutalaisuuden synty”.¹⁶⁴ Timo Veijolan akateemiset tutkimusintressit nähtiin työryhmässä kiinnostavina koulutuksen suunnittelun kannalta. Veijola oli paneutunut myöhemmän eli toisen temppelin ajan juutalaisuuden tutkimukseen. Veijola oli myös mukana ar-

¹⁶⁰ Nurminen 2002, 2–3.

¹⁶¹ *ibid.*, 7, 9.

¹⁶² *ibid.*, 18.

¹⁶³ *ibid.*, 18.

¹⁶⁴ Ptk 1/2002 (3§).

keologisessa kaivausprojektissa Kinneretillä Israelissa. Hankkeen tuomat tutkimustulokset valottaisivat uudesta näkökulmasta tämän aikakauden juutalaisuutta sekä kristinuskon ja juutalaisuuden rinnakkaiseloja. Työryhmässä todettiin, että sen tarjoamaa koulutusapua kaivattaisiin erityisesti kirkossa, sillä Uuden testamentin ajan juutalaisuus on seurakuntapapin ja uskonnonopettajan näkökulmasta keskeinen aihepiiri. Tämän vuoksi se voisi nousta vahvemmin ohjelmassa esiin.¹⁶⁵

Juutalaisuutta koskevan tiedon levittämishalu ja -tarve johtuivat osaltaan myös siitä niukkuudesta, jolla juutalaisuuden erilaisia ilmenemismuotoja opetettiin ja tutkittiin Suomen yliopistoissa. Myös kouluopetuksessa juutalaisuudella oli hyvin vähäinen rooli, ja opetus rajoittui lähinnä Raamatun ajan juutalaisuuden käsittelyyn, jolloin saattoi syntyä vaikutelma, että tuon ajan juutalaisuus olisi sama asia, kuin myöhempien vuosisatojen juutalaisuus.¹⁶⁶

Ensimmäinen kurssi pidettiin Järvenpäässä vuona 2003. Ikkuna juutalaisuuteen -kurssipäiviä ryhdyttiin järjestämään kussakin hiippakunnassa vuosittain ja vuoteen 2013 mennessä yksipäiväisiä koulutustilaisuuksia oli kertynyt kymmenen ja pidempiä kursseja muutama. Kuhunkin tilaisuuteen otti osaa keskimäärin 40 teologia, opettajaa tai seurakuntatyöntekijää.

Lähi-idän tilanne ja ajankohtaiset poliittiset kysymykset: "työryhmä ei ole 'Kirkko ja Israelin valtio -työryhmä'"

Vuoden 2001 New Yorkin terrori-isku synnytti keskustelua myös työryhmässä. LEKKJ:n vuosikokouksessa Budapestissä oltiin huolestuneita siitä, kohdistuvatko ääri-islamilaisten ilmiöt kaikkiin juutalaisiin Israelin valtion Lähi-idässä harjoittaman politiikan seurauksena. Työryhmässä keskusteltiinkin yhteistyöstä KUN:n Kirkko ja islam -työryhmän kanssa.¹⁶⁷

Seuraavana vuonna käydessä keskustelua Lähi-idän tilanteesta todettiin, että "työryhmä ei ole 'kirkko ja Israelin valtio -työryhmä', joten poliittisia kannanottoja työryhmässä tulisi välttää. Sen sijaan työryhmän tulee antaa lausuntoja sellaisista asioista, joissa on antisemitismien aineksia." Israelin valtion toimenpiteet palestiinalaisia kohtaan kuten siirtokuntien

¹⁶⁵ Ptk 1/2001. Juutalaisuuden ja kristinuskon rinnakkaiselosta ks. myös: *Encounters of the Children of Abraham from Ancient to Modern Times*. Laato & Lindqvist (toim.) 2010.

¹⁶⁶ Tapani Harviaisen sähköpostiviesti 11.9.2013. Ks. myös Harviainen & Illman (toim.) *Juutalainen kulttuuri*. Otava: Helsinki 1998.

¹⁶⁷ Ptk 5/2001 (3, 7 §§). "Suomessa keskustelussa tuotu esiin lähinnä uskontojen vaarallisuus. [...] Nyt tarvitaan myös uskontopolitiikkaa. Tilannetta pitää seurata ja tarvittaessa ottaa kantaa (Heinonen). Kyse on poliittisten kulttuurien yhteentörmäyksestä, ei uskontojen ja ideologioiden yhteentörmäyksestä. Ruohonjuuritason raivo on ymmärrettävää, mutta varsinainen ongelma on islamilaisen maailman luiskahtaminen demokratian ulkopuolelle (Bolotowsky). Terrori-iskun aikana Budapestin [LEKKJ:n vuosi-] kokouksessa olleet juutalaiset reagoivat voimakkaasti siihen suuntaan, että isku kohdistuu tavalla tai toisella myös juutalaisia vastaan (Laato). Työryhmässä pitäisi olla – ainakin käytettävissä – joku, joka kykenisi lukemaan paikallisia lehtiä, jotta tiedettäisiin, mitä Lähi-idässä tapahtuu (Harviainen). [...] Kehotettiin viemään terveisiä Kirkon islam-työryhmään koraanikouluissa viljellystä antisemitismistä.

rakentaminen ovat aiheuttaneet Euroopassa kaikkien juutalaisten leimaamisen syyllisiksi. ”Työryhmässä todettiin, että tällaiset poliittiset tulkinnat, joiden seurauksena eurooppalaiset juutalaisyhteisöt joutuvat kokemaan valtaväestön aggression, ovat erityisen tuomittavia.”¹⁶⁸ Kokouksessa keskusteltiin myös Tapio Kujalan & al. toimittamasta kirjasta *Pommeja ja puskuutraktoreita*¹⁶⁹, johon arkkikiispa Jukka Paarma oli kirjoittanut esipuheen. Tämän Helsingin Sanomat uutisoi näkyvästi otsikolla ”Paarma suomii valittua kansaa”.¹⁷⁰ Otsikointia ja toimituksen tekemiä kärjistyksiä arkkikiispa kuvasi myöhemmin harhaanjohtaviksi.¹⁷¹ Hän oli lehtihaastattelussa pyrkinyt valottamaan Lähi-idän tilannetta monilta puolilta ja kritisoimaan kristillisissä piireissä ilmenevää Israel-ystävyyssjärjestöjen toimintaa. Näissä järjestöissä Israelin valtio samastetaan Jumalan valitsemaan kansaan, jolloin sen toimien arvostelu on poissuljettua. Paarma oli kirjoittanut myös vuonna 2001 Karmel-yhdistyksen Shalom-lehteen, mistä hän oli saanut paljon palautetta. Paarma muistuttaa, että palestiinalaisista monet ovat kristittyjä, ja siinä mielessä ”uskonveljemme ovat nimenomaan palestiinalaisten piirissä.”¹⁷² Arkkikiispa myöntää haastattelijan mukaan, että Lähi-idän kriisi on pikemminkin poliittinen kuin uskonnollinen. Paarman haastattelun yhteydessä julkaistiin myös Sami Sillanpään lyhyt katsaus ”Nykyistä Israelia ei löydy Raamatusta”, johon oli haastateltu palestiinalaista luterilaisen kirkon pastoria Mitri Rahebia. Raheb painottaa, että kiista pyhästä maasta tulisi ratkaista maallisen todellisuuden, ei ”uskonnollisten kertomusten” – mikä lienee toimittajan sanavalinta – perusteella. ”Joskus sanon ihmisille, että älkää lukeko vain Raamatua. Lukekaa myös kansainvälistä lakia ja historiaa. Täällä on kaksi kansaa, joiden pitää jakaa tämä maa.”¹⁷³

Kokouksessa oli esillä myös Iranin juutalaisväestön tilanne. Suomen ev.-lut. kirkon delegaatio, johon kuului myös työryhmän jäsen Timo Vasko, vieraili Iranissa. Matkan varsinaisena agendana oli shiiamuslimien ja luterilaisten kristittyjen kohtaaminen. ”[...] suomalaiset tapasivat matkallaan myös Iranin juutalaisyhteisöjen jäseniä eri yhteyksissä. Käydyissä keskusteluissa tuli ilmi Iranin juutalaisyhteisöjen lojaalisuus Iranin virallista politiikkaa kohtaan, minkä seurauksena juutalaiset siellä tuomitsevat Israelin valtion toimet eivätkä he kannata sionistista aatetta. [...]”¹⁷⁴

Työryhmä keskusteli vuonna 2002 suhteestaan Lähi-idän tilanteeseen. Esillä olivat myös arkkikiispa Jukka Paarman antamat lausunnot suomalaisten kristittyjen suhteesta Israeliin. Työryhmän puheenjohtaja Tapani Harviainen oli laatinut työryhmälle ehdotuksen

¹⁶⁸ Ptk 2/2002 (5§). Edelleen kokouksessa 4/2001 (11§) todettiin, että Lähi-idän tilanne pahentunut, mutta ”työryhmän tehtävä ei ole ottaa kantaa kysymyksiin, jotka ovat poliittisluontoisia.”

¹⁶⁹ *Pommeja ja puskuutraktoreita – palestiinalaiset rauhan vankeina*. Tapio Kujala, Susanna Pyörre & Mika Salomaa (toim.). Like: Helsinki, 2002.

¹⁷⁰ HS (D4) 7.4.2002 (Saska Snellman).

¹⁷¹ KT 26.4.2002: ”Mitä tulee otsikoihin, ne ovat lehtien eikä haastateltavien. Niiden perusteella ei keskustelua voi käydä. Keskustelun pohjaksi kelpaa vain se, mitä haastateltavat ovat todella sanoneet.”

¹⁷² Myös Paarman esipuheessa painotetaan mm. yhteistyötä Jordanian luterilaisen kirkon ja Suomen ev.-lut. kirkon välillä.

¹⁷³ HS (D4) 7.4.2002.

¹⁷⁴ Ptk 2/2002 (7 §).

julkilausumaksi tästä asiasta.¹⁷⁵ Ensin työryhmä harkitsi työryhmän lausuntoa annettavaksi Kirkon tiedotuskeskuksen käyttöön. "Lausunnon sanamuodosta keskusteltuaan työryhmä päätti olla jättämättä mitään lausuntoa po. asiasta. Sen sijaan Anni Maria Laaton ehdotuksesta päätettiin pyytää arkkipiispa Jukka Paarmalta esipuhetta *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjan toiseen painokseen. [...]"¹⁷⁶

Työryhmän asiantuntijajäsen Gideon Bolotowsky, joka ei ollut kokouksessa läsnä, esitti vahvan kielteisen näkemyksensä kirjallisesti sen johdosta, että arkkipiispa oli esipuheellaan osallistunut *Pommeja ja pusku-traktoreita* -kirjaan. Tätä Bolotowsky piti poliittisesti niin vahvana kannanottona, että sen vuoksi tulisi harkita jotakuta muuta arkkipiispan tilalle kirjan esipuheen kirjoittajaksi.¹⁷⁷ Työryhmä kuitenkin päätti pyytää arkkipiispalta esipuhetta julkaisuunsa – osittain pyrkimyksenä rahoittaa tilanne.¹⁷⁸ Arkkipiispa Paarma toteaa esipuheessaan (elokuulta 2002) *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjassa kuvaten kärjistettyä vastakkainasettelua: "Juutalaisuudesta kiinnostuminen on haluttu suoraviivaisesti tulkita tueksi Israelin valtiolle, ja Israelin valtion poliittisten ratkaisujen arvostelu on puolestaan pyritty julistamaan antisemitismiksi." Keinoksi näkemysten polarisoitumista vastaan arkkipiispa esittää "tiedon ja keskinäisen ymmärryksen lisäämisen", mihin puheena olleen *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjan toivottiin antavan välineet.

¹⁷⁵ "[...] Juutalaisuuden kannalta on vaarallista, että Israelin valtion aikaisemmin nauttima myötätunto on ainakin Euroopan maissa valumassa tyhjiin. Israelin monipuolinen yhteistyöhaluttomuus ja palestiinalaisten kokemat vääryydet uhkaavat kääntyä Israelin ohella kaikkia juutalaisia vastaan täysin riippumatta heidän kotimaistaan ja mielipiteistään. [...] Myös Lähi-idän selkkauksista nouseva antisemitismi on selvästi tuomittavaa. Samoin ovat tuomittavia syyskuun 11. päivän tapahtumien kiihottamat summittaiset hyökkäilyt muslimeja vastaan länsimaissa. [...] Lähi-idän konfliktissa on aivan liian usein kyse uskonnon väärinkäytöstä. [...]" Harviaisen lausuntoluonnos 6.5.2002

¹⁷⁶ Ptk 3/2002 (5§).

¹⁷⁷ "[...] Koska työryhmän pöytäkirjat ovat päätös- eivätkä keskustelupöytäkirjoja, en valitettavasti saanut käsitystä näkemyksistänne arkkipiispan Israel-kannanottoihin eri foorumeissa. Oma näkemykseni on, että arkkipiispa on tempauksillaan ainakin onnistunut herättämään juutalaisten tahojen epäluuloja kirkon todellisia pyrkimyksiä kohtaan. Ottaen huomioon kirkon hirvittävän antisemiittisen historian taakan, olisi ollut toivottavaa, että joku olisi ennalta vääntänyt arkkipiispalle rautalangasta, kuinka silkkihansikkain näitä kysymyksiä on syytä lähestyä, jos haluaa saada aikaan muuta kuin animositeetin kasvua. Erityisen harkitsematon oli mielestäni arkkipiispan päätös kirjoittaa esipuhe agitprop-pamflettiin, joka oli suora jatkumo edesmenneen NL:n suoltamille "historiallisille faktakirjoille". Esipuhe oli sinänsä OK, mutta konteksti oli suoraan sieltä. Koska jo Talmud kehottaa ihmistä tarkoin valitsemaan seuransa, katson, että arkkipiispa on jo fooruminsa valinnut ja ehkä joku toinen kirkon korkea edustaja olisi ryvettymättömämpi kirjoittamaan esipuheen "Ikkuna juutalaisuuteen" -kirjan uuteen painokseen. Tosiasia on, että demokratiavaje palestiinalaisten hallitsemilla alueilla on totaalista, korruptio endeemistä ja kristittyjen arabien emigraatio kiihtymässä entisestään. Jos arkkipiispalla on näinä päivinä suurempia vaikeuksia rakastaa Israelia kuin arabeja, voin omasta puolestani todeta: "Rakkaus on ikuista – onneksi kohteet vaihtelevat" [...]" Gideon Bolotowskyn sähköpostiviesti työryhmälle 31.5.2002.

¹⁷⁸ Anni Maria Laaton suullinen tiedonanto työryhmän kokouksessa 3/2013. Timo Vasko toteaa sähköpostissaan 2.6.2013, että "arkkipiispan kirjoitustoimintaan työryhmä ei puuttunut." Myös Tapani Harviainen tarkentaa, että työryhmä pyki olemaan lisäämättä aineksia poliittiseksi kääntyneeseen uutisoitiin arkkipiispan lausunnoista, ja koska samaan aikaan oli ilmestynyt uusi painos *Ikkuna juutalaisuuteen* -kirjasta, työryhmä pyysi arkkipiispalta esipuhetta, jossa tämä voisi tarkentaa näkemyksiään. (Tapani Harviaisen sähköpostiviesti 11.9.2013.)

2000-luvun lopulla Lähi-idän poliittinen tilanne sai useat kirkkokunnat ja kirkkoliitot laatimaan oman kannanottonsa dokumentin muodossa, ja näitä dokumentteja käsiteltiin sekä työryhmässä että LEKKJ:ssä. Yksi näistä oli palestiinalaisten kristittyjen laatima vetoamus rauhan puolesta eli Kairos-dokumentti. Siitä oli pyydetty myös työryhmältä lausuntoa. Työryhmässä todettiin, että ”monet kirkot tunnustavat palestiinalaiskristittyjen hädän kokemuksen, vaikkeivät aina voi yhtyä heidän näkemyksiinsä. Todettiin myös, että Kairos-dokumentti on tärkeä sikäli, että se tuo esiin ihmisten aidon hätähuudon. Ongelmana ovat eräät varomattomat sananvalinnat ja se, että dokumentin laatijat eivät ole ottaneet huomioon kaikkia historian tapahtumia ja tosiasioita. Tämän vuoksi työryhmä ei voi yhtyä dokumentin näkemyksiin.”¹⁷⁹

Vuonna 2000 työryhmä käsitteli Saksan evankelisen kirkon (EKD) julkilausumaa ”Kundgebung zu Christen und Juden 50 Jahre Erklärung von Weissensee”, josta se totesi, että ”keskeiseksi kysymykseksi tässä asiakirjassa nousee vaikeneminen kristillisen todistuksen antamisesta (missiosta). Se on ollut Saksan kontekstissa erityisen vaikea.”¹⁸⁰ Vaikka julkilausuma on lähtökohdiltaan hyvin erityyppinen kuin Leuenbergin kirkkoyhteisön vuonna 2000 julkistama Church and Israel -dokumentti, sen tulkittiin joissakin yhteyksissä olevan samoilla linjoilla:

”Leuenbergin Kirkko ja Israel -dokumentista todettiin, että Belfastin kokouksen tuloksena syntyi tulkinta, jonka mukaan Euroopan protestanttiset kirkot olisivat sanoutuneet irti juutalaislähetystyöstä. Tämä on kuitenkin Juhani F:n mukaan liian yksipuolinen tulkinta asiakirjasta. Oikeastaan on kyse siitä, että dokumentissa otetaan etäisyyttä organisoidusta missiosta, mutta ei kielletä evankeliumin universaalisuutta myös suhteessa juutalaisiin. Juhani F. referoi seuraavassa kokouksessa Belfastin kokouksen antia.”¹⁸¹

Työryhmän kannanotto eduskunnalle juutalaisen ympärileikkauskäytännön sallimisen puolesta (2004)

Työryhmä oli valmistellut julkilausumaa juutalaisten poikien ympärileikkauksesta. Aihe oli ollut esillä julkisuudessa ja sitä käsiteltiin myös sosiaali- ja terveysministeriössä, joka pyysi kirkkohallitukselta lausuntoa aiheesta. Työryhmä pyrki tuomaan keskusteluun uskonnon näkökulman. Vuonna 2004 työryhmä laati julkilausuman, jonka se antoi KUN:n arvioitavaksi ennen julkistamista. KUN:n työjaoston palaute oli kuitenkin kriittinen, eikä julkilausumaa suositeltu julkaistavaksi kirkon virallisena kannanottona:

¹⁷⁹ Ptk 2/2010 (7 §). Tomi Karttusen laatimassa kommenttipaperissa todetaan: “[...] Kuten palestiinalaisia, myös Israelia tulee kehottaa pitämään kiinni kansainvälisistä sopimuksista ja yleisistä eettisistä periaatteista, jotka sisältyvät mm. YK:n ihmisoikeuksien julistukseen. Ilman tarkkoja tietoja todellisista tapahtumista on hankala esittää kuitenkaan tarpempaa kritiikkiä. [...]”

¹⁸⁰ Ptk 1/2000 (3§).

¹⁸¹ Ptk 4/2001 (8 §).

"[...] palautteessa todettiin, että työryhmän julkilausuma on liian hyökkäävä. KUN:n työjaoston esittämän kritiikin mukaan työryhmän julkilausuma torjuu antisemitismia, joka ei työjaoston mukaan ole maassamme uhka. Työryhmän tulisi mainita lausunnossaan, että kyseessä on vain juutalaisten poikien ympärileikkausta koskeva julkilausuma ja se tulisi julkaista vain työryhmän, ei kirkon nimissä. Palautteen myötä työryhmä päättikin edetä julkilausuma-asiassa itsenäisesti ilman pyrkimystä toimia kirkon äänitorvena."¹⁸²

Näin ollen työryhmä luopui kokouksessa 5/2003 esitetystä tavoitteesta, jolloin julkilausumaa päätettiin esittää kirkon viralliseksi kannantotoksi. Työryhmän lausuntoa ympärileikkauksesta edelsi Kirkkohallituksen lausunto Sosiaali- ja terveysministeriölle (21.8.2003), jossa todetaan, että "poikien ympärileikkaus ei kuulu luterilaisen kirkon käytäntöön [...]" mutta:

"Kirkkohallitus pitää kuitenkin tärkeänä sitä, että maassamme kunnioitetaan eri uskontojen perinnettä ja kulttuuria. Poikien ympärileikkaus kuuluu juutalaisuuden ja islamin perinteeseen ja on osa sen jäsenten identiteettiä. [...] Uskonnollisista syistä tehtävä ympärileikkaus ei ole lääketieteellinen hoitotoimenpide, vaan se tehdään uskonnollisin, kulttuurisin ja yhteisöllisin perusteluin. [...] Poikien ympärileikkaus on kirurginen toimenpide, joka tulee suorittaa ammattitaitoisesti, hygieenisesti ja mahdollisimman vähän kipua tuottaen. Näin ollen sen suorittaminen kuuluu terveydenhuollon piiriin. Siksi kirkkohallitus pitää mahdollisena, että myös uskonnollisista syistä suoritettava poikien ympärileikkaus tapahtuu julkisessa terveydenhuollossa, jossa kunnat katsovat voivansa kantaa tästä aiheutuvan taloudellisen vastuun. [...]"¹⁸³

Työryhmän julkilausumassa ei kuitenkaan anneta tämän tyyppistä toivetta ympärileikkaustoimenpiteen suorittamisesta julkisessa terveydenhuollossa:

"[...] Lääketieteellinen keskustelu poikien ympärileikkauksesta onkin keskittynyt lähinnä siihen, tulisiko poikien ympärileikkauksen olla osa julkista terveyspalvelua. Suomen juutalainen yhteisö on hoitanut asian perinteisesti omien lääkäreidensä tai siihen erikoistuneiden ympärileikkaajien (mohel) palveluina ja vastannut kustannuksista itse. [...]"¹⁸⁴

Työryhmän valmisteleva julkilausuma jakautuu kolmen lähtökohdan tarkempaan erittelyyn. Näitä ovat "ympärileikkaus ja identiteetti", "ympärileikkaus ja ihmisoikeudet" sekä "ympärileikkaus ja lääketiede". Ensimmäisessä osiossa todetaan muun muassa seuraavaa:

"Juutalaiseen identiteettiin kuuluu, että mies on ympärileikattu juutalaisen uskon mukaisella tavalla. [...] Ympärileikkaus on juutalaisuudessa ymmärretty Jumalan ja Israelin

¹⁸² Ptk 4/2004 (3§).

¹⁸³ Kirkkohallituksen lausunto Sosiaali- ja terveysministeriölle (21.8.2003).

¹⁸⁴ Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän julkilausuma juutalaisten poikien ympärileikkauksesta.

kansan välisen liiton merkiksi 'sukupolvesta toiseen' (mm. 1. Moos. 17). Näin ollen juutalaisen identiteetin perusteltu lähtökohta on kuuluminen siihen liiton kansaan, jonka merkinä on sen miespuolisten jäsenten ympärileikkaus kahdeksan päivän ikäisenä. Tämä on yhtä selvää kuin kristityn identiteettiin kuuluva kaste, jota luterilaisen kirkon opetuksen mukaan tulee ensisijaisesti voida antaa vastasyntyneelle lapselle."¹⁸⁵

Ihmisoikeuksien käsittelyn yhteydessä julkilausumassa painotetaan, että koska juutalainen yhteisö kokee uskonnolliseksi velvollisuudekseen huolehtia poikalasten ympärileikkauksesta, tämä tulisi ottaa huomioon ihmisoikeuksien ja uskonnonvapauden näkökulmasta. Edelleen jatketaan myöntäen, että ihmisoikeuksissa on kysymys myös itsemääräämisoikeudesta, joka niin ikään koskee lapsiakin.

"YK:n julistuksessa lasten oikeuksista ja Euroopan neuvoston biolääketieteen sopimuksessa asia ilmaistaan, että 'suostumukseen kykenemättömän henkilön koskemattomuuteen ei saa puuttua, jollei siitä ole hänelle hyötyä.' YK:n ja Euroopan neuvoston mukaan riittää, että aikuiset ymmärtävät nämä toimenpiteet lapselle kuuluviksi oikeuksiksi ja siten osoitukseksi siitä, että niistä on lapselle 'hyötyä.'"¹⁸⁶

Kolmanneksi lääketieteellisiä ulottuvuuksia valottavassa osiossa julkilausumassa todetaan, ettei ympärileikkaus ole ensisijaisesti lääketieteellinen toimenpide, vaan sen painopiste on teologisessa liitto-ajatuksessa. Näin ollen ympärileikkauksen ongelmaa ei pidä ratkaista lääketieteellisin argumentein.

"Väitteitä vastasyntyneille tehdyn juutalaisen ympärileikkauksen lääketieteellisistä haitoista ei ole kyetty verifioimaan. Lääketieteellinen keskustelu poikien ympärileikkauksesta onkin keskittynyt lähinnä siihen, tulisiko poikien ympärileikkauksen olla osa julkista terveyspalvelua."¹⁸⁷

Lausunto keräsi runsaasti palautetta, jota vastaanotettiin kirkon tiedotuskeskuksessa (KT) ja Timo Vasko toi sen koottuna työryhmään keskusteltavaksi. Palaute oli kohdistettu joko koko kirkolle tai työryhmälle. Useimmissa palautteissa, joissa ympärileikkaukseen suhtauduttiin kielteisesti, ilmaistiin pettymys kirkkoa kohtaan ympärileikkausta puoltavan näkökulman johdosta. Eräät palautteenantajat myös ilmoittivat eroavansa kirkosta ympärileikkaukselausunnon takia. Työryhmän silloinen puheenjohtaja Tapani Harviainen vastasi erääseen palautteeseen toteamalla muun muassa, että "viimeksi juutalaisten ympärileikkauksen ovat ajassamme pyrkineet kieltämään natsi-Saksa ja Neuvostoliitto. En toivoisi ainakaan minun

¹⁸⁵ Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän julkilausuma juutalaisten poikien ympärileikkauksesta.

¹⁸⁶ Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän julkilausuma juutalaisten poikien ympärileikkauksesta.

¹⁸⁷ Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän julkilausuma juutalaisten poikien ympärileikkauksesta.

kirkkoni pyrkivän samalle tielle.”¹⁸⁸ Palautteen myötä työryhmä totesi, että ”voisi reagoida sekulaareihin kommentteihin Timo Veijolan toteamalla tavalla: uskonto saa ilmaista ’Jumalan käskyn’, vaikka se sekulaarista ihmisestä tuntuisi ’älyttömältä.’” Kokouksessa kuitenkin päätettiin jättää mahdollinen reagointi seuraavan työryhmän asiaksi.¹⁸⁹

Vuonna 2008 ympärileikkauskeskustelu virisi jälleen mediassa muutaman vuoden hiljaiselon jälkeen. Esillä oli toisaalta kysymys siitä, tulisiko julkisen terveydenhuollon suorittaa uskonnollisin perustein tehtäviä ympärileikkauksia ja toisaalta esiintyi myös kiivaita kannanottoja sen puolesta, että ympärileikkaus lapsen koskemattomuuden loukkauksena tulisi kaiken kaikkiaan kieltää ja saattaa rangaistavaksi. Työryhmässä todettiin, ”ettei tässä vaiheessa ole aihetta uudelle kannanotolle.”¹⁹⁰

LEKKJ:n keskustelunaiheet 2000-luvulla

LEKKJ:n vuosikokouksessa Amsterdamissa 2005 nousivat esille jäsenmaiden erilaiset painotukset. Kirkon ja juutalaisuuden suhteista vastaavat ryhmät ja teologit kohtaavat hyvin erilaisia tilanteita ja ovat joissakin asioissa eri linjoilla eri puolilla Eurooppaa. Norjan kirkossa on vuonna 2004 julkaistu julkilausuma ”The Jewish People, the Gospel and the Promises”, jossa todetaan selvästi, että evankeliumi kuuluu myös juutalaisille, ja käsitys kahdesta liitosta ja pelastustiestä torjutaan. Kokouksessa olleet edustajat Saksasta ja Yhdysvalloista olivat täysin päinvastaista mieltä. Itäisen Euroopan kirkkoissa juutalaisten ja kristittyjen suhdetta ei tällä hetkellä paljonkaan käsitellä – joko siihen ei ole resursseja tai siihen ei ole herätty. Pohjoismainen keskustelu juutalaispoikien ympärileikkauksen sallimisesta tai kieltämisestä kummastutti keskieuropalaisia edustajia: ”Pohjoismaiden ulkopuolella ei tulisi mieleenkään kieltää vähemmistöuskontojen noudattamia tapoja, jotka eivät vahingoita ketään.” Raportissa myös kerrotaan lyhyesti jatkosuunnitelmista LEKKJ:n 30-vuotisjuhlan johdosta kaavailluksi vuosikokouksen 2006 teemaksi: ”Religiöse Identitäten in Europa: Mehrheit und Minderheit”. Työryhmän tuolloinen puheenjohtaja Anni Maria Laato ehdotti, että kokouksen aihetta voisi lähestyä varhaiskirkon näkökulmasta: kristityt ja juutalaiset olivat molemmat vähemmistöasemassa suhteessa Rooman imperiumiin. Tämän otsikon alla voisi käydä myös keskustelua siitä, miten enemmistö ja vähemmistö voivat käydä dialogia tasavertaisina.¹⁹¹

¹⁸⁸ Sähköpostikirjeenvaihto (työryhmä-KT): 8.2.2005. Eräässä lastenkirurgin palautteessa (1.12.2004 & 8.12.2004) nostettiin esille kasteen sakramentin ja juutalaisen ympärileikkauksen vertaaminen toisiinsa sekä uskontojen vapaus harjoittaa rituaalejaan myös Suomessa. Tätä palautteenantaja piti ongelmallisena, sillä sen nojalla tulisi sallia myös tyttöjen ympärileikkaus, jota harjoitetaan joissakin muslimimaissa.

¹⁸⁹ Ptk 6/2004 (6 §). Sihteerinä 19 vuotta toiminut Jouni Turtiainen ja pitkäaikainen jäsen Timo Veijola olivat ilmoittaneet jättäytyvänsä työryhmän tehtävistä, ja tulevan työryhmän kokoonpano oli vielä avoinna oleva kysymys.

¹⁹⁰ Ptk 4/2008 (7 §).

¹⁹¹ Matkaraportti LEKKJ:n vuosikokouksesta Amsterdamista 2005: Laato & Vasko.

Vuonna 2006 oli jälleen esillä toive tilaisuuden järjestämisestä, jossa raamatuntekstejä tarkasteltaisiin sekä juutalaisesta että kristillisestä tulkintaperinteestä katsoen: "[...] Mahdollisuuksia olisivat esim. kirjoitussarja jossain lehdessä tai esitelmältojen järjestäminen, vierailu toisen jumalanpalvelushuoneistossa ja raamatunselityksen kuunteleminen tai paneelikeskustelu kurssilla. Yksi mahdollisuus olisi pyytää kahdelta kirjoittajalta keskustelukirjaa. [...]"¹⁹² Muuten työryhmä paneutui hiippakunnissa pidettävien *Ikkuna juutalaisuuteen* -koulutuspäivien suunnitteluun ja valmisteluun. LEKKJ:n vuosikokouksessa ("Uskonnollinen identiteetti Euroopassa: enemmistö ja vähemmistö") Hannoverissa todettiin Timo Vaskon esiin nostamana, että järjestö on jatkossa tärkeä myös suhteessa islamiin, koska muslimien määrä Euroopassa koko ajan kasvaa. Kolmen abrahamilaisen uskonnon kannattajat olisi hyvä saada keskenään vuoropuheluun. Kokouksissa myös pohdittiin mahdollisuutta tehdä mittavaa mediaseurantaa Israel-uutisointia koskien Heikki Nurmisen ehdotuksen pohjalta. Työryhmä kuitenkin totesi, että hanke olisi liian mittava eikä sillä ollut riittäviä resursseja sen toteuttamiseen.¹⁹³

Vuonna 2007 LEKKJ:n vuosikokouksessa Oslossa oli teemana ensimmäistä kertaa messiaaninen juutalaisuus. Toisena aiheena oli Amsterdamin kokouksessa 2005 uudelleen esille nostettuna Israelin maa -teema. Suomesta kokousedustajana oli Timo Vasko (ev.-lut. kirkko), ja lisäksi kokoukseen oli kutsuttu esitelmöitsijäksi Gideon Bolotowsky Helsingin juutalaisesta seurakunnasta. Bolotowsky tarkasteli juutalaisesta näkökulmasta messiaanisista juutalaisia. Olennaisin ero kristinuskoon messiaskäsityksissä on siinä, että juutalaisuudessa messias ei ole vapahtaja (Saviour). Kokouksessa ei muotoiltu mitään kannanottoa eikä linjausta suhteessa messiaaniseen juutalaisuuteen. "Kävi ilmi, että messiaaninen juutalaisuus ilmiönä on Kristuksen kirkon sisällä oleva erityisryhmä. Ilmiö on kuitenkin teologioiltaan hyvin heterogeeninen, ja täsmällinen kannanotto edellyttäisi laajaa kartoitusta ja analysointia, johon LEKKJ ei aio ryhtyä."¹⁹⁴

Israelin valtion 60-vuotisjuhlaa edeltävänä vuonna virisi vuonna 2007 Suomen ev.-lut. kirkon piirissä keskustelua siitä, soveltuuko LEKKJ:n laatima Israelin itsenäisyydestä kiittävä ja rauhaa toivova esirukous luettavaksi jumalanpalveluksissa. Työryhmä laati saksankieliselle rukoukselle suomenkielisen käännöksen, joka päätettiin lähettää kirkon jumalanpalvelus-

¹⁹² Ptk 2/2006 (5 §), Ptk 3/2006 (4 §): "Koska mahdollisten kustantamojen kanssa ei voitu edetä suunnitelmassa juutalais-kristillisen 'keskustelukirjan' laatimisessa, pohdittiin mahdollisuutta tehdä yhteinen juutalais-kristillis-islamalainen 'käsikirja' pyhistä kirjoituksista."

¹⁹³ Ptk 4/2006. Heikki Nurmisen kirje työryhmälle 3.8.2006: "[...] jos alussa mainitussa oppikirjoja koskevassa tutkielmassa todettiin, että uskonnon opetussuunnitelmien ja oppikirjojen antama kuva juutalaisuudesta on tyydyttävällä kannalla, massamedia herättää jatkuvaa huolta. Henkilökohtainen näkemykseni on, että juutalaisvastaisuutta lietsotaan vallalla olevan Israel-vastaisuuden kautta. [...]" Ptk:ssa 5/2006 (4 §) todettiin, ettei Nurmisella ole mahdollisuutta tehdä asiasta tutkimusta, eikä työryhmälläkään ole resursseja mediaseurannan järjestämiseen ja analysointiin.

¹⁹⁴ Timo Vaskon matkaraportti, LEKKJ:n vuosikokous Oslossa 10.–14. 5. 2007.

ja musiikkielämän keskuksen käyttöön levitettäväksi.¹⁹⁵ Esirukouksesta käytiin keskustelua myöhemmin laajemmin, kun työryhmää oli lähestytty kirjeitse. Esirukousta jonkin yksittäisen valtion puolesta pidettiin sopimattomana, ja rukous oli tulkittu kannanotoksi Israelin valtion politiikan puolesta. Myös kirkon keskushallinnossa esirukousteksti herätti epäilyä. Se päätyi monenlaisia jumalanpalvelusaineistoja sisältävälle sivustolle seurakunnissa tarpeen mukaan käytettäväksi.¹⁹⁶ Helsingin seurakuntayhtymän Kirkko ja kaupunki -lehden mielipidesivuuilla käytiin keskustelua vuonna 2009 kirkkokäsikirjan esirukouksesta ”Jumalan omaisuuskansan, Israelin puolesta”. Tämä vuonna 1886 Kirkkokäsikirjassa ensi kertaa esiintyvä (Room. 11:een pohjautuva) rukous juontaa juurensa lähetysteologiaan. Sana ”Israel” viittaa tässä yhteydessä – kuten Paavalillakin – juutalaisiin, joiden vastinparina rukouksessa esiintyy ”pakanakansat”.

Vuonna 2008 työryhmän aikaisempien keskustelujen pohjalta puheenjohtaja esitteli ehdotuksen kristittyjen ja juutalaisten yhteisestä opintopäivästä otsikolla *Sapatti*.¹⁹⁷ Pohdittiin myös sitä, voitaisiinko keskustelutilaisuus järjestää siten, että mukaan otettaisiin myös islamin näkökulma. Päädyttiin kuitenkin ratkaisuun, että ”aloitetaan kristittyjen ja juutalaisten keskinäisellä vuoropuhelulla, ja jatkossa, kun toiminta mahdollisesti saa jatkoa ja käsittelyyn

¹⁹⁵ Ptk 3/2007 (8 §): Esirukousteksti kuuluu kokonaisuudessaan: ”Rauhan Jumala! Kiitämme sinua siitä, että kansasi Israel saa asua isiensä ja äitiensä maassa. Iloitsemme kansasi kanssa Israelin valtion 60-vuotisesta itsenäisyydestä. Samalla olemme suruissamme, koska kansasi ei vielääkään voi elää rauhassa. Sota ja terrori uhkaavat tuon seudun ihmisiä. Heidän huolensa, kärsimyksensä ja surunsa ahdistaa meitä. Suo oikeudenmukaisuus ja rauha Israelille ja kaikille kansoille.”

¹⁹⁶ Kirkkoneuvos Risto Cantellin sähköpostiviesti Timo Vaskolle 25.9.2007: ”rukoustekstiä [...] ei mielestäni pidä lähettää seurakuntiin seuraavista syistä: 1) teksti on poliittisesti yksipuolinen, 2) vanhan liiton Israel samaistetaan siinä teologisesti epäilyttävällä tavalla poliittiseen Israelin valtioon, 3) kirkossamme ei tietääkseni ole koskaan rukoiltu minkään muun valtion – kuin Suomen – itsenäisyyden puolesta, 4) Israelin valtion 50-vuotisjuhlien aikaan kirkossamme ei tehty mitään vastaavaa, 5) ehdotettu rukous olisi vakava isku sisarkirkkomme Jordanin ja Pyhän maan ev.-lut. kirkon olemassaololle ja kaikille palestiinalaiskristityille, 6) myös arkkikiipsa Jukka Paarma pitää rukouksen sisältöä ongelmallisena.

¹⁹⁷ Ptk 2/2008 (6§).

nostetaan muita aihepiirejä (kuten esimerkiksi keskusteluissa esiin nostettu teema juhlat), kutsutaan islamin edustajia mukaan.”¹⁹⁸

Työryhmä kommentoi vuonna 2008 Kirkon ekumeenista strategiaa esittäen tarkentavia kysymyksiä käsitteiden ”ekumenia” ja ”uskontodialogi” sisällöstä. Työryhmä kritisoi sitä, että strategiassa todettiin toisaalta näiden ero, mutta erottelua ei oteta huomioon sen kaikissa kohdissa. Lisäksi toivottiin, että strategiassa tulisi selkeämmin esille kirkon ja juutalaisuuden suhteen erityislaatu.¹⁹⁹

Työryhmän opintomatkat Euroopan juutalaiskaupunkeihin 2000-luvulla

Budapest

Uutena toiminnan muotona työryhmä teki 5.–8.6.2008 opintomatkan, joka suuntautui Budapestiin. Opintomatkaa pidettiin antoisana ja uutta perspektiiviä avaavana. Vierailukohteina työryhmällä oli Budapestin ortodoksisynagoga, jossa he tapasivat rabbi Gábor Balázsin, sekä

¹⁹⁸ Ptk:n 4/2008 liitteenä tilaisuuden ohjelmaluonnos: ”Mutta seitsemäs päivä on Herran sapatti” – mitä VT/ Tanakh sanoo sapatista?; ”Jos tunnollisesti pidät sapatin, olet täyttänyt kaikki Lain käskyt” (rabbiinisia näkökulmia); ”Ihmisen poika on sapatin Herra” Lakkauttiko Jeesus sapatin? (uusitamentillisiä näkökulmia); Tiet erkanevat – miksi meillä on eri lepopäivät?; Kertomuksia menneiltä vuosisadoilta – miten juutalaiset ja kristityt ovat noudattaneet lepopäiväkäskyä?: Keskusteluryhmiä, kaikissa kristityt ja juutalaiset alustajat: 1. Miksi sapatikäsky on annettu? 2. Miten vietän lepopäivää maallistuneessa Suomessa? 3. Tavat ja ulkoiset muodot meillä ja teillä. Sekä: ”Lepopäivä yhteiskunnassa – ennen, nyt ja tulevaisuudessa”. Ohjelmaluonnoksen yhteydessä todetaan myös tilaisuuden tavoitteet: ”oppia syvemmin tuntemaan toista ja omaakin uskoa, kohdata toisen uskon edustajia kasvokkain sekä rintarinnan yhteisten Kirjoitusten ja kysymysten äärellä; yhteiskunnallinen ja eettinen aspekti: sekulaari yhteiskunta asettaa haasteen, joka on meille yhteinen [...]” Lisäksi toivotaan, että islamin näkökulma saataisiin mukaan seuraavaan tilaisuuteen, jonka aiheena olisi juhlapyhät. Kokouksessa 5/2008 (4§) todetaan, että 26.4.2009 järjestettävään Sapatti-seminaariin nähdään tärkeäksi kutsua mukaan osallistujia myös ortodoksisesta ja katolisesta kirkosta. (Ptk:n 1/2009 liitteenä valmis ohjelma. Ptk 2/2009 (4 §): Sapatti-seminaari jouduttu perumaan vähäisen osallistujamäärän vuoksi. ”Keskusteltiin siitä, halutaanko vastaavanlaisia teemaseminaareja tai mahdollista komikantateemapäivää (kristityt, juutalaiset ja muslimit) järjestää tulevaisuudessa. Päätettiin järjestää seminaari sunnuntaina 31.1.2010 otsikolla Muista pyhittää lepopäivä – näkökulmia kolmesta uskonnosta. [...] Mukaan pyydetään myös muslimien edustajia kertomaan lepopäivästä islamin näkökulmasta.[...]”) Lepopäivä-dialogitapaaminen juutalaisten ja kristittyjen kesken toteutui 22.4.2013.

¹⁹⁹ Ptk 4/2008. ”Strategian näkemys uskontodialogista on ristiriitainen ja epämääräinen. Toisaalta todetaan, että ekumenia ja uskontodialogi ovat eri asia (kohta III), mutta toisaalta käytännön rakenteiden yhteydessä (kohta VI) tästä ei mainita mitään. Toisaalta uskontodialogi kuitenkin näytetään niputettavan yhteen lähetystyön kanssa (kohta V). Molemmat ovat tärkeitä ja ansaitsevat oman käsittelynsä. Lisäsehdotus kohtaan VI: ’Edistämme mahdollisimman laajaa osallistumista ekumeeniseen työskentelyyn ja USKONTOJEN VÄLISEEN DIALOGIIN’, ’toimimme ekumeenisissa ja USKONTOJEN VÄLISTÄ DIALOGIA EDISTÄVISSÄ järjestöissä.’ Ptk 5/2008 (5 §): ”EKUMEENINEN STRATEGIA: Keskusteltiin ryhmän jäsenten antamasta palautteesta Kaisamari Hintikan tekemän koosteen pohjalta. Todettiin strategialuonnoksen suurimman ongelman olevan lähinnä selkeyden puute. Mm. lähettyksen, ekumenian ja uskontodialogin ero on saatava selkeämmin esille – samoin kirkon ja juutalaisuuden erityislaatu. [...]”

Dohány-kadulla sijaitseva unkarinjuutalaisuuden pääsuuntaa edustava neologinen synagoga. Lisäksi työryhmä tapasi professori Jutta Hausmannin, joka on toiminut LEKKJ:n puheenjohtajana sekä Unkarin edustajana. Työryhmän jäsenen Anu Heikkisen kirjoittama artikkeli Unkarin juutalaisuudesta ja sen nykypäivän haasteista julkaistiin Helsingin seurakuntayhtymän Kirkko ja kaupunki -lehdessä. Unkarin juutalainen väestö koki toisen maailmansodan aikana mittavan tuhon, kun natsien tukema Nuoliristi-puolue toimeenpani juutalaisten joukkomurhan, jonka seurauksena 80 prosenttia juutalaisväestöstä kuoli. 2000-luvulla antisemitismi on jälleen uhannut Unkarin juutalaisia. Antisemitismi on noussut etenkin äärioikeiston aseman vahvistumisen myötä politiikassa. Antisemitismiin liittyviä kysymyksiä ei ole juurikaan käsitelty ennen Unkarin vapautumista kommunismista vuonna 1989, ja vasta 2000-luvulla siitä opetellaan puhumaan. Toinen leimaava piirre Budapestin juutalaishistoriassa on maallistuminen: juutalainen kulttuurielämä on vahvaa, mutta synagogajumalanpalveluksissa käy vain pieni osa noin 60 000–100 000 Unkarin juutalaisesta. Heikkisen haastattelema juutalaisen Marom-nuorisoyhdistyksen johtohahmo Ádám Schönberger toteaa, että uskonnollista ja kulttuurista identiteettiä etsiville nuoremman sukupolven unkarinjuutalaisille ei riitä perinteinen juutalaisuuden tulkinta, Tooran käskyjen noudattaminen ja synagogassa käyminen. 2000-luvulla perustetun Maromin tavoitteena onkin auttaa kommunismin jälkeisessä Unkarissa kasvaneita nuoria juutalaisia tutustumaan juuriinsa sekä luoda ymmärrystä vähemmistön ja valtaväestön välille.²⁰⁰

Berliini

Kaksi vuotta myöhemmin 2.–5. 9.2010 työryhmä teki opintomatkan Berliiniin. Matkan tavoitteena oli tutustua Berliinin juutalaiseen elämään sekä paikalliseen kristittyjen ja juutalaisten dialogiin. Anu Heikkinen kuvaa matkaraportissaan, että Berliinin juutalainen seurakunta on sikäli erityinen, että useiden eri juutalaisten suuntausten edustajat toimivat saman katto-organisaation alla. Seurakunnan alaisuudessa toimii kymmenen synagogaa, joista suurin osa edustaa liberaalia tai konservatiivista suuntausta. Tämän yhteisseurakunnan ulkopuolella Berliinissä toimii myös ortodoksisynagoga. Työryhmä tapasi matkalla Jewish Christian Dialogue Conference'n puheenjohtajan Helmut Ruppelin ja opettaja Ingrid Schmittin, joiden ajatuksia ja näkemyksiä kristittyjen ja juutalaisten kohtaamisesta työryhmä piti mielenkiintoisena. Heidän mukaansa kirkkojen ja juutalaisten yhteisöjen suhdetta pohditaan Saksassa monipuolisesti ja maan vaikean lähihistorian vuoksi aiheeseen suhtaudutaan erityisellä herkkyydellä. Saksassa toimii useita dialogiryhmiä ja etenkin aiheen tutkimus on runsasta. Silti "aito ja toimiva dialogi jää Ruppelin ja Schmittin mukaan valitettavan vähäiseksi", matkaraportissa todetaan.²⁰¹ Opintomatkan innoittamana työryhmän jäsen Hanne von Weissenberg ehdotti, että ryhdyttäisiin suunnittelemaan kahden tai kolmen yliopiston sekä useamman teologisen oppiaineen yhteistä "Kristinusko ja juutalaisuus Euroopassa" -kenttäkurssia, joka

²⁰⁰ Kirkko ja kaupunki nro 31 (20.8.2008). Ptk 2/2008. Anni Maria Laaton matkaraportti Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän opintomatkasta Budapestiin 5.–8.6.2008.

²⁰¹ Anu Heikkisen matkaraportti Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän opintomatkasta Berliiniin 2.–5.9.2010.

voitaisiin suorittaa opintomatkan muodossa. Hanke olisi yliopistojen järjestämä, mutta työryhmä piti ideaa kannatettavana.²⁰²

Lontoo

Työryhmä teki 22.–25.10 2012 opintomatkan Lontooseen. Iso-Britannia valittiin kohteeksi, koska eurooppalaisittain sen juutalaisväestö on suuri: noin 250 000–270 000 henkilöä. Lisäksi juutalais-kristillisellä dialogilla on maassa pitkät perinteet. Työryhmä tapasi muun muassa ICCJ:ssä (International Council of Christians and Jews) vaikuttaneen Clive Lawtonin London Jewish Cultural Centerissä. Lawton toi keskusteluissa esille sen, että juutalais-kristillisessä dialogissa on jo riittävän kauan etsitty uskontojen yhteisiä piirteitä. Nyt olisi aika siirtyä eteenpäin ja ryhtyä tutkimaan eroavaisuuksia, ”jonka kaiken järjen mukaan pitäisi olla paitsi kiinnostavampaa myös syvempään ymmärrykseen johtavaa ja varsinaisen dialogin perimmäinen syy”. Tätä Lawton kertoi korostaneensa jo vuonna 1982, jolloin hän toimi ICCJ:n konferenssissa kutsuttuna pääpuhujana. Hän kuvasi myös karikatyyrimäisesti tyypillistä dialogitapaamista, jossa ensin kunkin uskonnon edustaja pitää alustuksen yhdistävistä piirteistä ja sen jälkeen siirrytään teen ja leivosten äärelle. Keskustelut, jotka käydään epämuodollisessa ympäristössä, saattavatkin olla tärkeämpiä kuin ”muotoihin kangistunut ja ketään ravistelematon puhe yhteisistä piirteistä”.²⁰³

Työryhmä tapasi myös piispa Michel Ipgraven, joka oli aiemmin toiminut muun muassa lähetystyössä Japanissa sekä anglikaanikirkon arkkipiispan kanslian uskontojenvälisten asioiden neuvonantajana Inter Faith Relations -komissiossa. Lisäksi hän on ollut mukana Anglican-Jewish Commissionin toiminnassa. Ipgrave kuvasi, että anglikaanien vallitsevat lähestymistavat juutalais-kristilliseen dialogiin voidaan jakaa kolmeen tyyppiin: 1) messiaaninen, juutalaisiin missionaarisesti suuntautuva lähestymistapa, 2) dialogia ja keskinäistä ymmärtämystä painottava näkökulma, joka ei ole kiinnostunut lähetystyöstä, sekä uusimpana 3) solidaarisuutta palestiinalaisten kanssa painottava malli. Näistä viimeksi mainittu vaikuttaa Ipgraven mukaan erityisen paljon vallitsevaan juutalais-kristillisiin suhteisiin ja altistaa antisemitismille yhdessä jännittyneen poliittisen tilanteen kanssa. Samantyyppisiä näkemyksiä esitti Woolf-instituutin perustaja Edward Kessler, jota on luonnehdittu hyvin tuotteliaaksi ja arvostetuksi tutkijaksi sekä merkittäväksi uskontojen välisen dialogin edistäjäksi.²⁰⁴ Woolf-instituutti on perustettu vuonna 1998 tutkimaan juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin välisiä suhteita sekä tarjoamaan aiheeseen liittyvää koulutusta. Kesslerin mukaan nykyisellä dialogilla on kaksi vaaraa: se voi joko yksinkertaistua ja latistua toistamaan samoja asioita tai sitten se voi typistyä keskittyessään pelkästään holokaustiin. Myöskään poliittisten kysymyksenasettelujen ja suhtautumisen Israelin valtioon ei tulisi dominoida keskustelua. Sen

²⁰² Ptk 3/2010.

²⁰³ Raportti Kirkko ja juutalaisuus -työryhmän opintomatkasta Lontooseen 22.–25.10 2012 (Anu Heikkinen). Ptk 4/2012.

²⁰⁴ Ks. mm. Kessler: *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac*. Cambridge University Press, 2004; *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*. CUP, 2005; *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. CUP, 2010.

sijaan olisi syvennettävä keskustelua siten, että myönnetään uskontojen erilaisuus ja opitaisiin elämään ”rakentavassa jännitteessä”. Kessler myös painotti tutkimustyön tärkeyttä. ”Juutalaisten ja kristittyjen kohtaaminen on ollut, ja on, kohtaamista eksegeesin ja hermeneutiikan kentällä – sillä molemmat tekevät teologiaa nimenomaan (osin) yhteisten Kirjoitusten pohjalta.”²⁰⁵

Sekä Clive Lawton että piispa Michel Ipgrave nostivat esille islamin merkityksen uskontojen välisessä vuoropuhelussa juutalaisuuden ja kristinuskon kanssa. Lawton huomautti, että kolmen monoteistisen uskonnon keskinäiset suhteet eivät muodosta ”tasasivuista kolmiota”, vaan uskontojen linkit kulkevat eri tasoilla. Muslimeja ja juutalaisia yhdistävät ortopraksia, kun taas juutalaisia ja kristittyjä yhdistävät raamatuntulkinta ja yhteiset juuret. Tämän vuoksi myös dialogia käytäessä kolmen uskonnon kesken kohdataan ongelmia. Käytännön ratkaisuna oli päädytty siihen, että kristityt ja juutalaiset jatkoivat keskinäisiä dialogejaan, ja kaikkien kolmen tahon kesken kokoonnuttiin erikseen. Ipgraven mukaan taas hedelmällisimmät kolmikantadialogit juutalaisten, kristittyjen ja muslimien kesken on käyty Scriptural Reasoning -menetelmää käyttäen. Myös Edward Kessler piti tämäntyyppistä työskentelyä pyhien tekstien parissa merkityksellisenä. Työryhmä tutustui tähän menetelmään, jota on kehitetty ja jota opetetaan Cambridgen yliopiston Divinity Schoolilla. Cambridgen yliopiston Inter-Faith Programme (CIP) tarjoaa joka kesä kolmeviikkoisen koulutuksen Scriptural Reasoning -menetelmään, johon työryhmä esitti lähetettäväksi myös suomalaisia osallistujia. Työryhmä piti kannatettavana menetelmän soveltamista myös suomalaisessa kontekstissa kolmen monoteistisen uskonnon välisessä vuoropuhelussa.²⁰⁶

Huoli antisemitismin vahvistumisesta Euroopassa

Antisemitismi nousi keskustelun aiheeksi jälleen vuonna 2009 sekä työryhmässä että LEKKJ:ssä. Etenkin Unkarin tilanne oli huolestuttava. Työryhmän ensimmäisessä kokouksessa käsiteltiin katolisessa kirkossa noussutta kohua, kun paavi Benedictus XVI oli päättänyt ottaa takaisin kirkon yhteyteen englantilainen piispa Richard Williamsonin, joka oli kiistänyt juutalaisten joukkotuhon keskitysleireillä. Työryhmä valmistautui myös seuraavan vuoden LEKKJ:n vuosikokoukseen 2010 Budapestissa, jonka teemana oli antisemitismi. Osanottajien tuli jälleen raportoida oman maansa tilanteesta koskien antisemitistisiä ilmiöitä. Työryhmässä päätettiin tiedustella viimeaikaisesta tilanteesta juutalaiselta seurakunnalta, joka kerää tietoa antisemitismin ilmentymistä Suomessa. Puheenjohtaja oli yhteydessä työryhmässä aikaisemmin juutalaisena asiantuntijana toimineeseen Dan Kantoriin, joka totesi, että Suomessa ilmenee joitakin antisemitismitapauksia ajoittain, mutta kaikkiaan se on maassamme harvinaista.²⁰⁷

²⁰⁵ Em. raportti (Anu Heikkinen).

²⁰⁶ Ptk 4/2012.

²⁰⁷ Ptk 2/2010 (3 §). Ks. antisemitismin historiasta: Kuparinen 1999.

Työryhmä käsitteli myös LEKKJ:n laatimaa dokumenttia, jonka aiheena oli Lutherin suhde juutalaisuuteen. Teologisten asiain sihteerin Tomi Karttunen esitti muutos- ja täydennysehdotuksia tekstiin: "[...] Tiivistetysti työryhmän palaute oli, että julkilausumaehdotus oli ikäväsävyinen (maalaa jo lähtökohtaisesti Lutherista ja luterilaisesta perinnöstä negatiivisen kuvan), yksipuolinen ja pinnallinen. Sen antama kielteinen kuva kristologisesta VT:n tulkinnasta (joka on nostettu julkilausumaluonnoksen keskeiseksi teemaksi) koettiin oudoksi. Viimeisten vuosikymmenien työ juutalais-kristillisen dialogin parissa sekä se, että Lutherin antijuutalaisista lausunnoista on sanouduttu irti jo vuoden 1984 Budapestin kokouksessa, antaisivat aiheita paljon monitasoisempaan käsittelyyn ja kaiken kaikkiaan positiivisempaan ja eteenpäinkatsovampaan esitystapaan."²⁰⁸

Vuonna 2010 valmisteltiin myös seuraavana vuonna Helsingissä pidettävää LEKKJ:n vuosikokousta. Kokouksen aiheeksi valikoitui "Vanhan testamentin kristologinen hermeneutiikka" (Christologische Hermeneutik des AT) Kokouksen kolme pääluentoa pitävät Tomi Karttunen, Antti Laato sekä Marianne Gromann. Kokouksessa toivottiin päästävän yksimielisyyteen julkilausumasta ajatellen tulevaa reformaation 500. merkkipäivää 2017.²⁰⁹ (kokouksessa 3/2011 arvioitiin LEKKJ:n kokousta) Tomi Karttunen kertoi Anni Maria Laaton tekemän raportin vastaanotosta TAT:ssa, missä kokouksen teemaa oli pidetty mielenkiintoisena. Osa kokouksen esitelmistä on julkaistu suomeksi *Lähetysteologisen aikakauskirjan* teemanumerossa 14 (2011) "Kristinuskon ja juutalaisuus". Daniel Weintraub, joka toimii työryhmässä juutalaisena asiantuntijana, lausui kirja-arvostelussaan arvioiden laajemminkin juutalais-kristillisen dialogin merkitystä näiden uskontojen edustajille:

"[...] Kahden monoteistisen uskonnon suhde on perinteisesti kiinnostanut enemmän kristittyjä kuin juutalaisia tutkijoita ja miksei myös lukijoita. Juutalaisen itseymmärryksen kannalta ei ole yhtä välttämätöntä tietää kristinuskon opillisista näkemyksistä kuin toisin päin. Juutalaisuuden rooli kristinuskon perustuksena on toki merkittävämpi kuin kristinuskon vaikutus juutalaisuuteen, mutta joka kuvittelee, ettei suunta olisi kulkenut molempiin suuntiin, aliarvioi pahasti kristillisen teologian voiman. Sitä paitsi on ihan mielenkiintoista lukea ulkopuolisen näkemyksiä omasta uskonnosta, varsinkin silloin, kun ne on kirjoitettu positiivisesti arvottavasta ja arvioivasta näkökulmasta. [...]"²¹⁰

Työryhmässä nostettiin esille yhteistyön lisäämisen mahdollisuus kansainvälisen juutalais-kristillisen dialogiorganisaation kanssa, kun Anni Maria Laato ja Daniel Weintraub olivat

²⁰⁸ Ptk 4/2010 (6 §). Tomi Karttusen kommenttipaperi: "[...] kristityillä on legitiimi oikeus lukea Vanhaa testamenttia kaanonin kokonaisuudesta käsin eli nähdä VT:ssa jo läsnä olevana Messias-odotus. Muuten ei voida johdonmukaisesti pitää kiinni myöskään kristinuskon jumalakuvan kokonaisuudesta. että Jeesuksen Kristuksen Isä on VT:n Jumala, Luoja. Eksegeetikassahan kaanonin huomioon ottava tulkinta on kokenut tiettyllä tapaa rehabilitaation ilman että oltaisiin edistämässä antisemitismia. Juutalaisella lukutavalla on silläkin oma oikeutuksensa, joka rikastaa myös kristillistä raamatuntutkimusta ja -tulkintaa. Vastaavasti kuitenkin kristityillä on myös oikeus omaan tulkintaansa. [...]"

²⁰⁹ Ptk 3/2010 (7 §).

²¹⁰ Hakehila 1/2012, 40–41. Ptk:n 1/2012 liite.

kutsuttuina ICCJ:n (International Council of Christians and Jews) kokoukseen Sigtunassa vuonna 2010. Pohjoismaista ainoastaan ruotsalainen *Samarbetsrådet för judar och kristna* on jäsenenä tässä organisaatiossa. ”Laato toi esiin ja harkittavaksi ajatuksen Suomen kirkon jäsenyydestä ja edustajan lähettämisestä jatkossakin kokouksiin. Anni Maria Laato kertoi myös tapaamisestaan Tukholman tuoreen rabbi David Lazarin kanssa. Hän toivotti työryhmän tervetulleeksi Tukholmaan sekä lukemaan kanssaan Psalmeja.”²¹¹

Seuraavana vuonna pohdittiin yleisemminkin sitä, minkä kansainvälisen organisaation toimintaan työryhmän kannattaisi osallistua. Vaikka yhteistyötä LEKKJ:n kanssa päätettiin jatkaa, samalla seurattaisiin ja arvioitaisiin, onko syytä pohtia muitakin yhteistyötahoja, kuten ICCJ:tä, jonka kanssa aiottiin kehittää yhteistyötä ”tarkkailijapohjalta”. Työryhmässä todettiin, että on nähtävissä merkkejä LEKKJ:n toiminnan hiipumisesta. Tästä esimerkkinä esitettiin muun muassa se, että Suomessa vuonna 2011 järjestettävään vuosikokoukseen oli tulossa osallistujia vain kolmesta maasta.²¹²

”Keskusteltiin myös LEKKJ:n kehittämistarpeesta nyt, kun pitkäaikainen puheenjohtaja Wolfgang Raupach valittiin jatkamaan myös seuraavat kolme vuotta. Odotettavissa ei siis ole saksalaisten painotusten väheneminen. Harkittavaksi nostettiin edelleen esityksen tekeminen KUN:lle tarkkailijan lähettämisestä ICCJ:n kokoukseen, jotta voitaisiin vertaila näiden yhteistyökumppanien antia keskenään. (Kehitysajatuksena nostettiin esiin juutalaisten osallistujien osallistumisen vahvistaminen. Muutama vuosihan sitten päätettiin, että LEKKJ:n kokouksiin kutsutaan aina myös juutalaisia mukaan. Vaikka näissä kokouksissa on [tavoitteena] yleiseurooppalaiseen luterilaisten kirkkojen kirkko ja juutalaisuus -tilanteeseen tutustuminen ja tietojen päivitys eikä varsinaisesti uskontodialogi, voitaisiin ajatella, että LEKKJ:n kokousten yhteydessä olisi myös lyhyt dialogitapaaminen luterilaisten kristittyjen (mahdollisesti myös ekumeenisesti) ja juutalaisten kesken. Juutalaiset edustajat voisivat olla yksityishenkilöiden sijasta jonkinlaisten virallisten tahojen edustajia. Tämä lisäisi yhteistyön painoarvoa myös juutalaisten näkökulmasta.”²¹³

Yhteiskunnallinen keskustelu uskonnoista

Viimeisinä vuosina työryhmä on seurannut ja osallistunut yhteiskunnassa laajemmin käytävään keskusteluun eri uskontojen roolista ja niistä välittyvästä julkisuuskuvasta. Vuonna 2011 perustettiin *Uskontojen yhteistyö Suomessa – USKOT-foorumi ry.*, jonka jäsenissä on juutalaisia, kristittyjä ja muslimeja. Yhdistyksen tavoitteena on edistää yhteiskunta- ja uskontorauhan säilymistä. Pyrkimyksenä on ollut myös lisätä uskontojen välistä dialogia ja

²¹¹ Ptk 3/2010 (9 §).

²¹² Ptk 2/2011 (3 §).

²¹³ Ptk 3/2011 (2 §).

keskinäistä kunnioitusta.²¹⁴ Työryhmän kokouksessa pohdittiin, miten tämä uusi yhdistys – jonka perustajajäsenissä oli myös työryhmän jäseniä – eroaa työryhmän painotuksista. Pääpiirteissään näiden toiminta eroaa siten, että *USKOT-foorumi* keskittyy yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kun taas uskonopillisten ja teologisten kysymysten selvittely on kirkko ja juutalaisuus - sekä islam-työryhmien tehtäväaluetta.²¹⁵

Viimeaikaisessa julkisessa keskustelussa vuodelta 2012 ovat nousseet yhä uudelleen esille syytökset, joissa esitetään, että Israelin valtion politiikkaa arvostelevat näkemykset ovat hyökkäyksiä juutalaista etnisuskonnollista ryhmää vastaan ja siten juutalaisvihamielisiä. Israelin harjoittaman politiikan kritisoiminen ja antisemitismien rinnastaminen on kirkko ja juutalaisuus -työryhmän toiminnan historiassa noussut voimakkaimmin esille usein silloin, kun Israelin valtion politiikassa on tapahtunut muutoksia, jotka ovat herättäneet julkista arvostelua. Kirkon johdon mielipiteiden muutoksen tai palestiinalaisen osapuolen tukemisen voisi nähdä tapahtuneen palestiinalaisten intifadojen eli kansannousujen myötävaikutuksesta 1980-luvun lopulla (vrt. KUN:n lausunto vuonna 1988) sekä vuoden 2000 syyskuussa (arkkipiispa Paarman lausunnot).²¹⁶

Vuoden 2012 alussa järjesti *USKOT-foorumi* ”Uskonnot suvaitsevaisuuden asialla” -seminaarin Helsingin säätytalolla. Gideon Bolotowsky määritteli seminaarin puheenvuorossaan juutalaisiin kohdistuvat vihapuheen, kirjoitukset ja toiminnan joko suoraan tai epäsuoraan kategoriaan. Hän käytti esimerkkinä epäsuorasta vihapuheesta Paavo Arhinmäen kommenttia TV2:n Pressiklubi-ohjelmassa. Arhinmäki [Bolotowskyn mukaan lainattu] sanoi, että ”Rubenia [Stiller] varmaan kiinnostaa, miksi NATO ei ole puuttunut kansanmurhaan, jota Israel teki Gazassa.” Bolotowsky myöntää, että ”Israelin, kuten minkä tahansa muun valtion kritisoiminen on täysin legitiimiä toimintaa” mutta tarkentaa, että: ”[v]alitettavasti Israelin arvostelu näyttää olevan taitolaji, jonka kovin harva hallitsee sortumatta samalla antisemitismiin.” Bolotowsky vetoaa edelleen EU:n perusoikeusviraston vuonna 2004 täsmentämään antisemitismien määritelmään:

”Juutalaisen kansan itsemääräämisoikeuden kieltäminen, esimerkiksi väittämällä, että Israelin valtio on rasistinen hanke – on antisemitismia. Kaksoisstandardin soveltaminen eli sellaisen käyttäytymisen vaatiminen Israelilta, jota ei vaadita miltään muulta demo-

²¹⁴ Yhdistyksen perustamista valmistelivat Suomen evankelis-luterilainen kirkko, edustajinaan Pekka Y. Hiltunen ja Timo Vasko; Suomen Ekumeeninen Neuvosto ry (SEN), Heikki Huttunen ja Jari Portaankorva; Suomen Juutalaisten Seurakuntien Keskusneuvosto ry, Gideon Bolotowsky, Rony Smolar ja Daniel Weintraub; Suomen Islam-seurakunta (suomalainen tataariyhteisö), Okan Daher ja Suomen Islamilainen Neuvosto ry (SINE), Anas Hajjar ja Isra Lehtinen.

²¹⁵ Ptk 4/2011 (5 §).

²¹⁶ On toki huomattava, että toisen intifadan synnystä on kaksi eri tulkintaa: palestiinalaisen tulkinnan mukaan se oli ensimmäisen intifadan tavoin spontaani kansannousu, joka oli reaktiota Israelin silloisen ulko- ja tulevan pääministerin Ariel Sharonin provokatiiviseen vierailuun Jerusalemin pyhien moskeijojen alueella. Israelin armeijan kovat otteet pahensivat tilannetta. Israelin tulkinnan mukaan taas palestiinalaishallinnon presidentti Jasser Arafat käynnisti kansannousun painostaakseen Israelia lisämyönnytyksiin epäonnistuttuaan Camp Davidin rauhanneuvotteluissa. (Juusola 2004, 251–252.)

kratialta – on antisemitismia. Israelin nykypolitiikan vertaaminen natsien politiikkaan – on antisemitismia.”²¹⁷

Bolotowsky piti huolestuttavana Arhinmäen kommentissa sitä, että kommenttiin liittyneeseen rinnastukseen Israelin harjoittamasta kansanmurhasta ja natsi-Saksan kansanmurhaan ei puututtu TV-lähetyksessä eikä tämän jälkeenkään:

”Se, että Paavo Arhinmäki on istuvan hallituksen kulttuuri- ja urheiluministeri, tekee asiasta vielä ongelmallisemman – eikä ainakaan kirkasta Suomen kuvaa niissä maissa, joissa antisemitismiin suhtaudutaan erittäin vakavasti – kuten Ranskassa, Saksassa, Israelissa ja USA:ssa.”²¹⁸

Vuonna 2012 työryhmässä pohdittiin edelleen, minkä yhteistyöelimen kautta voitaisiin järjestää kolmen uskonnon yhteinen dialogipäivä. Keskustelussa todettiin, että *USKOT-foorumin* lähtökohta on selkeästi toisentyyppinen kuin mitä dialogitapaaminen edellyttäisi. Päädyttiin siihen, että syksyllä 2012 järjestettäisiin jo toimivien työryhmien kesken pienimuotoinen dialogipäivä teemalla ”uhri”. Tuolloin saataisiin mukaan jo myös syksyllä työnsä aloittava uusi juutalaisen seurakunnan rabbi Simon Livson.²¹⁹ Dialogitilaisuus uhrista islamissa, juutalaisuudessa ja kristinuskossa pidettiin 21.11.2012 kirkkohallituksen takkahuoneessa. Tilaisuuden järjestäjinä olivat KUN:n kirkko ja juutalaisuus -työryhmä sekä kirkko ja islam -työryhmä.²²⁰

Keväällä 2013 pidettiin toistaiseksi viimeinen hiippakunnittain järjestettävä *Ikkuna juutalaisuuteen* -koulutuspäivä Mikkelissä, jonka myötä koulutuspäivä oli järjestetty kaikissa hiippakunnissa. Työryhmässä oli keskusteltu siitä, miten koulutuspäiviä voisi tulevaisuudessa painottaa. Uutena ajatuksena esitettiin, että kohderyhmää voisi hieman muuttaa. Esimerkiksi toimittajille voisi suunnata koulutuksen juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin suhteisiin liittyvistä kysymyksistä.²²¹ Tämä olisi sikälikin perusteltua, sillä – kuten työryhmässä on kautta sen historian havaittu – median antama kuva uskonnoista vaikuttaa laajasti, jolloin on syytä panostaa monipuolisen ja paikkansapitävän kuvan välittämiseen.

²¹⁷ Gideon Bolotowskyn puhe ”Uskonnot suvaitsevaisuuden asialla” -seminaarissa Helsingin säätytalolla 19.1.2012. Ptk:n 1/2012 liite.

²¹⁸ Gideon Bolotowskyn puhe ”Uskonnot suvaitsevaisuuden asialla” -seminaarissa Helsingin säätytalolla 19.1.2012. Ptk:n 1/2012 liite.

²¹⁹ Ptk 1/2012 (6 §).

²²⁰ Puhujina tilaisuudessa olivat: Helsingin juutalaisen seurakunnan rabbi Simon Livson, teologisten asiain sihteeri Tomi Karttunen sekä Anas Hajjar Suomen islamilaisesta yhdyskunnasta. Karttusen esitelmä on työryhmän arkistossa. Livsonin ja Hajjarin esitelmiä ei ole saatavilla. Työryhmien puheenjohtajat Ari Hukari ja Pekka Lindqvist kirjoittivat tapaamisesta artikkelin Kirkkomme lähetys -lehteen 1/2013, s. 36–37.

²²¹ Ptk 2/2012 (3 §).

Yhteenveto vuosista 2000–2013

Työryhmän toimintaa vuosina 2000–2013 leimasi aluksi huoli sen liian vähäisestä näkyvyydestä kirkon hallinnossa. Tästä osoituksena oli muun muassa vuonna 2000 piispainkokoukselle tehty esitys, jossa Suomen ev.-lut. kirkolta vaadittiin ikään kuin uutena asiana paneutumista kirkkoa ja juutalaisuutta koskeviin asioihin. Aloitteessa esimerkiksi nostettiin esille, että kirkon tulisi sanoutua irti Lutherin teoksessaan *Juutalaisista ja heidän valheistaan* esittämistä näkemyksistä, vaikka tästä oli jo sanouduttu irti vuonna 1984 LML:n yleiskokouksessa Budapestissa. Sama liian vähäinen toiminnan vaikutus näkyi myös vuonna 2000 käyttöön otetun uudistetun jumalanpalvelusten kirjan tekstivalikoimassa, josta Timo Veijola esitti valmistelukomitealle huomautuksen jo vuonna 1992.

Voisi myös nähdä painotuseroja esiintyneen työryhmän ja sen toimeksiantajan kirkon ulkoasiain neuvoston (KUN) välillä. KUN:n työjaosto esimerkiksi lausui työryhmän laatimasta ympärileikkausjulkilausumasta, että sen tulisi julkaista kannanotto ainoastaan omissa nimissään, eikä se edustaisi kirkon ”virallista kantaa”. Näin tapahtuikin. Julkilausuma miellettiin joka tapauksessa kirkon kannanotoksi, mikä sai muutamat siihen kielteisesti suhtautuneet eroamaan kirkosta ja ilmoittamaan tästä julkilausumaa koskevassa palautteessaan. Vuonna 2008, kun Israelin valtio täytti 60 vuotta, laadittiin LEKKJ:ssä esirukous Israelin valtion puolesta. Työryhmä suomensi rukoustekstin ja ehdotti, että sitä levitettäisiin seurakuntien käyttöön jumalanpalveluksissa. Kirkkohallituksen ulkoasiain osaston johtaja Risto Cantell kuitenkin ilmaisi eriävän mielipiteensä minkään maan itsenäisyyden puolesta esitettävän esirukouksen soveltuvuudesta muun muassa vedoten siihen, että ehdotettu teksti oli ”poliittisesti yksipuolinen” ja että myös arkkikiispa oli tällä kannalla.

Eräänä piirteenä painotusten muutoksessa oli 2000-luvulla se, että työryhmä useamassa yhteydessä pidättäytyi kommentoimasta poliittisia kysymyksiä vedoten siihen, etteivät työryhmän tehtävänä ole tämäntyyppiset aiheet. Kuitenkin voidaan huomauttaa, että aina vuoteen 1996 asti poliittisen tilanteen seuraaminen oli kirjattu työryhmän tehtäväksi. Painotuksessa ilmenee epäilemättä Lähi-idän poliittisen kriisin pitkittyminen, mutta myös muita tekijöitä lienee takana. Tätä olisi hyvä analysoida hieman tarkemmin myöhemmässä tutkimuksessa. 2000-luvun lopulla julkaisivat Anglikaaninen kirkkoyhteisö ja Saksan evankelinen kirkko kumpikin oman Israelin maata ja valtiota käsittelevän laajan dokumentin. Ne noteerattiin myös työryhmässä ja niitä pidettiin ansiokkaina analyttisen ja asiallisen otteensa vuoksi. Dokumenteissa avattiin muun muassa sionismin – ja kristillisen sionismin – käsitteen kirjavaa käyttöä. Tämäntyyppinen materiaali edisti avointa keskustelua, mihin ehkä 2000-luvun alkupuolella ei ollut mahdollisuutta.²²² Työryhmä ryhtyi myös keväällä 2013 laatimaan omaa kannanottoaan saksalaisen ja englantilaisen dokumentin puutteita ja epätarkkuuksia täydentäen. Hankkeen loppuunsaattamiseen työryhmä arvioi kuluvan

²²² Anglikaanisen kirkon dokumenttia ”Land of Promise? An Anglican exploration of Christian attitudes to the Holy Land, with special reference to ‘Christian Zionism’” sekä Saksan evankelisen kirkon dokumenttia ”Gelobtes Land? Land und Staat Israel in der Diskussion” arvioi Tomi Karttunen artikkelissaan (25.2.2013) osoitteessa: www.teologia.fi/artikkelit (lainattu 8.5.2013). Karttusen artikkeli myös työryhmän arkistossa ptk:n 1/2013 liite.

muutamia vuosia. Näin ollen voisi nähdä, että työryhmä pyrki 2000-luvun loppupuolella tuomaan rakentavan ja analyyttisen näkökulman keskusteluun uskonnon ja politiikan välisistä suhteista etenkin Lähi-idän kysymyksissä.

Myöskään koulutuspäivien annissa työryhmä ei ole sivuuttanut sellaisia politiikkaa sivuavia teemoja, jotka liittyvät kirkon piirissä tapahtuvaan toimintaan. Näistä keskeisin aihepiiri lienee Israel-ystävyyssjärjestöjen toiminnan analysoiminen ja kriittinen tarkastelu. *Ikkuna juutalaisuuteen* -koulutuspäivien järjestäminen vaatii keskeisen työpanoksen lähes koko 2000-luvun. Koulutuksia pidettiin vuosina 2006–2013: yksipäiväisiä kursseja pidettiin 10 kertaa ja laajempia kursseja muutaman kerran eri paikkakunnilla hiippakunnittain. Ne keräsivät kukin 30–50 osallistujaa seurakuntien työntekijöiden, opettajien, opettaja- ja teologian opiskelijoiden keskuudesta.

Lisäksi 2000-luvun lopulla alkoi myös esiintyä merkkejä siitä, että LEKKJ ei olisi onnistunut uudistumaan ajan haasteita vastaavaksi ja että sen toiminta voisi hiipua. Vuonna 2011, kun LEKKJ:n vuosikokous järjestettiin Helsingissä, osallistujia oli ainoastaan kolmesta maasta. Työryhmä on pitänyt tärkeänä myös yhteistyön lisäämistä ICCJ:n (International Council of Christian and Jews) kanssa. Tätä yhteistyömahdollisuutta suunniteltiin jo työryhmän alkuvaiheissa, jolloin Reijo Heinonen piti sitä kannattavana. ICCJ veisi painopistettä enemmän yhteistyöhön juutalaisuuden edustajien kanssa, mitä on peräänkuulutettu työryhmässä koko sen historian ajan. Myös kotimaassa avautui enemmän mahdollisuuksia järjestää esimerkiksi keskustelutilaisuuksia juutalaisten ja kristittyjen kesken. Toiveena oli ollut laajentaa keskustelua juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin väliseksi, mikä toteutuikin syksyllä 2012, kun järjestettiin dialogitapaaminen aiheesta ”Uhri” kolmessa monoteistisessä uskonnossa. Tämänäyttypisiä tilaisuuksia suunniteltiin järjestettävän myös jatkossa. Kirkon tiedotuskeskuksen tiedotteen (26.9.2007) mukaan Gideon Bolotowsky totesi vuoropuhelun olevan tärkeää, sillä ”ilman sitä, kirkon olisi vaikeampaa hahmottaa missionsa rajat ja juutalaisten olisi yhtä lailla vaikeampaa ymmärtää kirkon sisällä käytävää keskustelua. Keskusteluyhteys on selkiinnyttänyt näkökantoja ja lähentänyt keskustelijoita toisiinsa.”

3. LOPPUKATSAUS

Kirkko ja juutalaisuus -työryhmä perustettiin *Euroopan luterilaisten kirkkojen Kirkko ja juutalaisuus* -komission (Lutherische Europäische Kommission für Kirche und Judentum, LEKKJ) kansalliseksi jaostoksi tarkastelemaan juutalaisuuden ja luterilaisuuden suhteen historiaa ja nykykehitystä Suomessa sekä raporttoimaan tästä LEKKJ:lle. Taustatekijänä luterilaisten kirkkojen halulle tarkistaa suhtautumistaan juutalaisuuteen vaikutti toisen maailmansodan jälkeinen tila. Myös luterilaiset kirkot lopulta myönsivät osasyllisyytensä holokaustiin. Keskustelussa on esitetty, että kristittyjen harjoittaman holokaustin jälkeisen teologian olisi tarkasteltava kaikkea toimintaansa tästä näkökulmasta: kirkon tulisi arvioida, mitä sellaisia aineksia sen omassa teologiassa on, joita käytettiin 1930-luvulla nationalismin pönkittämiseen. Vaikka joissakin puheenvuoroissa esitetään, että tämä välienselvittely olisi erityisesti Saksan kirkon omallatunnolla eikä koskisi esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa, on kuitenkin huomautettu, että teologinen perintö on yhteisesti jaettu. LEKKJ:n rooli Suomen työryhmän toiminnassa on joka tapauksessa vuosikymmenten myötä pienentynyt vuosien myötä. 2000-luvulla huomio on siirtynyt yhä enemmän kotimaahan, jossa on järjestetty hiippakunnittain *Ikkuna juutalaisuuteen* -kurssipäiviä.

Ensimmäisinä vuosikymmeninä 1970-luvulta 1980-luvun lopulle toistuvina teemoina esille nousi kysymys uskontojen välisen dialogin ja toisaalta lähetystyön suhteesta. Näkemykset tässä kysymyksessä polarisoituivat: osa keskustelijoista oli sitä mieltä, että toiminnassa tulisi keskittyä ainoastaan uskontojen väliseen dialogiin eikä nostaa tässä yhteydessä esille lähetystyötä. Toiset taas korostivat lähetystyön ja kristillisen todistuksen monimuotoisuutta ja kristillisen kirkon missionaarista luonnetta, jolloin lähetystehtävää ei voi erottaa omaksi osa-alueekseen.

Nämä kysymykset kärjistyivät etenkin LEKKJ:n piirissä vuosina 1986–1989, jolloin yleiskokouksissa pyrittiin laatimaan teesit, jotka tyydyttäisivät kumpaakin osapuolta – sekä lähetysjärjestöjen edustajia että lähetystyöhön kriittisesti suhtautuvia dialogin kannattajia. Täyteen yhteisymmärrykseen ei päästy, mutta vuonna 1990 julkaistiin LEKKJ:n vuosikokouksessa Driebergenissä Hollannissa niin sanottu Driebergenin julistus, jossa muotoiltiin reunaehdot tasapuolisen dialogin käymiselle. Julistuksen vastaanotosta on todettu, että tyytymättömyyttä herätti se, ettei julistus ota selvästi kantaa lähetystyökysymykseen. Myös juutalaisen keskusteluosapuolen suunnalta ilmaantui viestejä, joissa epäluottamusta herätti se, voisiko sama organisaatio, joka harjoittaa lähetystyötä, käydä myös uskontodialogia. Jotkin kriittiset keskustelijat pyrkivätkin korostamaan, että dialogiin ryhdyttäessä olisi tunnus-tettava, mikä on sen perimmäinen päämäärä.

Sekä Suomessa että kansainvälisesti juutalais-kristillinen dialogi ei päässyt varsinaisesti käynnistymään ensimmäisenä vuosikymmenenä. LML:n konsultaatioissa ensimmäisen ker- ran mukana oli juutalaisedustaja vasta vuonna 1984 ja Suomen työryhmä sai juutalaiset asiantuntijajäsenet vuonna 1993. Juutalaisen osapuolen osallistumista dialogiin on toisaalta arveluttanut edellä esitetty ratkaisematon kysymys siitä, mikä on kristillisen osapuolen lopullinen pyrkimys: onko dialogi kätkettyä lähetystyötä tai suorastaan antisemitismii? Toisaalta taas dialogiin on kannustanut se, että sen on koettu lisäävän molempinpuolista

kunnioitusta ja siten kitkeväen virheellisiä käsityksiä juutalaisuudesta ja myös ehkäisevän antisemitismin leviämiseltä.

Myös poliittiset kysymykset nousivat työryhmän toiminnassa esille. Israelin ja Palestiinan väliset suhteet sekä erilaisten kristillisten ryhmien asennoituminen näihin kysymyksiin on ollut keskeinen teema, josta tosin työryhmä on myös pyrkinyt irrottautumaan. Vaikka poliittisen tilanteen seuraaminen on kirjattu työryhmän tehtäviin 1970-, 1980- ja 1990-luvuilla, 2000-luvun alkupuolella työryhmä totesi, ettei se ole ”kirkko ja Israelin valtio -työryhmä.” Tämän voi nähdä myös kumpuavan pyrkimyksestä puolueettomuuteen. Poliittisen tilanteen seuraaminen oli kuitenkin yksi taustatekijä työryhmän perustamiselle. Israelin valtion perustamisen ja sionismin myötä myös joissakin kristillisissä piireissä Suomessakin alkoi nousta kiinnostusta Israelia kohtaan. Näissä liikkeissä Israelin valtio ja sen nykytodellisuus rinnastettiin Raamatun Israeliin, joka on hyvin monitahoinen käsite. 1980-luvulla ilmiöitä kuvattiin termeillä ”Israel-innostus” tai ”Israel-harrastus”. Liikkeet itse luonnehtivat toimintansa Israelystävyydeksi, kun vuonna 1980 perustettiin erilaisilta pohjilta toimivien Israel-järjestöjen koordinoitua varten Israel-ystävyystoimikunta. Tällä ei kuitenkaan ollut virallista asemaa eikä esimerkiksi Suomen ev.-lut. kirkosta ollut toimikunnassa mukana edustajaa.

LEKKJ:n sekä työryhmän toiminnan ensimmäisinä vuosikymmeninä vuoropuhelun edistymistä rajoittivat kylmä sota, Neuvostoliiton ja Israelin suhteet sekä sitä kautta DDR:n ja muiden Euroopan sosialististen valtioiden virallisen tahon kielteinen suhtautuminen vuoropuheluun juutalaisten kanssa. Ajan ilmapiirin mukaisesti uhkana oli, että kaikenlaisen kansainvälisen toiminnan – myös teologisen keskustelun – todellisena motiivina nähtiin poliittiset päämäärät. Myös vuoropuhelua juutalaisten kanssa sekä kristinuskon ja juutalaisuuden suhteiden tutkimista pidettiin esimerkiksi DDR:n virallisella taholla Israelin valtion tukemisena, mitä sosialistisissa ja Neuvostoliiton vaikutuspiiriin kuuluvissa valtioissa ei katsottu hyvällä. LEKKJ:n toiminnan haasteena olikin ensimmäisinä vuosikymmeninä juutalais-kristillisten suhteiden luominen myös Itä-Euroopan maissa. Tässä työssä erityisen suuren työn teki Suomen työryhmän sihteeri ja LEKKJ:n puheenjohtajana vuosina 1985–1988 toiminut Aarne Toivanen. Suomen ev.-lut. kirkko myös tuki Unkarin luterilaista kirkkoa maksamalla sen jäsenmaksun LEKKJ:ssä. Niin ikään Baltian maiden osallistumista kansainväliseen juutalais-kristilliseen vuoropuheluun Suomen työryhmä on ollut edistämässä esimerkiksi järjestämällä seminaarin Tallinnassa vuonna 1996.

Jo aiemmin mainittu keskustelu *Israelin maa* -käsitteestä virisi LEKKJ:n piirissä 1990-luvun alussa ja hallitsi vuosikokousten kysymystenasettelua melkein koko vuosikymmenen. Tähän vaikuttivat epäilemättä myös Lähi-idän poliittisen tilanteen muutokset. Rauhanneuvotteluiden pyrkimykset edistyivät, kun vuonna 1993 osapuolet sopivat niin sanotusta Oslon prosessista. Salaisina tammikuussa 1993 alkaneiden rauhanneuvotteluiden tuloksena PLO Jasser Arafatin ja Israel Yitshak Rabinin johdolla ensimmäistä kertaa virallisesti tunnustivat toisensa, kun sopimus rauhanprosessista allekirjoitettiin Valkoisen talon edustalla Washingtonissa Yhdysvalloissa saman vuoden elokuussa. Sopimus sisälsi aikataulun jatko-neuvotteluista sekä periaatesopimuksen palestiinalaisten itsehallintoalueesta. Myös PLO hyväksyi Israelin valtion oikeuden olemassaoloon. Oslon prosessin kulku ja sen kariutuminen vuonna 1995 lienee vaikuttanut myös LEKKJ:n keskusteluaiheisiin. *Israelin maa* -käsitteestä pyrittiin laatimaan jo Prahan vuosikokouksessa 1994 teesit, mutta niistä ei lopulta päästy

riittävään yksimielisyyteen. Työryhmän silloinen puheenjohtaja Reijo Heinonen totesi matkaraportissaan, että poliittisesti aran tilanteen vuoksi oli onni, ettei teesejä *Israelin maa* -käsitteestä laadittu siinä muodossa, jossa niitä oli valmisteltu. Aiheen käsittely jatkui kuitenkin vielä seuraavankin vuoden LEKKJ:n vuosikokouksessa, joka pidettiin Oslossa Norjassa. Suomen työryhmä oli esittänyt eriväen mielipiteensä jo teesien valmisteluvaiheessa ennen kokousta. Työryhmä piti ongelmallisena sitä, että maa-käsite sidottiin osaksi kristillistä identiteettiä ja siitä tehtiin teologinen kategoria. Näin oli vaarana, että teologisesti perusteltaisiin poliittisia päämääriä ilman tarkempaa analyysia. Kokouksessa käsiteltiin myös toisena teemanä antiseemitististen ilmiöiden nousua Euroopassa.

Keskeinen edistysaskel juutalais-kristillisessä vuoropuhelussa tapahtui Suomen työryhmän osalta vuonna 1993, kun sen kokouksiin alkoivat säännöllisesti ottaa osaa kutsuttuina juutalaiset asiantuntijajäsenet. Helsingin juutalaisesta seurakunnasta mukana olivat kirjastonhoitaja Isak Kantor ja seurakunnan puheenjohtaja Gideon Bolotowsky. Vaikka työryhmä oli toivonut saavansa juutalaisia edustajia osallistumaan vuoropuheluun jo sen perustamisvaiheessa, vasta yli vuosikymmenen valmistelun jälkeen tämä toteutui. Vastaavanlainen kehitys oli nähtävissä myös kansainvälisellä tasolla. Luterilaisen maailmanliiton vuodesta 1964 alkaen järjestämiin konsultaatioihin kristinuskon ja juutalaisuuden välillä osallistui ensimmäisen kerran juutalainen edustaja vasta vuonna 1984 Budapestin konsultaatiossa.

Kun työryhmän ensimmäisinä vuosina keskityttiin runsaasti LEKKJ:n ja muiden kansainvälisten organisaatioiden toimintaan, 2000-luvulla voi nähdä kotimaisen toiminnan aktivoituneen. Vuosikymmenen aikana työryhmä on järjestänyt hiippakunnittain ympäri Suomea koulutustilaisuuksia. Koulutuksista osa oli suunnattu seurakunnissa työskenteleville teologeille ja muille työntekijöille, osa uskonnonopettajille. Palaute näistä tapahtumista oli osallistujilta pääsääntöisesti erittäin myönteistä ja myös lisäkoulutukselle esitettiin tarvetta. Keväällä 2013 työryhmän päättäessä koulutuskierroksen Mikkelissä pidettyyn *Ikkuna juutalaisuuteen* -kurssiin se pohtikin, kuinka se vastaisi tulevaisuudessa koulutustarpeeseen. Työryhmässä on muun muassa esitetty mahdollisuutta järjestää tilaisuuksia kolmen monoteistisen uskonnon – juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin – yhteisistä piirteistä siten, että mukana olisi edustajia kustakin uskontokunnasta.

Vuoropuhelun on kuvattu siirtyneen 2000-luvulla uudelle tasolle myös siinä mielessä, että kristinuskon piirissä ei olla enää kiinnostuneita juutalaisuudesta ja juutalaisuuden historiasta ainoastaan siksi, että siihen tutustumalla ymmärrettäisiin paremmin Uuden testamentin syntyajankohtaa ja siten sen tekstejä. Sen sijaan nykyjuutalaisuus nähdään itsenäisenä, toisen temppelin ajan juutalaisuudesta kehittyneenä elinvoimaisena uskontona. Tällöin korostetaan, että yhtä lailla kuin kristinusko, myös juutalaisuus on kokenut muutoksia, jotka ovat osittain syntyneet vuorovaikutuksessa näiden kahden uskonnon kesken. Tässä mielessä juutalaisuudesta ei siis tulisi puhua kristinuskon ”emäuskontona”, sillä juutalaisuus oli toisen temppelin aikana hyvin monimuotoinen ja varhainen kristinusko edusti vain yhtä juutalaisuuden muotoa.

Työryhmässä on myös pidetty erityisen mielekkäänä ja näkemyksiä avartavana toimintamuotona 2000-luvun loppupuolella toteutettuja opintomatkoja, jotka ovat suuntautuneet Budapestiin, Berliiniin ja Lontooseen. Näiden matkojen myötä on perehdytty siihen, miten niissä Euroopan maissa, joissa juutalaisten väkiluku on huomattavasti korkeampi kuin Suo-

messa, on käyty vuoropuhelua juutalaisten ja kristittyjen kesken. Etenkin viimeinen, syksyllä 2012 Lontooseen tehty opintomatka innosti työryhmän jäseniä uudenlaisten toimintamuotojen kokeiluun. Työryhmän tapaama juutalaisuutta tutkivan Woolf-instituutin perustaja Edward Kessler tiivisti, että nykyisellä dialogilla on kaksi vaaraa: se voi joko yksinkertaistua ja latistua toistamaan samoja asioita tai sitten se voi typistyä keskittyessään pelkästään holokaustiin. Myöskään poliittisten kysymyksenasettelujen ja suhtautumisen Israelin valtioon ei tulisi dominoida keskustelua. Sen sijaan olisi syvennettävä keskustelua siten, että myönnetään uskontojen erilaisuus ja opittaisiin elämään ”rakentavassa jännitteessä”. Työryhmässä onkin 2000-luvulla järjestetty yhä enemmän keskustelutilaisuuksia juutalaisuuden ja kristinuskon edustajien kesken, kun opillisia ainoastaan kristittyjen laatimia julkilausumia on pidetty hedelmättömämpänä menetelmänä.

4. LYHENTEET

CCJP	Consultation on the Church and the Jewish People (KMN:n alainen)
CUP	Cambridge University Press
EKD	Evangelische Kirche in Deutschland
ERKKJ	Europäische Regionalkonferenz Kirche und Judentum
ICCJ	International Council of Christians and Jews
ICEJ	International Christian Embassy Jerusalem
IJCIC	International Jewish Committee for Interreligious Consultations
LEKKJ	Lutherische Europäische Kommission für Kirche und Judentum
LML/LWF	Luterilainen maailmanliitto / Lutheran World Federation
KLK	Kirkon lähetystyonkeskus
KMN/WCC	Kirkkojen maailmanneuvosto / World Council of Churches
KUO	Kirkon ulkoasiain osasto
KUT/KUN	Kirkon ulko(maan)asiain toimikunta/neuvosto
MESJ	Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja
PLO	Palestine Liberation Organization
SLS	Suomen lähetysseura
SYKR	Suomen yhteiskristillinen raamattukoulu
TA	Teologinen aikakauskirja
TAJ/TAY	Teologisten asiain jaosto / yksikkö
TAT	Teologisten asiain toimikunta
VELKD	Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands

5. LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Luterilaisen maailmanliiton arkisto, Geneve

Kirkkojen maailmanneuvoston arkisto, Geneve

Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Kirkkohallituksen arkisto,

KUO, KKK, Kirkkokäsikirjauudistuskomitea, Kirkolliskokous

Kansallisarkisto, Suomen lähetysseura: juutalais- ja islamtyön neuvottelukunta; Timo Vaskon yksityisarkisto

VELKD Evangelisch-lutherische Landeskirche Hannovers, (LEKKJ:n aineisto vuosilta 1975-2006)

Becker, Horst: Proselytism and Evangelization (Proselytismus und Evangelisation) (9.5.1985, LEKKJ:n vuosikokouksessa Berliinissä pidetty esitelmä)

Budapest 1984 "In Chris - Hope for the World". *Proceedings of the Seventh Assembly. Gerhard M. Riegner (WJC; IJCIC): The Church and the Jewish People: 144-148. Report of the Assembly Committee on the Church and the Jewish People: 255-259. An Appeal for Peace, Justice and Human Rights: 262-263. LWF Report No. 19/20 February 1985. LWF: Geneva 1985.*

Ikä-valko, Sini: *Polttouhrit ei hätkähdyttänyt - Polttouhrit-televisiosarjan aiheuttamat reaktiot Suomessa keväällä 1979*. Yleinen kirkkohistoria, pro gradu -tutkielma. Teologinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, 2004.

Tammisalo, Sami: *Vakaumuksen perustalla. Suomen Karmel-yhdistys Israelin puolestapuhujana vuosina 1967-1974*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria, pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta, 2004.

Töyry, Jouko: *Israelin ystävät juutalaisten ystävänä 1972-1984*. Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria, pro gradu -tutkielma, Teologinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, 2004.

Painetut lähteet

Christen und Juden. 50 Jahre Erklärung von Weissensee. Eine Handreichung für die Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland im Jahre 2000.

Kirkkohallituksen ja kirkon keskusrahaston toimintakertomukset 1976-1999.

Land of Promise? An Anglican exploration of Christian attitudes to the Holy Land, with special reference to 'Christian Zionism.' A Report from the Anglican Communion. Network for Inter Faith Concerns. London: The Anglican Consultative Council 2012.

Gelobtes Land? Land und Staat Israel in der Diskussion. Eine Orientierungshilfe Herausgegeben im Auftrag der Evangelischen Kirche in Deutschland. 2012

Nurminen, Heikki: "Juutalaisuuden kuva opetussuunnitelmissa ja oppikirjoissa", 2002.
Muistio: Israel-harrastus Suomessa keväällä 1984, SLS

Sanoma- ja aikakauslehdet

Etelä-Saimaa 1985

Hakehila 2012

Helsingin Sanomat 2002

Kirkko ja kaupunki 2008

Kirkkomme lähetys

Kotimaa 1983-1988

Perusta 1991

Shalom-lehti 1991

Jüdische Allgemeine 1990

Vartija 1991

Haastattelut

Emeritusprofessori Reijo E. Heinosen haastattelu 12.2.2013

Emeritusprofessori Jukka Thurénin haastattelu 12.2.2013

Kirjallisuus

Baumann, Arnulf (toim.): *Was jeder von Judentum wissen muss.* Gütersloh: Mohn 1984.

Christian Jewish Relations. A Documentary Survey. Vol. 15 Number 2 (79). Lutherans and Jews First Official International Consultation. Copenhagen 6 - 8 July 1981. "The Concept of Human Being in the Lutheran and Jewish Traditions." June 1982. Institute of Jewish affairs.

Denecke, Axel (toim.): *Gottes Geist schafft Begegnung. Erklärung zur Begegnung zwischen lutherischen Christen und Juden – verabschiedet auf der Jahrestagung der LEKKJ. Driebergen, Niederlande, am 8. Mai 1990*. Herausgeber: Ev.-luth. Zentralverein für Zeugnis und Dienst unter Juden und Christen e. V. in Zusammenarbeit mit dem Beauftragten für Christentum und Judentum der Ev. Landeskirche Hannovers, 1991.

Harviainen, Tapani & Illman, Karl-Johan (toim.): *Juutalainen kulttuuri*. Otava: Helsinki 1998.

Harviainen, Tapani: "Juutalaisuus". *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Maija Turunen (toim.) Helsinki: Edita, 2010, 188–216.

Hirvonen, Vesa: "Kirkolliskokouksen juutalaiskeskustelu keväällä ja syksyllä 2000", TA 2/2004, 163–186.

Kuparinen, Eero: *Aleksandriasta Auschwitziin. Antisemitismin pitkä historia*. Atena Kustannus: Jyväskylä 1999.

Kessler, Edward: *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac*. Cambridge University Press, 2004

– *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*. CUP, 2005

– *An Introduction to Jewish-Christian Relations*. CUP, 2010.

Kremers, H.: *Judenmission heute? – Von der Judenmission zur brüderlichen Solidarität und zum ökumenischen Dialog*. Neukirchner Verlag 1979.

Köntti, Eija: "Sovintoa ja sillanrakennusta Itämeren yli – Nordisch-Deutscher Kirchenkonventin vaiheilta". *Signum unitatis – Ykseyden merkki. Piispa Juha Pihkalan juhlakirja*. Ari Hukari (toim.). Helsinki: Kirjapaja, 2006, 255–268.

Juusola, Hannu: *Israelin historia*. Helsinki: Gaudeamus 2004.

Kujala, Tapio & Pyörre, Susanna & Salomaa, Mika (toim.): *Pommeja ja puskuutraktoreita – paletiinalaiset rauhan vankeina*. Helsinki: Like 2002.

Laato, Antti & Lindqvist, Pekka (toim.): *Encounters of the Children of Abraham from Ancient to Modern Times*. Brill: Leiden 2010.

von der Osten-Sacken, Peter: *Katechismus und Siddur. Aufbrüche mit Martin Luther und den Lehrern Israels*. München: Institut Kirche und Judentum, 1984.

Pawlikowski, John T.: "A Christian-Jewish Dialogical Model. In Light of New Research on Paul's Relationships with Judaism," *Paul and Judaism. Crosscurrents in Pauline Exegesis and the Study of Jewish-Christian Relations*. Reimund Bieringer & Didier Pollefeyt (toim.) London: T & T Clark, 2012, 163-173.

Sana, Elina: *Luovutetut: Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*. Helsinki: WSOY, 2003

Suominen, Elina: *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörn: juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. Porvoo: WSOY, 1979.

Vasko, Timo: *Luomisesta Jumalan valtakuntaan. Schalom Ben-Chorinin ilmoituskäsityksen muodostuminen dialogissa kristinuskon ja islamin kanssa*. STKJ 216: Helsinki 1999.

– *From the Creation to the Kingdom of God: The Concept of God's Revelation by the Reform Jew Schalom Ben-Chorin in Dialogues with Christianity and Islam*. Peter Lang: Frankfurt am Main & Berlin & Bern & Bruxelles & New York & Oxford & Wien 2003.

– *Die dritte Position. Der jüdisch-christliche Dialog bei Schalom Ben-Chorin bis 1945*. Diss. MESJ 48: Helsinki 1985.

– *Christliches Zeugnis unter Juden in Europa*. – Fundamentum. Zeitschrift der Freien Evangelisch-Theologischen Akademie, Basel (CH). Teil I: Heft 2/1986, 30-54; Teil II: Heft 3/1989, 32-49; Teil III: Heft 4/1989, 14-54.

Veijola, Timo: "Abrahamin uhri – valistuneen jumalakuvan loppu?", TA (92) 1987 nro 3, 179-191.

Thurén, Jukka: *Israelin usko*. Sley-kirjat: Helsinki 1977.

6. LIITTEET

Liite 1 Työryhmän jäsenet 1977-2013

Puheenjohtajina toimineet:

Jukka Thurén 1977-1987
 Reijo Heinonen 1988-1999
 Tapani Harviainen 2000-2004
 Anni Maria Laato 2005-2010
 Pekka Lindqvist 2011-

Sihteereinä toimineet:

Timo Vasko 1977-1978
 Aarne Toivanen 1978-1985
 Timo Vasko 1/1986
 Jouni Turtiainen 2-6/1986-1987
 Risto Saarinen 1988-1991
 Jouni Turtiainen 1992-2004
 Matti Repo 2005-2/2008
 Pekka Lindqvist 3-5/2008
 Anu Heikkinen 6/2008-2/2010
 Pekka Lindqvist 3-/2010-1/2011
 Tomi Karttunen 2/2011-

Työryhmässä jäsenenä toimineet:

Gideon Bolotowsky (asiantuntijajäsen) 1993-1998, 2001-
 Juhani Forsberg 1994-2002
 Tapani Harviainen 1989-2011
 Anu Heikkinen 2002-
 Reijo Heinonen 1986-1999
 Kaisamari Hintikka 2008-2010
 Karl-Johan Illman 1977-1979
 Isak Kantor (asiantuntijajäsen) 1993-1999
 Tomi Karttunen 2009-
 Mikko Ketola 2005-
 Sari Kuustola 1995-1997
 Anni Maria Laato 1992 -
 Pekka Lindqvist 2002-
 Matti Peltola 1977-1985
 Juhani Pörsti 1999
 Matti Repo 2003-2008

Hanna Rissanen 2008–
Risto Saarinen 1988–1991
Roger Syrén 1988–1997
Jukka Thurén 1977–1987
Aarne Toivanen 1977–1985
Jouni Turtiainen 1986–2004
Timo Vasko 1977–1978, 1985–
Timo Veijola 1979–1985, 1993–2004
Daniel Weintraub (asiantuntijajäsen) 2004–
Hanne von Weissenberg 2008–

Liite 2 Julkaisut

Työryhmän julkaisut

Der Herr ist einer, unser Gemeinsames Erbe. Hrsg. Karl-Johan Illman & Jukka Thurén. Meddelanden från stiftelsens för Åbo akademi Forskningsinstitut nro 47. Åbo: Åbo akademi, 1979.

Religionsunterricht und Dialog zwischen Judentum und Christentum. (Reijo E. Heinonen, Karl-Johan Illman & Aarne Toivanen (hrsg.). Åbo: Åbo Akademis förlag, 1988.

Ikkuna juutalaisuuteen. Historia, usko, kulttuuri. Jouni Turtainen (toim.). 1. painos 1995, 2. tark. painos: Yliopistopaino: Helsinki 2003. 3. painos: Gaudeamus 2013.

Kirkko ja juutalaisuus – Church and Judaism. Timo Vasko (toim). Lähetysteologinen Aikakauskirja – Journal of Mission Theology. 14. Kirkkohallitus: Helsinki 2011.

LEKKJ:n julkaisut

Luthers Erben und die Juden. Das Verhältnis lutherischer Kirchen Europas zu den Juden. Arnulf H. Baumann & Käte Mahn & Magne Saebø (Hrsg.). Lutherisches Verlagshaus: Hannover 1984.

KIRKKOHALITUS⁺

ISSN 1799-9375 (painettu)
ISSN 1799-9383 (verkkojulkaisu)

ISBN 978-951-789-434-0 (nid)
ISBN 978-951-789-435-7 (pdf)